

ნომრევან არაბული

ვარაუდები, ფიქრები

||

**ფსოვი ისტორიიში დი
ანდრეზი**

**გამომცემლობა „უნივერსალი“
თბილისი 2015**

რედაქტორი — გიორგი გოგოჭური
ტექნიკური რედაქტორი — მზექალა არაბული

© ნ. არაბული, 2015

გამომცემლობა „უნივერსალი“, 2015

თბილისი, 0179, ი. ჭავჭავაძის გამზ. 19, ☎: 2 22 36 09, 5(99) 17 22 30

E-mail: universal@internet.ge

ISBN 978-9941-22-554-3

ფეოდალური საქართველოს ქედმოუხრელი პროვინცია ფხოვი, ანუ თანამედროვე ფშავ – ხევსურეთი, ისტორიკოსთა ყურადღებით განებივრებული ნამდვილად არ ყოფილა. ამის მკაფიო დადასტურებაა ისიც, რომ დღემდე მის შესახებ ისტორიული შინაარსის ვრცელი და ამომწურავი გამოკვლევა არ არსებობს. მხედველობაში გვაქვს ამ კუთხის წარსულის ის მონაკვეთი, როდესაც იგი ფხოვად იწოდებოდა.

მიუხედავად იმისა, რომ ფხოვის თემას XIX – XX საუკუნეებში არაერთი ავტორიტეტული მეცნიერი შეეხო, საქმეში ჩახედულ კაცს ცნობისწადილი მაინც „ცოცხალი“ რჩება. თანაც იმ ავტორთა ნაშრომები ზოგი ბიბლიოგრაფიულ იშვიათობად იქცა და მკითხველისათვის ძნელად მისაწვდომი გახდა, ზოგიც მოძველდა.

ვერც ეს წიგნი ამონურავს ფხოვის გააზრებას ისტორიულ ასპექტში. ეს უფრო „ქართლის ცხოვრებაში“ გაბნეულ ცნობათა თავმოყრისა და ზოგიერთი პასაჟის დაზუსტებისა თუ შეფასების ცდაა, ცდაა, აგრეთვე, იმის ჩვენებისა, თუ როგორ აირეკლავს ისტორიულ სინამდვილეს ანდრეზი და კიდეც იმისაც, თუ როგორ ცოცხლდება ანდრეზში ისტორია.

წიგნზე მუშაობისას ძირითადად ვხელმძღვანელობდით „ქართლის ცხოვრების“ I, II, და IV, შესაბამისად 1955, 1959 და 1973 წლების გამოცემებითა და ზ. კიკნაძის „ანდრეზებით“ (თბილისი, 2009).

„ქართლის ცხოვრების“ მთელი ციტაცია, ერთად რომ შევკრიბოთ, ნახევარი გვერდიც არ გამოვა, საკითხით დაინტერესებული პირისათვის ეს გარემოება მნიშვნელოვანი დაბრკოლებაა, ამიტომაც თავს აქა-იქ „ხმამალლა“ ფიქრის უფლებაც მივეცი, რაც, ვიმედოვნებ, მკითხველისთვის მოსაწყენი არ იქნება.

შინაარსობრივი თვალსაზრისით „ვარაუდები, ფიქრების“ I და II წიგნებს შორის ქრონოლოგიური თანმიმდევრობა დარღვეულია. სჯობდა, პირიქით ყოფილიყო, მაშინ თხრობის ჯაჭვი უფრო ერთიანი, დინამიური და უწყვეტი იქნებოდა და წიგნიც კომპოზიციურად - მტკიცე და შეკრული, მაგრამ ასე ავტორისთვისაც უნებურად მოხდა...

ფხოველთათვისაც ხომ არ ხდებოდა ყველაფერი ყოველთვის ისე, როგორც მათ სურდათ...

წიგნი ექვსეა

მამულისათვის დაცემულ

ფსოველთა სოვნას

რედაქტორისაბან

ნიგნის ავტორი, ნომრევეან არაბული, განათლებით ისტორიკოს-ფილოლოგია. ის ნიჭიერი შემოქმედი; გამოცემული აქვს ორი პოეტური კრებული და ორიც ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ-ფოლკლორული ნარკვევი. ავტორს, ამჯერადაც, კვლევის საგნად საკმაოდ საინტერესო და, ამავე დროს, ნაკლებად შესწავლილი და მეტად პრობლემური საკითხები შეურჩევია. ნიგნი ეძღვნება ფხოვის ისტორიული წარსულის შესახებ არსებული მწირი წერილობითი წყაროების ანალიზს, ხევისურული ანდრეზების - დევებზე, ჟამიანობაზე, ქაჯებზე და ქაჯავეთზე არსებული გადმოცემების ავტორისეულ ინტერპრეტაციებს.

ნ. არაბული აღნიშნულ თქმულებებს კონკრეტულ ისტორიულ მოვლენებს უკავშირებს. მაგალითად: დევები მისთვის სამეფო ხელისუფლების პოლიტიკის გამტარებლებია ფხოვის ტერიტორიაზე, ქაჯები და ქაჯავეთი კი ჩრდილოეთ კავკასიის რომელიღაც ტომსა თუ ტომთა კავშირში ასოცირდებიან, ხოლო გუდანის ჯვარის ქაჯავეთს ლაშქრობა, გახუა მეგრელაურის თანხლებით, ივანე ამირსპასალარის დიდოეთში ლაშქრობასთან, ჟამთა და ჟამიანობას კი ბარიდან დროდადრო მთაში ეპიდემიების გავრცელებას უკავშირებს. ეს დაკვირვება საკმაოდ საინტერესო ჩანს. ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ადრეც იყო გამოთქმული დაახლოებით მსგავსი აზრი, რომლის მიხედვითაც ფშავ - ხევისურეთში დევ - კერპებზე არსებული თქმულებები ფხოვში ქრისტიანობის გავრცელებას დაუკავშირეს, რასაც სამეცნიერო წრეებში მხარდაჭერა არ მოჰყოლია..

ნაშრომი არ არის მხატვრული ნაწარმოები, ის უფრო კვლევის სფეროს განეკუთვნება, თუმცა მეცნიერულ ნაშრომდაც ვერ ჩაითვლება. ამის პრეტენზია თვით ავტორსაც არ აქვს, ამიტომაც უნოდა მან თავის ნიგნს „ვარაუდები, ფიქრები“. უნდა შევნიშნოთ, რომ ნ. არაბული არ ცდილობს მკითხველს თავს მოახვიოს თავისი დასკვნები და მოსაზრებები. ნიგნის კითხვისას აშკარად ჩანს,

რომ ავტორი წინასწარ დასახულ გეგმას მიუყვება და დასკვნებსაც შესაბამისს აკეთებს.

ზოგადად, თუ როგორ გაართვა ავტორმა თავი დასახულ მიზანს, მკითხველი ამ წიგნის წაკითხვის შემდეგ სათანადო შეფასებას თვითონ გააკეთებს.

გიორგი გოგოჭური

წინათქმა

მოხდა ისე, რომ ქართულ ნარატიულ წყაროებში საქართველოს სამეფოს ისტორიული პროვინცია ფხოვის მიმართ ყურადღება მემატთანებს მაინც და მაინც არ გაუმახვილებიათ. მხედველობაში ჩვენ ქართული ისტორიული თხზულებები გვაქვს. ამის ობიექტური აუცილებლობა, ცხადია, ხშირად არ იქნებოდა იმ უბრალო მიზეზის გამო, რომ ფხოვს რაიმე განსაკუთრებული როლი ქვეყნის ცხოვრების რომელიმე ეტაპზე არ უთამაშია და, ამდენად, ყურადღებას არ იქცევდა. მის გამო და მის მიმართ გაჩენილი პრობლემები ცენტრალური ხელისუფლებისთვის ყოველთვის ლოკალურ ხასიათს ატარებდა.

ერთ მხრივ, ეს გასაგებიცაა: ფხოვი თავისი მწირი ეკონომიკური პოტენციალის და, საერთოდ, აქტიური პოლიტიკური პოზიციის არქონის გამო, ცენტრალურ ხელისუფლებას, თუ არა უკიდურესი გაჭირვების ჟამს, თითქმის არასოდეს ახსენდებოდა. ამ „უყურადღებობას“, თავის მხრივ, არც ფხოველები განიცდიდნენ მაინც და მაინც და ცხოვრობდნენ ასე, სრული იზოლაციის პირობებში, მიღმა ყოველგვარი პოლიტიკური ვნებებისა, კარჩაკეტილი, პრიმიტიული მეურნეობით, უძველესი ადათ-წესებითა და რელიგიური წარმოდგენებით. თუმცაღა, ისიც უნდა შევნიშნოთ, რომ ცენტრალური ხელისუფლება ფხოვის სტრატეგიულ მდებარეობას ყოველთვის, სადღაც XX საუკუნის შუა წლებამდე მაინც, სათანადოდ აფასებდა და სწორედ ამის გამო იყო იგი გამოცხადებული სამეფო დომენად.

მეორე მხრივ, მთლად გასაგებიც არაა. ერთ მომენტზე შევჩერდებით: იმ ადმინისტრაციულ-პოლიტიკური ერთეულის მიმართ, რომლის დაშოშმინებასაც წინა აზიის ერთ-ერთმა უძლიერესმა სახელმწიფომ და სარდალმა სამი თვე მოანდომა, ალბათ ღირდა ცოტა მეტი ყურადღების გამოჩენა. თუმცაღა, შეიძლება ესეც ჩვენი სურვილი უფროა, ვიდრე ლეგიტიმური პრეტენზია სამეფო კარის მემატანეთა მიმართ; თავიანთი საქმე მათ კარგად იცოდნენ... ზემოაღ-

ნიშნული ფაქტი, ფხოველთა განდგომა, ნახსენებიც კი არაა თამარ მეფის მეორე ისტორიაში (ჭალაშვილისეული ნუსხა). საკითხით დაინტერესებული პირისთვის თვალშისაცემია, რომ მაინც და მაინც არც მანამდელი და არც შემდეგდროინდელი მეისტორიენი ახსენებდნენ ფხოვს; ისევ გაკვრით, აქა-იქ, მხოლოდ აუცილებლობის ჟამს, სულ რამდენჯერმე: პირველად – ლეონტი მროველი, 325 - იანი წლების ამბების მოთხრობისას, ბოლოს კი ვახუშტი ბატონიშვილი - 1561 წლის ვითარებათა ასახვისას.

ერთი რამ ცხადია: ფხოვი (ფშავ - ხევსურეთი) იყო და დარჩა ერთგვარ სამეფო დომენად, რომელზეც სამეფო კარი ზეგავლენის მოხდენას ხან არ ცდილობდა (გარკვეული მოტივით), ხანაც ვერ ახერხებდა. ფორმალური ბეგარა ბევრს არაფერს ცვლიდა. წინააღმდეგ შემთხვევაში სოციალური დიფერენციაცია, ალბათ, გარდაუვალი იქნებოდა, რასაც, ძირითადად, ბუნებრივი რესურსები განაპირობებდა, მაგრამ იქ ამის ნასახიც არასოდეს გაჩენილა; პირიქით - მთის „კონსტიტუციაში“ გარკვევით „ენერა“, რომ მთიელთა პატარა ონავრობისთვის ქვეყანა არ უნდა შეყრილიყო, მაგრამ თუ ეს „ონავრობა“ შორს და ღრმად წავიდოდა, ცხადია, არ აპატიებდნენ (არც აპატიეს). მათ მამულის წინაშე ერთი დიდი დამსახურება ჰქონდათ - ისტორიის მანძილზე მათი მხრიდან ერთი გოჯი მიწაც კი არ მოჰკლებია საქართველოს. ამას კი ქვეყნის მაშინდელი ხელისუფალნი სათანადოდ აფასებდნენ (განსხვავებით აწინდელისა). ამდენად მთიელები, თუ შეიძლება, ასე ითქვას - აზნაურის მდგომარეობაში ცხოვრობდნენ.

რამდენადაც ჩვენთვის ცნობილია, განსაკუთრებული ყურადღებით და საგანგებოდ არავინ ჩაღრმავებია ფხოველთა გარშემო დატრიალებულ ამბებს, ამის მიზეზი, ძირითადად, ისტორიული წყაროების სიმცირე იყო, მაგრამ, რაც შემორჩა, მისი „ახლოით განჩხრეკაც“ თანამედროვე საზოგადოებისთვის ინტერესმოკლებული არ უნდა იყოს.

პირადად ჩვენი ყურადღება ერთმა გარემოებამ მიიპყრო და საკითხისადმი ინტერესიც სწორედ ამან განაპირობა: სადაც კი ფხოველები ხსენდებიან „ქართლის ცხოვრებაში“,

თითქმის ყველგან სამეფო კარის მონინაალმდეგეებად, უარყოფით კონტექსტში და უარყოფითი ეპითეტებით შემკულნი. ასეთ ვითარებაში, სამეფო კარისა და, ცხადია, მემატიანეთა განწყობასაც, რომელნიც ძირითადად სასულიერო პირები იყვნენ, განსხვავებული სარწმუნოებრივი მრწამსიც განაპირობებდა. რჩება ისეთი შთაბეჭდილებაც, თითქოს ეს მთიელები ერთიანი საქართველოს საზღვრებში რალაცნაირ დისკომფორტს ქმნიან თუ განიცდიან და ხელისუფლებაც მუდმივად და დაუზოგავად აშხუილებს მათ ზურგზე მათრახს. ასეთი ბედი დაჰყვა მათ შთამომავლებსაც (ფშავ-ხევსურებს), რომელთა მიმართ იმდენი სითბო და დაფასება (ცხადია – არამატერიალური) არავის გამოუხატავს, რამდენიც ერეკლე მეფეს (თუმცა ამასაც თავისი ახსნა შეიძლება მოეძებნოს...).

ერთხანს თვით ერეკლე მეორეს და მამამისსაც გადასდგომიან ფშავ-ხევსურები, მაგრამ მეფეებს მდგომარეობა თავშივე განუმუხტავთ; მათ, ზეპირი გადმოცემების თანახმად, ამ მხარეში უმოგზაურიათ, სალოცავები ადგილობრივი წესით მოულოცავთ, მსგავსი დიპლომატიური მანევრებით იქაური მოსახლეობა მოუხიბლავთ და საბოლოოდ „დაძმობილებულან“. მეფე ერეკლე გამჭრიახი სარდალი იყო და მთიელთა მეომრული შემართების ფასსა და საჭიროებას კარგად აცნობიერებდა. ისიც აქვე უნდა ითქვას, რომ არც ცდებოდა. ფხოველთა სისხლისა და მახვილის მემკვიდრენი მის მხედრობაში ყოველთვის ღირსეულად გამოიყურებოდნენ და საქართველოს სამეფოს უკანასკნელ დიდ ომშიც სახიერად დაადასტურეს ეს!..

ცენტრალურ ხელისუფლებასთან მუდამ ოპოზიციურად განწყობილი ფხოველების ხვედრი, მათი ისედაც რთული ცხოვრებისეული ყოველდღიურობის ფონზე, საკმაოდ მძიმე იქნებოდა. შეიძლება ითქვას, რომ სამეფო კარისაგან მათ ძალადობისა და შევიწროების მეტი არაფერი ახსოვთ.

კითხვა კი მრავალგვარი დაისმის: კი, მაგრამ სამეფო ხელისუფლება რალაზე შემოსწყრა სამუდამოდ ფხოველებს? დამოუკიდებელი პოლიტიკური ერთეულის შექმნა ენადათ? ეს არც „ქართლის ცხოვრების“ წყაროებით დასტურდება და მიზეზთა სიმრავლის გამო, ალბათ, ვერც შესძლებდნენ.

ბეგარა-გადასახადებს არიდებდნენ თავს? თავისთვის რა ჰქონდათ, რომ სხვისთვის მიეცათ? მთის რეგიონების და-ბეგვრა პოლიტიკური აქტი უფრო იყო ხოლმე, ვიდრე ფინანსურ-ეკონომიური მიზნით გატარებული ღონისძიება. არაქრისტიანული სარწმუნოების მიმდევარნი იყვნენ? ჰო, მაგრამ ასეთი რამდენი ჰყავდათ, არა მარტო სამეფო კარზე, არამედ თვით მონარქთა ოჯახებშიც კი! თუ საუკუნეთა მანძილზე ხასიათი და ბუნება ჩამოუყალიბდათ ისეთი, რომ ქედის მოდრეკას ვერ ჰგუობდნენ? როგორ, 320 –იანი წლებიდან 1950-იან წლებამდე, არც ერთ მხარეს და არც მეორე მხარეს, არაფერი შეიცვალა?

როგორც ჩანს, ბევრი არაფერი. ფხოველთა და მათი შთამომავლების მიმართ რუსული ხელისუფლებაც ისეთივე მკაცრი გამოდგა, როგორც - ქართული.

ცენტრალურ ხელისუფლებასა და ფხოვს შორის თავიდანვე ცივი ურთიერთობა ჩამოყალიბდა. პირველი ყოველთვის მკაცრი მზერით გაჰყურებდა არაგვის თოვლიან-ყინულიან სათავეებს, ხოლო მეორე, დროს იხელთებდა თუ არა, მაშინვე გააშიშვლებდა ხოლმე მახვილს, თითქოს ძველისძველი ვალის გასწორებას ცდილობსო.

გასწორება ასეთი არ უნდაო და!..

ცუდი დრო შეარჩიეს ფხოველებმა, ცუდი, ან კი როგორ შეჰბედეს!..

სამეფო ხელისუფლებისაგან განანწყენებულმა ფხოველებმა ახლა ბაგრატიონთა ერთი შტო ამოიღეს მიზანში – მუხრანბატონებს „ჩაუხტნენ...“ მუხრანბატონებს კი ჰქონდათ თავისთვის, მაგრამ სხვისთვის მისაცემი არც იმათ აღმოაჩნდათ. თავისთავად ეს ფაქტი, რომელიც 1561 წელს მომხდარა, ისტორიკოსებისაგან მიზეზ-შედეგობრივ კავშირში შესწავლილი არაა (ისევე იმ ნაცნობი გულგრილობის აჩრდილი...).

და, როგორღაც ისე მოხდა, რომ მთის ფერდობზე მობანცალე ნისლივით თვალსა და ხელს შუა გაქრა ფხოვი. ფხოველები, ცხადია, არ გამქრალან, „ფერი იცვალეს“ და ორ ეთნოსად ჩამოყალიბდნენ, ბევრად არაფრით განსხვავებულ, მაგრამ მაინც ორ მეზობელ და მონათესავე ეთნოსად — ფშავლებად და ხევსურებად. გაქრობის ეს

„სინდრომი“ უცხო არ იყო ქართველ ტომთათვის. შორს რომ არ წავიდეთ, აგერ იქვე არ იყო, გაცილებით სახელგანთქმული წანარეთი რომ გაქრა? ან კიდევ - ნუქეთი? მოშორებით და სხვაგანაც მომხდარა ასე. ჭართალში, ხადასა და ცხავატში კი სულაც საწინააღმდეგო პროცესი განვითარდა – ამ თემთა შემჭიდროვების საფუძველზე უფრო ვრცელი პროვინცია ჩამოყალიბდა – მთიულეთი. საინტერესოა ისიც, თუ რა შერჩათ და რა არა მათ ერთმანეთისა, ან რა აუცილებლობა იყო ამა თუ იმ ტომის ან ტომთა საცხოვრისი მიწაწყლისთვის სახელწოდების გამოცვლა-გადარქმევა, რაც, ცხადია, დროში განელილი პროცესი იქნებოდა და თვითმიზანს არავისთვის წარმოადგენდა. რა კანონზომიერებებთან თუ კანონზომიერებათა რღვევებთან იყო დაკავშირებული მსგავსი სახის ცვლილებები მაშინ, როცა ტოპონიმია, თავისთავად, ერთ-ერთი ყველაზე გამძლე და მოღალადე არგუმენტი ეთნომიგრაციული პროცესების შესწავლისას. ყველასათვის ცნობილია ფშავ-ხევსურული სალოცავებისა და სოფლების ისეთი სახელწოდებანი, რომლებიც მეორდებიან თუშეთშიც. ის კი არა, თვით ე.წ. შიდა ტოპონიმებიც კი მეორდება (კვავლო - ხახმატში; დანო - მუცოში - უბანი; ფარსმანი - შატილში - ფერდობი და ა.შ.).

ასე იყო თუ ისე, ფხოვი მე-20 საუკუნის ისტორიკოსებსაც, შეიძლება ითქვას, ყურადღების მიღმა დარჩათ. მართალია, შეეხნენ (ივ. ჯავახიშვილი, დ. ბაქრაძე, ნ. ბერძენიშვილი, ს. მაკალათია და ა.შ.), მაგრამ მონოგრაფიული კვლევა ცნობილ მკვლევართაგან, ეტყობა, ვედარავინ მოასწრო. სინანული ამის გამო არაერთ ქართველ ისტორიკოსს აქვს გამოთქმული.

სხვა თუ არაფერი, იქნებ „ქართლის ცხოვრების“ ფურცლებზე გაბნეულ ცნობებს მაინც მოვუყაროთ თავი, რათა, სხვამ თუ არავინ, ფხოველთა შთამომავლებმა მაინც გადაავლონ წინაპართა აჩრდილებს ხანდახან ფიქრიანი მზერა, თორემ, თუ ასე გაგრძელდა, ხვალ ფშავ-ხევსურეთსაც დავინყების მორევი ჩაითრევს. სამწუხაროდ და სხვათა შორის, ფშავ-ხევსურეთის და, ზოგადად, საქართველოს მთის გადარჩენისა და შენარჩუნებისათვის ჯერჯერობით არც –

ერთ თანამედროვე ხელისუფლებას არ მიუღია გადამჭრელი ზომები.

ჰოდა, თუკი მთა ვერა, ეგებ მთის ისტორია მაინც შეეუნახოთ შთამომავლობას, რამეთუ გუშინდელი დღე დღევანდელის ბალავერია, დღევანდელი – ხვალინდელისა. უამისოდ ქვეყნის მომავალი ვერ აშენდება; დღეს ფშავ–ხევსურეთის მომავალი კითხვის ნიშნის ქვეშ დგას, მაგრამ, როცა „უამი მიდგების, მოდგების“, როცა „კარ გაიღების“ (ოლონდ არა „თავადა“), მაშინ წარსულიც ისე დასჭირდება შთამომავლობას, როგორც... მომავალი. არსობის პური სწორედ წარსულში იზილება.

და იყოს ეს ნარკვევიც, როგორც ერთი ხმიადი...

* * *

როდესაც ფხოვზე სიტყვის სათქმელად დავედირებით, ჯერ უნდა შევეხოთ მისი, როგორც ადმინისტრაციული ერთეულის საზღვრებსა და თვით ამ სახელწოდების ეტიმოლოგიურ შინაარსს. ამ შემთხვევაში გვერდს ვერ ავუვლით პროფ. ალ. ჭინჭარაულის ფუნდამენტური ნაშრომის „ხევსურული ლექსიკონის“ წინასიტყვაობას. ტრადიცია, განსაკუთრებით კი ვახუშტი ბატონიშვილი, ფხოვში ყოველთვის გულისხმობს თანამედროვე ფშავ–ხევსურეთს, ანუ ეთნოგრაფიული კუთხეების – ფშავისა და ხევსურეთის - საზღვრებში შემავალ ტერიტორიებს; ოლონდ აქ ერთი რამ უნდა დავაკონკრეტოთ: ხევსურეთის გარშემოწერილობა, ისტორიის მანძილზე, სამხრეთის მიმართულებით არ შეცვლილა, ფშავმა კი სამხრეთით გაიწია და ბოლო საუკუნეებში არაგვის ხეობაში თვალისვამდის უწვდინა. ცხადია, ამ ეთნონიმის ქვეშ ფშავლებით კომპაქტურად დასახლებულ ტერიტორიას ვგულისხმობთ. ეს, ვფიქრობთ, გამოიწვია იმან, რომ ისტორიული ფშავიდან (უკანაფშავი, ანუ ფშავის არაგვის ხეობა) მოხდა ჭარბი მოსახლეობის ინტენსიური განბნევა უფრო დაბალ ზოლში – მთისწინეთში. ეს პროცესი ქართულ ისტორიოგრაფიაში რ. თოფჩიშვილის მიერ ამომწურავადაა შესწავლილი. ფშავ–ხევსურები ერწო–თიანეთშიც, მოკიდებული შაჰ–აბასის იქ ლაშქრობიდან, მრავლად სახლობენ; 30 000 ტყვე (და 40 000 სული პირუტყვი!) წაუყვანია მარტო იქი-

დან შაჰს. მერე და მერე ერწო-თიანეთში ინტენსიურად სახლდებიან ფშაველ-ხევსურნი, მაგრამ ეს იმას როდი ნიშნავს, რომ ერწო-თიანეთი ოდესღაც ფხოვში შედიოდა. ფხოვის უკიდურესი სამხრეთი საზღვარი მოგვიანებით, ალბათ, ჩარგალს ქვემოთ, კართანამდის თუ დაეშვებოდა.

ასე რომ, ამ შემთხვევაში არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს იმას, თუ სად იცხოვრებენ ამა თუ იმ ეთნოსის წარმომადგენლები. ფშავ-ხევსურთათვის, მაგალითისთვის, ფშაველი მაინც ფშაველია, რომელ ქვეყანაში ან კონტინენტზეც არ უნდა ცხოვრობდეს და დაიბადოს იგი. საქართველოს სხვა კუთხეებში კი, მოგეხსენებათ, ეს ყოველთვის ასე არაა. აქ, ამ შემთხვევაში, ფშავ-ხევსურთათვის დღესაც კი გადაამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება არა განსახლების არეალს და მის გეოგრაფიულ მდებარეობას, არამედ კონკრეტული პიროვნების, გვარის და ა.შ. გენეტიკურ ხაზს. ე.ი. ეთნიკურ კუთვნილებას განსაზღვრავს არა, ასე ვთქვათ, გარეგანი, არამედ - შინაგანი, გენური ფაქტორი. ეს „ანთროპოლოგიური წიაღსვლა“ იმისთვის გახდა საჭირო, რომ ფხოვი დღევანდელი ფშავის „ხარჯზე“ ვინმეს კაი მოზრდილი ტერიტორია არ ეგონოს.

ცნობილი მკვლევარი ალექსი ჭინჭარაული ხსენებულ სტატიაში ეტიმოლოგიურ ახსნას უძებნის როგორც „ქისტს“ (ქრისტე), ისე „ფხოვს“ (ფხია = ხევსური) და, სხვათა შორის, იმასაც აღნიშნავს, რომ ქართული ისტორიული წყაროები ფხოვის შემადგენლობაში მოხვევებსა და თუშებსაც გულისხმობდნენო. სამწუხაროდ, მეცნიერი ამ ცნობის საფუძველს აღარ აკონკრეტებს. საინტერესოა, რომ ჯერ კიდევ ახალგაზრდა მკვლევარი აკ. შანიძე აღმოსავლეთ საქართველოს მთის კილოებს ფხოურ კილოს უწოდებდა. დიდი მკვლევარის ეს მოსაზრება თუ მეცნიერული ინტუიცია, შესაძლოა ჩვენთვის საინტერესო საკითხის გასაღებად კი იძლეოდეს... ჩვენი მხრით, აქ, გავკადნიერდებით და შევნიშნავთ, რომ ამ ფხოურმა კილომ შემოინახა დღემდე ცოცხლად ისეთი უძველესი ბგერები, როგორიცაა ჳ, მ, ჳ... დიდ მეცნიერს, ალბათ, ეს გარემოებაც ექნებოდა მხედველობაში...

რაც შეეხება ხევს, დიდი ალბათობით, იგი არ უნდა ყოფილიყო ფხოვის შემადგენლობაში, რადგან „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“ მოხვევით მოიხსენიებს ფხოველთა მონინალმდეგე ლაშქრის კოალიციაში. ასეთ წინააღმდეგობრივ, თუ მცდარ ცნობას ამ თხზულების განსწავლული ავტორი არ დაუშვებდა.

იმ, მინიმუმ, ცამეტი საუკუნის განმავლობაში, რაც ფხოვი არსებობდა და იხსენიებოდა (ყოველ შემთხვევაში - ამ სახელწოდებით), ჩვენს მატრიანეებში ხევი – ხევად იყო სახელდებული (თუ არ ჩავთვლით ადრეფეოდალური ხანის წანარეთს), ხოლო თუშეთი – თუშეთად. ხევს პირველად ჟამთააღმწერელი ახსენებს ხუტლუ ბუღას შემოსევების დროს; არ არის გამორიცხული, რომ მანამდე იგი წანარეთადაც იწოდებოდა, თუნდაც, როგორც მისი შემადგენელი ნაწილი. ყოველ შემთხვევაში, V საუკუნეში, როცა ვახტანგ გორგასალმა დარიალში ილაშქრა და იქ ჩადგნა „გოდოლნი მალალნი“, ჯუანშერი გვეუბნება: „დაადგინნა მცველად მახლობელნი იგი მთეულნიო“. ეტყობა, ამ დროს ხევის მოსახლეობა ჯერ კიდევ მოხვევებად არ იწოდებოდა (არც წანარებად), თორემ სხვა ხალხზე აქ ლაპარაკი არ უნდა იყოს. წანარეთი, ალბათ, მოიცავდა თრუსოსა და ჯარიახის ხეობებსაც და საერთოდ - საკმაოდ ვრცელ ტერიტორიას. იყო თუ არა შესაძლებელი, რომ მთის ერთი პროვინცია გამხდარიყო მედროშე არაბული ხალიფატის წინააღმდეგ ბრძოლისა? ეს დამაჯერებელი მაშინ უფრო იქნება, თუ კი მივიღებთ, რომ წანარეთი კახეთის გარკვეულ ტერიტორიებსაც მოიცავდა. არადა საისტორიო ტრადიცია ამ მისიას სწორედ წანარებს მიაწერს. აკად. ნ. მარი წანარებში ხევსურებსაც გულისხმობდა, მაგრამ ეს მოსაზრება სინამდვილისაგან შორს უნდა იყოს თუნდაც იმის გამო, რომ ეთნონიმი „ხევსური“ მაშინ, წანართა ზეობისას, ჯერ საისტორიო მიმოქცევაში არ იყო. სხვა საქმეა - ფხოვი. ისე კი, გარკვეულ ეჭვს ბადებს ტოპონიმი „გომენარიც“, რომელიც ფშავში და თუშეთში დასტურდება. ეს „ნარი“ ყურს „წანარის“ შეკვეცილ ფორმად ხვდება. ერთ მხრივ კი ისიც საინტერესოა, რომ VII ს. ანონიმი სომეხი გეოგრაფი კავკასიელ ტომებს რომ

ჩამოთვლის (რაჭველები, დვალეები, ოსები, წანარები, თუშები, ხუნძები, ქისტები, ცხავატები, გუდამაყრელები, ძურძუკები, დიდოები, ლეკები), არ ახსენებს მხოლოდ ფხოველებს. მართლა წანარეთში ხომ არ შედიოდა ფხოვი? ეჭვის საფუძველი ნამდვილად არსებობს და ამაში წარმოუდგენელიც არაფერია, მაგრამ გადაჭრით არც იმის თქმა შეიძლება, რომ ფხოვის ხსენებულ წყაროში მოუხსენიებლობა ამგვარი დასკვნის საფუძველს იძლეოდა.

უძველეს თხზულებებში „ქართლის ცხოვრებისა“, ფშავი, ხევი და ხევსურეთი არ იხსენიება. ყოველ შემთხვევაში ამგვარი სახელდებით. მემატიანენი ამ კუთხეებს, ზოგადად, „მთეულნ“–ად, „მთიულეთად“ (კახეთისა), ან „მთეულეთად“ აფიქსირებდნენ, რაც შეეხება თუშეთს, მთიულეთს და გუდამაყარს, ისინი მაშინაც ამგვარივე სახელწოდებით მოიხსენიებოდნენ. ჯუანშერი კი, ისევე, როგორც არაერთი სხვა მემატიანე, იყენებს მთიელის აღმნიშვნელ კრებით სახელს - „მთეულნი“. ესეც ცალკე პრობლემაა ჩვენი საისტორიო (არამარტო) მწერლობისა.

ადრეული პერიოდის წყაროებში, როდესაც დამწერლობაში ასომთავრული ანბანი გამოიყენებოდა, ტექსტების გადაწერა-გამრავლების მომენტში, შესაძლებელია, რომ მრგვლოვანი ანბანის ი და ე ასოების მოხაზულობის მსგავსების გამო, კალიგრაფებს, ერთი შეხედვით, უმნიშვნელო ლაფსუსი მოსვლოდათ. მაშინ, მითუმეტეს დაზიანებულ ხელნაწერში, ამ ორი ასოს მკაფიო გარჩევა მართლაც გაჭირდებოდა, მით უფრო, როცა სიტყვის შინაარსი, ამ შეცდომის კვალობაზე, რადიკალურად, თვალში საცემად არ შეიცვლებოდა. „მთ - ე - ული“ - „მთ - ი - ულის“ გრაფიკულად გადმოცემისას ეს მომენტი საგულისხმო უნდა იყოს. ამგვარი ვარაუდი პირად საუბარში გამოთქვა ენათმეცნიერმა ავთანდილ არაბულმა.

თავად თუშეთი ფხოვისაგან განცალკევებით სახელდება ჯერ კიდევ „ქართლის მოქცევაში“, როცა იქ თავი ლტოლვილმა ფხოველებმა შეაფარეს. ასე რომ, „იგი სხვაა, იგი სხვაა“... თავად თუშებს კი, სხვათა შორის, ხევსურული წარმოშობისად თვლიან თავიანთ ნაშრომებში ვ. ელანიძე, ვ. ლაგაზიძე, ვ. ბარდაველიძე, თ. ოჩიაური... თ.

ოჩიურს თუშეთში მრავლად გაბნეული ხევსურული „წარმოშობის“ სალოცავები იმის დასტურად მიაჩნია, რომ ოდესღაც აქ ხევსურეთიდან მოსახლეობა მართლაც მასიურად გადასახლდა. ა. შავხელიშვილი ნაშრომში „აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ისტორიიდან“ იმასაც აღნიშნავს, რომ თუშები ამ კუთხის აბორიგენ მოსახლეობად მიაჩნია ვ. ბაგრატიონს, თ. ბაგრატიონს და ი. ჯავახიშვილსო. ცხადია, ეს ასე უნდა ყოფილიყო და იქნებოდა კიდევ, რადგან ფხოველებს, მემატიანეს ცნობით, იქ, თუშეთში, არა დაუსახლებელი, არამედ დასახლებული ტერიტორია დახვდათ – თუშეთს გადავიდნენო, ე. ი. იქ, იმ არემარეზე, თუშები უკვე ცხოვრობდნენ და თავად არემარესაც თავისი სახელი ერქვა. ეგაა, რომ მერმინდელი საუკუნეების განმავლობაში მოხდა იქ გადასულ ფხოველთა სრული ასიმილაცია ადგილობრივ თუშებთან.

უნდა ვივარაუდოთ, რომ IV საუკუნეში თუშებმა უსამართლოდ დაწიოკებული ხალხი სტუმართმოყვრულად მიიღეს. ტრადიცია მათში უპირატესად აწინდელი ხევსურეთის თემებიდან აყრილ ხალხს გულისხმობს. ხახმატიდან და ლიქოკიდან, აგერ, სამოცი – ოთხმოცი(!) წლის წინათაც კი დადიოდნენ თუშეთში დიდ რელიგიურ დღესასწაულებში საჭირო წესრიგის დასაყენებლად; მეტიც, ღვთისმსახურება მხოლოდ მათი გადასვლის შემდეგ იქნდა სათანადო ლეგიტიმაციას, რაც გამოიხატებოდა „ჯვარიონთა“ რელიგიური ატრიბუტიკის თანხლებით მსვლელობაში სხვადასხვა სოფლებში და იქ აღსრულებული საკრალური რიტუალებით.

* * *

ისტორიულ ლიტერატურაში გამოთქმულია აზრი, ჩვენთვისაც მისაღებია და მიგვაჩნია, რომ იმ ქართველებს, რომლებიც საქართველოს ამა თუ იმ კუთხეს დაატყდა თავს, უკვალოდ არ უნდა ჩაევლო. ეთნოსის

მეხსიერებაში, თუკი ეს მეხსიერება გამძლეა, მისი თავგადასავალიდან განსაკუთრებულად გამორჩეული ეპიზოდები დროთა განმავლობაში თავისებურად ტრანსფორმირდება. მას ხალხის ხსოვნა აგროვებს, აკონინებს, კრავს და დებს. მისი „ნაჟურით“ კი შემდეგ შთამომავლობის ფანტაზია იკვებება. მართალია, ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ადამიანთა დიდი თუ მცირე ჯგუფის ეს ძვირფასი „კაპიტალი“ საკმაო ცვლილებას განიცდის, მაგრამ მისი „ათვისების“ ცდუნებაც ასევე დიდია. ის, რაც ჩვენს შემთხვევაში ფხოველთა შთამომავლობის მეხსიერებას დაეკისრა, სხვაგან კალამსა და ეტრატს ევალებოდა. ამიტომაც ათეულობით თაობის გონებაში გამოტარებული ეს ამბები მითიური საბურველით შეიმოსა და ზოგისთვის დამაჯერებლობა დაკარგა. თუმცა, აგერ, ჩვენი დროის მთხრობელებსაც კი, ოდინდელი ანდრეზების რეალურობაში ეჭვიც კი არ ეპარებოდათ. მათ მონათხრობში რეალულობა და ფანტაზია ისეა ერთმანეთში ჩანნული, რომ გათავთავადება ძნელდება.

ფხოველთა აბსოლუტურმა უმრავლესობამ ალბათ ნერა-კითხვა არც იცოდა, მაგრამ ჰქონდათ დაუოკებელი წყურვილი წინაპართა საქმეების შესახებ ცნობის, ინფორმაციის, როგორც მიღების, ისე გადაცემისა. ამას ხან პოეტური ფორმით სჩადიოდნენ, ხანაც – პროზაულად, ოლონდ, აუცილებლად, ზეპირსიტყვიერების გზებითა და საშუალებებით. ამიტომაც ჩვენამდე მოღწეულ ანდრეზებში კონკრეტულ თითქმის დაკარგულია და მისი მოძებნა მითოლოგიურ სიმბოლოთა ხლართებში გვიწევს, რაც არცთუ ისე იოლი საკეთებელია, მე ვიტყვოდი – ურთულესი. სწორედ ესაა მიზეზი, რომ კონკრეტული და ცალსახა დასკვნის გაკეთება, არგუმენტირებული მტკიცება რაიმესი, თითქმის შეუძლებელია, ჩვენთვის, ყოველშემთხვევაში. ჩვენი სურვილია ფხოველთა ნაკვალევის აღმოჩენა ანდრეზულ ლიტერატურაში მოცემული სამი საზოგადოების ყოფითი დეტალების შესწავლისა, შედარებისა და ანალიზის საშუალებით. ყოველ შემთხვევაში, „ციხე-სიმაგრის“ მისადგომებს მაინც მოვსინჯავთ, რადგან, რამდენა-

დაც ჩვენთვის ცნობილია, ჯერჯერობით ვერც ამ საქმისთვის მოიცალა ვინმემ (ოჰ, ეს დალოცვილი მოცალეობა!..).

ანდრეზებში, უმთავრესად - ფშავ-ხევსურულში, მართლაც სამი, თუ შეიძლება ასე ითქვას, საზოგადოებაა გამორჩეული: ჟამთა, დევ-კერპთა და ქაჯთა. სამივეს უნდა შევეხოთ, შევატრიალ-შემოვატრიალოთ და შევეცადოთ სამანის ჩაგდებას რეალურსა და ირეალურს შორის, ანუ ხომ არ აირეკლავს ეს ანდრეზები ფხოველთა ცხოვრების რომელიღაც ეტაპს? ფხოველთა იმიტომ, რომ სწორედ მათი შთამომავლები ჰყვებიან ყველაზე სახიერად, ღრმად და შთამბეჭდავად წინაპართა ნათქვამისა და ნაქნარის შესახებ.

ფსოვი „ქართლის ცხოვრებაში“

მემატიანენი, რომელნიც ძველი საქართველოს ისტორიას წერდნენ, თავიანთ ნაშრომებში ფხოვის ლოკალიზაციას არ ახდენდნენ. ისინი ისტორიის მდინარებას მიჰყვებოდნენ, ამბებსა და ფაქტებს აღნუსხავდნენ, ანალიზებდნენ და იკვლევდნენ. ამა თუ იმ მოვლენის თხრობისას საკითხი გეოგრაფიულ ასპექტში, როგორც ჩანს, ნაკლებად აინტერესებდათ. ამით აიხსნება, რომ საქართველოს ისტორიული კუთხეების მყარად ჩამოყალიბებული საზღვრები ძველ თხზულებებში მოცემული არ არის და ეს, ალბათ, შეუძლებელიც იყო ჯერ მარტო იმიტომ, რომ მოსახლეობა ზოგიერთ ისტორიულ ფაქტთან დაკავშირებით ხშირად მოძრაობდა. ამა თუ იმ კუთხის პირობით საზღვრებსაც აქ განსახლებული ეთნოსისათვის ხელმისაწვდომი სამეურნეო ტერიტორიები განსაზღვრავდა. ამიტომაც საქართველოში (და სხვაგანაც) ადმინისტრაციული საზღვრების როლს ხშირად ბუნებრივი ზღუდეები თამაშობდა – წყალგამყოფი მთები, ქედები და თავად წყლები, მდინაარეები. ასე რომ, კონკრეტული მდინარის აუზში თუ ხეობაში (მასშტაბს გააჩნია) განსახლებული ხალხი თემს წარმოადგენდა, ხოლო თემთა ერთობლიობა – ტომს, ე.წ. კუთხეს, რომელიც თავისი ცხოვრების წესითა და სხვა ყოფითი პარამეტრებით, მეზობლებისაგან გამორჩეული, განსხვავებული უნდა ყოფილიყო, (ზოგჯერ - რადიკალურადაც). თუ ამ გამორჩეულობას რელიგიაც განსაზღვრავდა, მაშინ ის მეზობლები, (ძალიან ხშირად) სხვადასხვა ეროვნულ ერთეულებად ყალიბდებოდნენ.

საქართველოში სახელმწიფო და ადმინისტრაციული საზღვრების აღწერასა და ფიქსაციას უდიდესი ღვაწლი დასდო XVIII ს. პირველი ნახევრის მოღვაწემ, ისტორიკოსმა და გეოგრაფმა ვახუშტი ბატონიშვილმა. მისი დამონშება ჩვენ ხშირად დაგვჭირდება ფხოვთან და მის გეოგრაფიულ ადგილმდებარეობასთან დაკავშირებით.

„ქართლის ცხოვრების“ ძველი ავტორები ფხოვის ხსენებისას არსად არ განმარტავენ (და, გასაგებ მიზეზთა გამო, ვერც განმარტავენ), რომ ფხოვი იგივე ფშავ-ხევსურეთია და, შესაბამისად, ამ სახელწოდებით მათთან იგი არსად არ ხსენდება. ფხოვისა და ფშავ-ხევსურეთის იდენტიფიკაციას მოგვიანებით ვახუშტი ბატონიშვილი ახდენს, თანაც არაერთგზის.

ახლა ძნელია იმის თქმა, ამას ის რაიმე ისტორიულ წყაროზე დაყრდნობით აკეთებდა თუ ტრადიცია, ხალხის მემსიერება XVIII საუკუნეშიც კი ახლანდელ ფშავ-ხევსურეთს კვლავ ფხოვად აღიქვამდა. შესაძლოა, ერთიცი იყო და მეორეც; ყოველ შემთხვევაში, მკვლევარს ამ ორი ცნების იდენტიფიკაციაში ეჭვი არ ეპარებოდა; წინააღმდეგ შემთხვევაში, გამეორებას მოერიდებოდა.

ისე კი, ვახუშტის თხზულება რომც არ არსებობდეს, ფხოვის ტერიტორიული ლოკალიზაცია შეუძლებელი არ იქნებოდა. ბოლოს და ბოლოს, „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“ ფხოვის განდგომის შესახებ რომ მოგვითხრობს, იქ ჩამოთვლილია აღმოსავლეთ საქართველოს ყველა ის კუთხე, რომელიც გარს აკრავს ფხოვს: „მოუწოდა მეფემან ათაბაგსა და ყოველთა მთეულთა: დვალთა, ცხრაზმელთა, მოხევეთა, ხადელთა, ცხავატელთა, ჭართალთა, ერწო-თიანელთა“ (ქც, ტ II, 111). ამათ მიემატებოდნენ დურძუკნიც, რომელნიც „მოვიდეს ძღუნითა“ და „მოსცეს ლაშქარი და დაუდგეს გუერდსაო“ (იქვე). აღმოსავლეთ საქართველოს კუთხეებიდან აქ არ ჩანან მხოლოდ თუშები და გუდამაყრელები. წრე შეკრულია და რაც დარჩა, ფხოვიც ეგ უნდა იყოს.

ისტორიული წყაროები კი ფხოვის საზღვრების მკაფიო ლოკალიზაციის საშუალებას მაინც არ იძლევა. რელიგიურ, არქიტექტურულ, ანდრეზულ და სხვა მონაცემებზე დაყრდნობით შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ (ადგილობრივი ტოპონიმიკით თუ ვიხელმძღვანელებთ), არხოტის, მთასიქითის, მიღმახევის, ლილღოსა და ხამხის ტერიტორიები, მიუხედავად იქ მცხოვრებთა ეთნიკური ვინაობისა, ფხოვში შედიოდა. ამ შემთხვევაში უფრო გასაგები ხდება, თუ რაში დასჭირდა ივანე მხარგრძელს იმხელა კოალიციის შექმნა და სამთვიანი ლაშქრობა ფხოვში. ან-

დრეზული ქაჯავეთური და მხარგრძელის ფხოვური ლამ-ქრობები, ერთიან კონტექსტში, ერთ სრულიად გასაგებ მიზანს პასუხობენ, რაზეც ქვემოთ გვექნება საუბარი.

ასე რომ, ფხოვის საზღვრები, გარკვეულ დისტანციაზე, ალბათ, მდ. ასას ხეობაში უფრო ჩრდილოეთით ეშვებოდა. ჩანს, ასეთი წარსულის ანარეკლია ისიც, რომ ლილოს ხეობაში ქრისტიანული სალოცავებია შემორჩენილი. მდ. ასას ხეობაში, მთიან ინგუშეთში დარჩენილი აშკარა ქრისტიანული კვალი (ტყობა ერდი, ალბი ერდი) მეტზე თუ არაფერზე, ოდინდელ ერთობაზე მაინც უნდა მეტყველებდეს. ხოლო ფშავში, მთავარ სალოცავში - ლამარში - ქისტების საჯარეა. შემთხვევითი არ შეიძლება იყოს ისიც, რომ ამლის (არხოტი, რკენა), ლიქოკის (კარატე), ხახმატისა და ანატორის (ხევსურეთი) ჯვრები „რჯულიან-ურჯულოთა“ სალოცავებად იყო გამოცხადებული და იქ ჩეჩნეთ-ინგუშეთიდან გასული საუკუნის შუა ხანებამდე მოდიოდნენ სალოცავად. პირიქით ხევსურეთში (მუცო) სასაფლაოც კი საერთო ჰქონდათ ინგუშებსა და ხევსურებს. ყოველივე ამასთან დაკავშირებით ისტორიკოსმა გიორგი გოგოჭურმა პირად საუბარში გამოთქვა ვარაუდი, რომ ფშავ-ხევსურეთში არსებულ „რჯულიან-ურჯულოთა“ სალოცავების მოლოცვა ვაინახების მიერ, ანარეკლი უნდა იყოსო ჩრდილოეთ კავკასიის ისლამიზაციის პროცესისა, როცა თავიანთი ძველი რელიგიური რიტუალების აღსრულების საშუალება ადგილზე აღარ ჰქონდათ.

თამარის სამეფო ლამქარში თუშები და გუდამაყრელები არ ხსენდებიანო, ითქვა. ეს კუთხეები იმ დროს, ანუ XIII ს. დასაწყისის ამბებში არ ჩანან, ანუ, მეორენაირად, მხოლოდ ესენი არ ჩანან. სამაგიეროდ, ჩანან ლეონტი მროველის თხზულებაში „ნინოს მიერ ქართლის მოქცევა“. თითქოს ერთი ისტორიკოსი მეორეს ავსებდეს, ან - მეორე პირველს. მაშასადამე, ეს ავტორი უკვე იცნობს ეთნონიმებს - თუში (ანუ თუშეთი) და გუდამაყრელი (ანუ გუდამაყარი).

უცნაურია ის გარემოება, რომ თამარის პირველი ისტორიკოსი, ფხოვის ამბებთან დაკავშირებით, რეგიონის კუთხეებიდან მხოლოდ გუდამაყარს არ ახსენებს. თუშეთთან მიმართებაში ცოტა სხვაგვარადაა საქმე: ჯერ ერთი - სახელ-

მნიფოს ცენტრიდან გეოგრაფიულად საკმაოდ მონყვეტილი კუთხეა, იმდენად, რომ შიშიანობის დროს ხალხი (ფხოველები) იქ თავის შესაფარებლად მიილტვის; როგორც ჩანს, ჯერ ვერც თუშეთში განმტკიცებულა ცენტრალური ხელისუფლება. და მეორე - ლეონტი მროველი გასაგებად გვეუბნება: „ფხოველთა დაუტევეს ქუეყანა მათიო“ - მოკლედ და კონკრეტულად. მთლად დედანულიანადაც არ აიყრებოდნენ, მაგრამ, ეტყობა, საკმაოდ მრავლად გადავიდნენ მეზობლებთან და დარჩნენ კიდევ საბოლოოდ იქ. მოუშლელი იქნებოდა ნათესაური კავშირები და მისვლა-მოსვლაც. ხალხის მეხსიერება კი ისტორიული მოვლენების დანალექს დიდხანს და, შეძლებისდაგვარად, ფაქიზად ინახავს. მიგვაჩნია, რომ სამეფო ხელისუფლება თუშეთის მოსახლეობის დაყოლიებასაც შეეცდებოდა ფხოვზე სალაშქროდ, მაგრამ, უძველესი სანათესაო კავშირების გამო, ისინი ამას არ (ვერ) იზამდნენ.

ვითომ სულ ეს იყო და მეტი არაფერი? საეჭვოა. ფხოვი დატოვეს და გადავიდნენ თუშეთში, ე. ი. ერთი პროვინციიდან მეორეში. თუშეთი - თუშეთია, ფხოვი - ფხოვია. ის გადასვლაც იძულებითი გადასვლაა და არა აგრესიული მივარდნა. ამ ფაქტის შესახებ ისტორია მეტს არას გვეუბნება; ჩვენი ვარაუდით კი აქ საქმე უნდა გვქონდეს ანგარიშგასაწევი ძალის, ფხოვის ჯერ კიდევ დამოუკიდებელ ეთნოტერიტორიულ ერთეულთან. თუშეთში ალბათ იყო იმის საშუალება, რომ დიდი რაოდენობის ხალხი დაეკმაყოფილებინა სახნავ-სათესითა და სათიბ-საძოვრებით. ესაც არ იყოს, არც თუშები ჩანან სამეფო ხელისუფლების წინაშე ქედმოდრეკილნი. ამ კონკრეტულ სიტუაციაში არავის არაფერს ეკითხებიან და თავს თავისუფლად და უშიშრად გრძნობენ. როდესაც ხელისუფლებისადმი მტრულად განწყობილ ხალხს გულთბილად და ხელგაშლილად იღებ, ეს თავისთავად ისეთი შესტია, რომელიც ყველა ქვეყანაში ვასალის განდგომად და თავხედობად აღიქმება. ვის აძლევენ თავშესაფარს? იმას, ვინც ასევე განდგომილი თუ თავიდანვე ცალკე მდგომი იყო - ფხოვს.

რალა მაინცდამაინც ფხოვის გაქრისტიანება „ნებავდა“ მეფე მირიანს „იძულებით მახვილითა“? ხომ არ ნიშნავს ეს იძულება იმას, რომ ფხოვი დამოუკიდებელი ერთეული იყო

და იბერიის სამეფო კარმა მისი მიერთება ახალი რელიგიის ქადაგების შირმით მოინადინა? ნამდვილი მიზანი ამ ლაშქრობისა ეს უკანასკნელი უნდა იყოს - ქრისტიანობის გავრცელება. კავკასიის ჩრდილოეთიდან მოძალებული საშიშროება იქ საიმედო ზურგის საჭიროებას გულისხმობდა.

ყოველივე ის, რაზეც ახლა ჩვენ ვილაპარაკეთ, თამარ მეფის ხელისუფლებას კარგად ეცოდინებოდა და შეიძლება ივანე ათაბაგის დამსჯელ ექსპედიციაში სამონანილოდ თუშები არც კი დაპატიჟეს, რადგან აქტიური მხარდაჭერის იმედი არ ექნებოდათ. ვარაუდის დონეზე შეიძლება დავუშვათ და დავსვათ კითხვა: ხომ არ ნიშნავს ყოველივე ბოლოთქმული ანუ ცნობები თამარის პირველი ისტორიკოსისა იმას, რომ XII საუკუნის მიწურულს ფხოვის ტერიტორია მოიცავდა გუდამაყარსაც და თუშეთსაც? რასაც არ უნდა გვეუბნებოდნენ ვახუშტი ბატონიშვილი და ბერი ეგნატაშვილი, ან სხვანი, მაინც, რა თქმა უნდა, XI-XII საუკუნეთა ავტორების ცნობები გაცილებით უფრო სარწმუნოა. ეს ავტორები კი გუდამაყარს მხოლოდ ერთხელ, IV საუკუნის ამბებთან დაკავშირებით ახსენებენ. იმავე ხასიათის მეორე ლაშქრობისას კი, სადაც დანვრილებითაა ჩამოთვლილი თვით გუდამაყარის მოსაზღვრე თემები, ამ უკანასკნელის შესახებ ისტორიკოსი საეჭვოდ დუმს. მდგომარეობას ამ შემთხვევაში ვერც ის განმუხტავს, რომ ჩვენთვის საინტერესო მონაკვეთებში დროისა და ისტორიული მოვლენებისა, არ ხსენდება აგრეთვე მთიულეთი, როგორც ასეთი.

ორიოდე სიტყვა მთიულეთის შესახებაც: აღმოსავლეთ საქართველოს მთის კუთხეებიდან „ქართლის ცხოვრებაში“ მთიულეთი ყველაზე ხშირად ფიგურირებს. ამას ხელი უთუოდ შეუწყო იმანაც, რომ იგი გეოგრაფიული მდებარეობითა და საგზაო კომუნიკაციებით ერთნაირად საინტერესო იყო მტრისთვისაც და მოყვრისთვისაც, მაგრამ მისი ლოკალიზაციაც გარკვეულ პრობლემებთან იყო დაკავშირებული და ამ საკითხს გასულ საუკუნეში არაერთი ქართველი ისტორიკოსი შეეხო. ჩვენ კი ახლა სხვა თემის ირგვლივ ვტრიალებთ და მსჯელობის გეზის შეცვლა, შესაბამისად, მიზანსაც აგვაცდენს. გვინდა ხაზი გავუსვათ მხოლოდ იმ გარემოებას, რომ ამ მხრივ ყველაფერი რიგზე არც „ქართლის ცხოვრებაში“

უნდა იყოს. მაგალითად: ლ. მროველი ერთგან გვეუბნება - „მთიულნიო“ (ქც, I, 116), მეორეგან - „მთეულნიო“ (ქც, I, 125). აქ ფონეტიკურ-მორფოლოგიური სხვაობაა, თორემ შინაარსი ერთი და იგივე უნდა იყოს. ამის შესახებ ზემოთ უკვე ითქვა. „მატიანე ქართლისაჲში“ „ჭართალეთი“ და „მთიულეთი“ გაიგივებულია (ქც, 256). ამ მხრივ უფრო ჩამოყალიბებულია ჯუანშერი: აბიბოს ნეკრესელმა „მოაქცივნა მთეულნიო“ (ქც, I, 229). დაჩიმაც, ვახტანგ გორგასლის ძემ, ქრისტიანობის მისაღებად დაჰპატიჟნა „მთეულნი კახეთისანიო“ (ქც, I, 205); დარიალშიც „მთეულნი“ ჩააყენაო (ქც, I, 156). ე. ი. ჯუანშერი ხმარობს მხოლოდ ერთ ფორმას - „მთეულნი“ და, უნდა ითქვას, ამ ტერმინის ქვეშ იგი გულისხმობს არა საკუთრივ მთიულებს, არამედ - მთიელებს, კახეთის სამეფოში შემავალ მთიელებს. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსიც „მთიულეთს“ ხმარობს, „დიდი თურქობის“ ამბებს რომ გადმოგვცემს, ოღონდ ბუნდოვანია, თვითონ მთიულეთი აქვს მხედველობაში თუ ზოგადად - მთა. ალბათ ისე უნდა გავიგოთ, როგორც წერია...

აი, „მატიანე ქართლისა“ კი, ამოტ კურაპალატთან დაკავშირებით რომ საუბრობს, სხვა მხრივაც საინტერესო ცნობას გვანვდის - „გრიგოლს უშუელებს მთიულთა და წანართაო“ (ქც, I, 252). ე. ი. მთიულები სხვანი ყოფილან, წანარები კიდეც - სხვანი, ოღონდ მეზობლები კი უნდა იყვნენ.

„ისტორიანი და აზმანის“ ავტორიც მთიულთა კრებითი სახელის აღმნიშვნელ ტერმინს არჩევს - „ინყეს მთიულთა განდგომადო“ (ქც, II, 111).

ჟამთააღმწერელი კი უკვე ხშირად ხმარობს (განსაკუთრებით ხუტლუ ბუღას შემოსევებთან დაკავშირებით) „მთიულეთს“, ხოლო თვითონ ხალხს კი ეძახის „მთიულელს“ ან „მთიულთ“ და მხედველობაში ყოველთვის მთიულები და მთიულეთი ჰყავს.

ასე რომ, საკმაოდ ჩახლართული სურათია, თუმცა არც ისეთი, რომ გამოსავალი ვერ იპოვოს კაცმა.

ასეა თუ ისე, ფხოვთან დაკავშირებული ბატალიების აღწერის დროს მთიულეთი, კონკრეტულად ამ სახელწოდებით, არა ჩანს. სამაგიეროდ, იხსენიება ჭართალი, ხადა და ცხავატი. არის შემთხვევები „ქართლის ცხოვრებაში“, როცა

სამივე ეს პროვინცია მთიულეთთან ერთადაც იხსენიება. თუ მსჯელობის ძველ კვალს გავყვებით, მაშინ ისიც უნდა ვივარაუდოთ, რომ ფხოვში, გუდამაყარსა და თუშეთთან ერთად, მთიულეთიც შედიოდა. ეს კი სინამდვილისაგან საკმაოდ შორს უნდა იდგეს. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ის კოალიციური ლაშქარი დასახული ამოცანის გადასაჭრელად საკმარისად მიიჩნიეს და ამიტომ მთიულეთ - გუდამაყარი აღარ „შეაწუხეს“. არადა - მაინც გაუგებარია, საიდან სად მოიყვანეს დვალნი და ცხრაზმელნი, ხოლო იქვე მყოფ მთიულ - გუდამაყრელთ კი გვერდი აუარეს? მითუმეტეს, რომ გზაც იქით ედოთ... საჩოთირო კითხვაა.

თუ მაინც ფხოვის შემადგენლობაში მოვიაზრებთ მთიულეთ - გუდამაყარს, მაშინ ჯერ იქ უნდა დაემყარებინა მხარგრძელს წესრიგი. მემატთანე ამ მომენტს არაფრით არ უგულვებელყოფდა. ფხოვში ლაშქრობას იგი პათოსით მოგვითხრობს, დეტალურად, მაგრამ საკმაოდ სიტყვაძვირად. სამეფო ლაშქარი აწინდელი მთიულეთის გავლით ავიდოდა „მთასა ხადისასა“. შესაძლოა, კოალიციის ჩამონათვალში მთიულეთი იმიტომ არ იხსენიება, რომ ლაშქრის დისლოკაციის ადგილად სწორედ მთიულეთის არაგვის ხეობა იყო გამოცხადებული. ამ შემთხვევაში მთიულეთს „მონოდება“ აღარ დასჭირდებოდათ, პირიქით - მასპინძლობაც კი მოეთხოვებოდათ. ხოლო: „მოუწოდა მეფემან ათაბაგსა და ყოველთა მთეულთაო“ (ქც, II, 111), ცხადია, ამათ „მონოდება“, მონვევა დასჭირდებოდა. გამორიცხული არაა, ასეთი ვითარებით აიხსნას ის ამბავი, რომ ჩვენთვის საინტერესო ამბების თხრობისას, საკუთრივ მთიულეთი არაა მოხსენიებული. იგივე უნდა ითქვას გუდამაყარზეც; მით უფრო, რომ იქიდან ათაბაგის ლაშქარი საკმაოდ ხელსაყრელ პოზიციაზე გადიოდა, რათა ფხოვისთვის მოულოდნელი დარტყმები მიეყენებინა. ცხადია, არც ათაბაგი გაუშვებდა ხელიდან ამ პოზიციურ უპირატესობას ისევე, როგორც მერე და მერე არ გაუშვეს ზურაბ ერისთავმა, მეფის რუსეთისა და წითელი რუსეთის გენერლებმა...

თუშეთი კი, არ არის გამორიცხული, ისტორიის რომელიღაც მონაკვეთში მართლაც შედიოდა ფხოვის შემადგენლობაში, ან იქნებ ხევის ნაწილიც კი. შეიძლება ამიტომაც

ისიც, რომ IV საუკუნის შემდეგ თუშეთს „ქართლის ცხოვრების“ ისტორიკოსები კაი ხანს ცალკე აღარც კი ახსენებენ, თუ არ ჩავთვლით ჯუანშერის ცნობას, რომ აბუხოსრო „ერისთავობდა თუშთა და ხუნზთა ზედა და ყოველთა წარმართთა მის მთისათაო“ (ქც, I, 243). რამდენადაც ჩვენთვის ცნობილია, ასეთი საერისთავო ქართულ სინამდვილეში არ დასტურდება; თანაც კიდევ - „ყოველთა წარმართთაო,“ იქით - ხუნძეთი და აქეთ - თუშეთი, როგორ უნდა გავიგოთ ორივე ეს ერთეული მეზობელი ტომებითა და ტერიტორიებით, იმიერი და ამიერი? არა ჩანს მკაფიოდ, კონკრეტულად ვინ იგულისხმება ამ წარმართებში.

ყველაფერს რომ თავი დავანებოთ, თუშური და ხევსურული (განსაკუთრებით პირიქით ხევსურული) დიალექტები ისე ჰგავს ერთმანეთს, რომ თუ შევადარებთ მათ ლექსიკას, სამეტყველო ინტონაციას და სხვა გრამატიკულ ნიუანსებს, მსგავსება ზედმინწევითი და აშკარა გახდება. ამას, თავის დროზე, აკად. აკ. შანიძეც აღნიშნავდა. აქვე გაკვრით უნდა ვთქვათ, რომ თუშების ვაინახური წარმოშობის შესახებ ასევე თავის დროზე თეორიები წამოაყენეს მკვლევარებმა: ნ. მარმა, ა. გენკომ, ა. ნოვოსელცევიმა, ა. მკრტუმიანმა და ა.შ. მაგრამ იგი ქართველმა მკვლევარებმა არ მიიღეს.

რაც შეეხება ხევს, მოხევეებს, „ქართლის ცხოვრებაში“ XII ს. მიწურულამდე ამ სახელწოდებით არც ისინი მოიხსენიებიან და სწორედ ეს გვაფიქრებინებს ხევის ფხოვში გაერთიანებას, მაგრამ ეს მხოლოდ ჰიპოთეზურადაა დასაშვები. რეალურად კი ხევის ტერიტორიაზე სხვა პროცესები მიმდინარეობდა. ადრეფეოდალურ ხანაში იგი წანარეთად იწოდებოდა.

თუ გავითვალისწინებთ ვახუშტი ბატონიშვილის მინიშნებას (ქც, IV, 534) და გავითვალისწინებთ იმასაც, რომ არსებობდა (და არსებობს) ერთი ხევსურეთი, ერთი ფშავი, ფხოვის საზღვრები ძირითადად უნდა მოვიაზროთ ხევსურეთის არაგვისა და ფშავის არაგვის აუზებში. ფხოვს ადმინისტრაციული ცენტრი ალბათ არ ექნებოდა, რელიგიური ცენტრი კი შესაძლოა ჰქონდა და ეს იყო ხახმატი. ამ სტატუსისთვის მისი გეოგრაფიული მდებარეობაც შესაფერისი იქნებოდა.

დამაფიქრებელია აგრეთვე ფშავის არაგვის ხეობაში მდებარე სოფლების სახელწოდებებიც - შუა-ფხ-ო, ა-ფხ-უშო და, სხვათა შორის, დუშეთის მახლობლად მდებარე სოფლისაც - ა-ფხ-ავი. ეს ტოპონიმები აშკარა და მრავლისმეტყველი ფაქტორია ფხოვის შესახებ. დღევანდელ სოფელ შუაფხოს თუ ფხოვის ტერიტორიულ ცენტრად აღვიქვამთ, მაშინ ფხოვის საზღვრების გარშემონერილობა დაუჯერებელად ვრცელ სივრცეს შემოხაზავს. ჩვენი აზრი უფრო იქითკენ იხრება, რომ ტოპონიმი „შუაფხო“ არა ფხოვის ცენტრს, არამედ „შუების“ ფხოვს უნდა გულისხმობდეს. ვაინახები ფშავლებს „შუებს“ ეძახოდნენ და შესაძლოა, რომ ფშავის, ფშავის არაგვის ხეობის ფხოვის შემდგომდროინდელი სახელწოდებაც სწორედ „შუების ფხოვი“ ყოფილიყო. ე.ი. ერთ მხრივ ერთი მდინარის აუზში „ფხიების“ (ხევსურების) ფხოვი, ხოლო მეორე მდინარის აუზში - „შუების“ (ფშავლების) ფხოვი. თუ ამ ვარაუდს მივიღებთ, მაშინ ფხოვის დაშლის პროცესიც და შედეგიც თითქმის გარკვეული სახის მკაფიო სურათს იძლევა. არა და ანგარიშგასანეცია ის ფაქტიც, რომ შუაფხოში არსებობს საკმაოდ მასშტაბური არქიტექტურული ძეგლის ნაშთი, რომელიც იქაური დასახლების დომინანტურ როლზე უნდა მიუთითებდეს. ასე რომ, ჯერჯერობით ბევრი რამ არის ბუნდოვანი და ეს, ალბათ, მანამ იქნება ასე, სანამ ფხოვის ტერიტორია საფუძვლიანად არ იქნება შესწავლილი არქეოლოგების მიერ. თავის მხრივ კი, ამ ფონზე, გაცეხას ინვევს ერთი გარემოება: კეთილი და XIII საუკუნიდან XVIII საუკუნემდე, ვაინახებს რომ თავი დავანებოთ, ქართველები რა სახელწოდებით მოიხსენიებდნენ ფხოვის ეთნიკურ და ტერიტორიულ მემკვიდრეებს? რატომ ედო ტაბუ ფშაველ - ხევსურთა ხსენებას? როგორ, არაფერი არ ხდებოდა იქ?

ძველ (VII ს.) სომხურ წყაროებში ხსენებული „ფოხქი“, „ფასხი“ და „ფუსხი“, ისტორიკოსების აზრით, ფხოვს უნდა აღნიშნავდეს. აკად. გ. მელიქიშვილი ძვ. წ. XIV ს. II ნახევრის ხეთურ წყაროებში ნახსენებ „ფახუვას“ ქვეყანას ფხოვს უკავშირებს. მართლაც, არაა გამორიცხული, რომ ნანარები (ნანები, ჭანები), თუშები (ტუსკები), მესხები

(მოსოქები, მუშქები) და ფხოველები (ფახუები) ხეთური სახელმწიფოს რღვევის შედეგად ლტოლვილი მოსახლეობის შთამომავლები იყვნენ. ისტორია კარგად იცნობს შორეული მიგრაციის მაგალითებს. სწორედ ხეთური თვითმყოფადი კულტურის კვალი შეიძლება იყოს ზემოთ ჩამოთვლილი ხალხების თუ ტომების სამოსახლოებში დღემდე შემორჩენილი, გაუშიფრავი პიქტოგრამებიც, რომელთა მოძიებას, შეგროვებას, აღნუსხვასა და კვლევას, სხვათა შორის, დიდი ამაგი დასდო ბ - ნმა გ. გიგაურმა.

რაც შეეხება საზღვრებს, ჩვენთვის განსაკუთრებით ფხოვის ჩრდილოეთი საზღვარი იყო საინტერესო, მაგრამ ამის მკაფიოდ გამოსატყულ მითითებას ვახუშტის თხზულება არ იძლევა;

ვახუშტი ბატონიშვილი თავის თხზულებაში „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, ერთ თავს ასე ასათაურებს: „აღწერა ჰერეთისა, კახეთისა და კუხეთისა, კუალად თუშეთისა და დიდოეთისა“. კონტექსტი თუშეთისადმი, მთის დანარჩენ კუთხეებთან შედარებით, მეტ ყურადღებას გულისხმობს. იგი წარმოდგენილია, შეიძლება ითქვას, თითქმის ტოლად და სწორად ჰერეთისა და კახეთისა. შემდგომში რომ ცალკე თუშეთი არ იყოს აღწერილი და ცალკე ფშავი და ხევსურეთი, ცნობისმოყვარეობა წასძლევადა კაცს - ფხოვს ხომ არ გულისხმობს ავტორიო. აბა, რა შუაშია პატარა თუშეთი იმხელა პროვინციებთან, სხვადასხვა დროს რომ ხან სამეფოებად იწოდებოდნენ და ხან - სამთავროებად?!

ფშავ - ხევსურეთზე (განსაკუთრებით ამ უკანასკნელზე) ვახუშტი მწირ ცნობებს იძლევა. ეს გასაგებიცაა იმდენად, რამდენადაც ავტორს ამ ნაშრომზე მუშაობა საქართველოდან შორს - რუსეთში უხდებოდა და საჭირო ინფორმაცია უცებ შეიძლება ვერც მოეპოვებინა. მაგრამ აი, თუშეთზე საკმაო ხანს ჩერდება, „ქვეყანასაც“ ამომწურავად აღწერს და, სხვათა შორის, თავად თუშებსაც საუკეთესოდ ახასიათებს, განსაკუთრებით ზნეობრიობის კუთხით. და ეს როგორღა? როგორ და იმ დროს საქართველოსა და რუსეთს შორის ურთიერთობა ინტენსიურ ხასიათს იძენდა, ხშირი იყო დიპლომატიურ მისიათა მიმოსვლა და ეს მიმოსვლა თუშეთზე გამავალი გზითაც ხორციელდებოდა. ამ პროცესებში

თუშები საკმაოდ აქტიურობდნენ. რუსეთის სამეფო კარზე მიღებულ მკვლევარს ეს შეუმჩნეველი არ დარჩებოდა და ამ ხალხისადმი განსაკუთრებული ინტერესიც, შესაძლოა, სწორედ აქედან მოდიოდა.

XVIII საუკუნის შუა წლებისთვის ფხოვი უკვე ის ფხოვი აღარაა. ამის ფიქსაციას ვახუშტი ბატონიშვილი ახდენს. ახლა უკვე თუშებიც, ფშავლებიც და ხევსურებიც დამოუკიდებელ ეთნოსებად ჩამოყალიბებულან. თუმცა ისიც უნდა ითქვას, ვახუშტი არსად არ აღნიშნავს, რომ თუშეთი ფხოვში შედიოდა. ტრადიცია რომ ასეთი ყოფილიყო, ალბათ ერთხელ მაინც აღნიშნავდა. არ არის გამორიცხული, რომ ასეთმა ტრადიციამ ვახუშტიმდე ვერც მოაღწია.

ისე კი, თვალს თუ გავადევნებთ, ვახუშტი ბატონიშვილი სადაც კი ფხოვს შეეხება, ან უკეთ - ფშავ-ხევსურეთს, აუცილებლად იმასაც დააყოლებს ხოლმე - ეს უწინდელი ფხოვიაო: „ან უწოდებენ ფშავ-ხევსურსა (რომელსა პირველ ეწოდათ ფხოელნი“). (ქც, IV, 523); „არამედ ძუელად ეწოდა ამ ორთა ხეობათა ფხოელნი“ (ქც, IV, 534); „... ესე მოერთვის აღმოსავლეთიდან, გამოსდის ძურძუკეთსა და ფშავ-ხევსურეთს (რომელ არს ფხოელი)“ (ქც, IV, 651).

მანამდელ მემატიანეთათვის კი ფხოვი - ფხოვია და მეტი არაფერი. ეს კი იმის ვარაუდის საფუძველს გვაძლევს, რომ ცნებები „ფშავი“ და „ხევსურეთი“ მაშინ, როგორც ჩანს, არ არსებობდა. არადა საინტერესოა, მაინც როდიდან, როგორ და რა ვითარებაში გაიყო ფხოვი ორად?!

* * *

ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებული ოფიციალური ვერსიით, მირიან მეფის მიერ აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში მონყობილი ლაშქრობა მიზნად ისახავდა იქაური წარმართი მოსახლეობის ქრისტიანულ რელიგიაზე მოქცევას. როგორც მემატიანე გვამცნობს, ეს იმდენად სერიოზული ექსპედიცია ყოფილა, რომ თვით მეფეს დაუგეგმავს:

„მნებავს ესრეთ, რათა იძულებით მახვილითა მოვაქცივნეთ მთეულნიო“ (ქც, I,125). შეწინააღმდეგებიან წმინდა ნინო და ეპისკოპოსი იოვანე: „არა ბრძანებულ არს უფლისაგან მახვილის აღება, არამედ სახარებითა და ჯუარითა პატიოსნითა უჩუენოთ გზა ჭეშმარიტო“ (იქვე).

თავიდანვე უნდა ითქვას იმის შესახებ, რომ თუ ისტორიულ თხზულებათა სიღრმისეული შრეების „ფეთქვას“ მახვილი სმენით მივაყურადებთ, ლეონტი მროველის თხზულებიდან უფრო მეტი (თუნდაც შედარებით) დრამატიზმის „ხმა“ ისმის, ვიდრე „მოქცევაი ქართლისაიდან“. „დაუტევეს ქუეყანა“ და „გარდაკრბეს“, მით უფრო კონტექსტში, ერთი და იმავე შინაარსის მატარებელი ზმნები არ უნდა იყოს. გარდა ამისა, მეტად საყურადღებოა „მოქცევაის“ ერთი პასაჟი. იქ თვით წმ. ნინოს ბრძანებით ხდება „მახვილის წარმართვა“: „ნინო უბრძანა ერისთავსა, რაითა წარმართოს მცირედ მახვილიო“. ბევრის მეტყველია ეს ფრაზა... ამჯერად მხოლოდ ერთს შევნიშნავთ: როგორც ჩანს, მირიან მეფე და წმ. ნინო მთიელთა (არამარტო) გაქრისტიანების საკითხში ერთ პოზიციასზე დგანან...

მიუხედავად სასულიერო პირთა წინააღმდეგობისა, მეფეს, რომელიც, როგორც ჩანს, მტკიცე მიზანდასახულობით მოქმედებდა, მაინც არ დაუშლია და მოუწყვია მასშტაბური სამხედრო-რელიგიური მსვლელობა. წმინდა ნინო და ეპისკოპოსი იოანე, მოგეხსენებათ, ღვაწლით დამძიმებული პიროვნებები იყვნენ. მათი თხოვნისა თუ რჩევისათვის მეფე მირიანს უსათუოდ ანგარიში უნდა გაენია, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მაინც ისე მოხდა, როგორც მეფეს „ნებავდა“. რალაც მიზეზი თუ სიტუაცია დაჟინებით მოითხოვდა მახვილის გაშიშვლებას. მეფემ ჯერ არ იცის, მთიელები ნათლისღებაზე დათანხმდებიან თუ არა და თავშივე აცხადებს: „იძულებით მახვილითა“ უნდა მოვაქცივნეთო. ესეც საყურადღებო ნიუანსია.

ჯერ კიდევ წელში გაუმართავი სასულიერო ფენა ხელისუფლის ნებას, ფაქტია, წინ ვერ აღუდგა. „მახვილის წარმართვა“ არც ქართველთა განმანათლებელს და არც ეპისკოპოსს, იქნებ არც მოენონებოდა, მაგრამ ერისთავი, რომელიც, სავარაუდოდ, მირიანის ძლევამოსილ ომებში გამოწ-

რთობილი სარდალიც იქნებოდა, ალბათ გვირგვინოსანი მეფის მკაცრი მითითებებით ხელმძღვანელობდა. ის კი არა, შესაძლოა, მირიან მეფემ ამ ლაშქრობაში პირადად იმიტომაც არ მიიღო მონაწილეობა, რომ ან ზემოხსენებული პატივსაცემი პიროვნებებისა ეკრძალებოდა, ანაც ხმალზე რომ მიდგებოდა (დიდი ალბათობით) საქმე, ფრიად და ფრიად უხერხულ სიტუაციაში მოუწევდა თავის მართლება. ერთი სიტყვით, ალბათ თავი აარიდა მოსალოდნელ უსიამოვნებას.

მარტოოდენ მისიონერული განაზრახვისთვის იმ უხერხულობათა თავიდან ასაცილებლად, რაც მოსალოდნელი იქნებოდა „პირუტყუთა სახეთა მათ კაცთაგან“, იქნებ მცირერიცხოვანი ამაღაც იკმარებდა. იქ კი, ჩანს, მოსალოდნელი წინააღმდეგობა იმდენად სერიოზული იყო, რომ მეფემ თვით ერისთავი, სავარაუდოდ სამხედრო მოხელე, მიავლინა ლაშქრით. წილკან - ჭართალი და ფხოვ-გუდამაყარი, ალბათ მიმდგომი ტერიტორიებითურთ, ეტყობა, სერიოზულ ძალას წარმოადგენდა და, რაც მთავარია, ცენტრალურ ხელისუფლებასაც არ უკმევდნენ გუნდრუკს.

და აი, სამეფო კარმა შესაფერისი დრო იხელთა. ლეონტი მროველი, გასაგები მიზეზების გამო, აქ ენამზებობისაგან თავს იკავებს და მხოლოდ მშრალი, ოღონდ მეტყველი ინფორმაციით კმაყოფილდება - „ძღვეით შემუსრნა კერპნი მათნიო“. ე.ი. წააწყდა კიდეც ერისთავი იმ წინააღმდეგობას, რასაც ელოდა. როგორც ჩანს, კერპნიც შემუსრნა და კაცნიც. აბა, მთელი ერთი ტომი თუ კუთხე (თუ პროვინცია) ასე იოლად არ „დაუტევებდა“ თავის „ქუეყანას“. ხოლო მეისტორიე „მოქცევაის“ ამ ეპიზოდს ამთავრებს დასკვნით: „ამისთვის წარკრბეს იგინი და შესცთეს და რომელნიმე უკანასკნელ მოაქცივნა აბიბოს ნეკრესელ ეპისკოპოსმან და რომელნიმე მათგანნი დარჩეს წარმართობასავე შინა დღეს-აქამომდეო“ (ქც. I,126).

ეს უკანასკნელი „რომელნიმე“ უთუოდ ფხოველები იქნებოდნენ, რადგან იქ ყველაზე გვიან შეაღწია ქრისტიანობამ, უპირატესად კი ხევსურეთში.

ასე რომ, ფხოვის მოსატეხად მახვილი პირველად მირიან მეფეს გაუშიშვლებია, ოღონდ აქ ბრძოლა შეფარულ – შენიღბიულად კი არ წარმართულა, არამედ პირდაპირ და შიშ-

ვლად, თანაც განმანათლებლის თვალწინ; არა სტიქიურად და მოულოდნელად, არამედ წინასწარ გათვლილ – გააზრებული ტაქტიკითა და სტრატეგიით. ძალიან უცნაურია ეს ფაქტი თავისთავად. ფაქტია, რომ ახალ რელიგიას მაინც და მაინც დიდი ხალისით არ შეჰგებებია. ჯვარისმტვირთველთა მხარდამხარ საჭურველთმტვირთველნიც ირჯებოდნენ. რჩება შთაბეჭდილება და ასეც უნდა ყოფილიყო, რომ ფხოვი სანიმუშოდ დაისაჯა. აქედან სათანადო დასკვნები გააკეთეს დანარჩენმა მთიელებმა და ახალ სარწმუნოებას კარი ფართოდ გაუღეს. მოსე ხორენელს თუ დავერწმუნებით, წმინდა წინოს დარიალამდის ჩაუღწევია. თუმცაღა ისეთებიც აღმოჩნდნენ, რომ მიუხედავად არაერთგზისი „დაპატიუებისა“, მაინც ძველი სარწმუნოების ერთგულნი დარჩნენ. ჯუანშერი მათ მოიხსენიებს როგორც „მთიულთა კახეთისათა“ (ფხოვლნი, ყვარელნი, ლოპოტელნი...).

მერეც ლაშქრობდა მირიანი კავკასიონს გადაღმა, ხან ოსებთან, ხანაც ხაზარებთან. საამისოდ გზა დარუბანდზე და დვალეთზე ედო. დარიალი აქ არ ხსენდება, მაგრამ უსათუოდ ისარგებლებდა ამ პირდაპირი, მოკლე და მოსახერხებელი გასასვლელით. გზად კი, რბილად რომ ვთქვათ, ალბათ თავისი მხედრული ძალმოსილების დემონსტრირებასაც მოახდენდა. ამის შედეგიც უნდა იყოს ის, რომ ურჩ ქვეშევრდომთა შორის ხევი და მთიულეთი (ხადა, ცხავატი, ჭართალი) არ მოიხსენიება.

თუშეთი, ჩანს, ამ ძალმომრეობის ზონის მიღმა დარჩა და ლტოლვილი და წარმართი მეზობლებიც იმიტომ ეძებდნენ იქ თავშესაფარს. ის რომ ამ დროს ფხოვის შემადგენლობაში ყოფილიყო, მემატრიანენი სხვაგვარ კონტექსტში არ მოიხსენიებდნენ.

* * *

ლეონტი მროველის თხზულებიდან „ცხოვრება ქართველთა მეფეთა“ ისე გამოდის, მირიან მეფეს მესამე რელიგიის აღიარება მოუხდა. ეს, თავისთავად, იშვიათი შემთხვევაა. ქასრემ რომ მირიანი მცხეთას „დასუა“, შვიდი წლისა

იყო; ამიტომ მას რეგენტად დიდგვაროვანი მირვანოზი დაუნიშნა. მცირეწლოვან ბავშვს, წესით, მამა თუ არ ხერხდებოდა, დედა მაინც უნდა ჰყოლოდა გვერდით, მაგრამ მეუღლეს ველარ შეელია ქასრე, „რამეთუ უყუარდა დედა იგი მირიანისი, ვითარცა თავი თვისიო“ (ქც. I, 64).

გამეფებულ ყმანვილს სპარსეთიდან ცეცხლთაყვანისმცემლური მრწამსი მოჰყვა, საქართველოში კი წარმართული, კერპთაყვანისმცემლური დახვდა. ქართველთა, ანუ იბერიელთა, რელიგია ქასრესთვის პრინციპულად მიუღებელი არ ყოფილა და, სავარაუდოდ, არც სპარსული ყოფილა დაუთმობელი. ასე და ამდენად, ფუნდამენტალიზმისაგან შორს მდგარა. მან სიტუაცია რეალისტი პოლიტიკოსის თვალით შეაფასა. იქაურობის გასაკონტროლებლად მირვანოზს 40 000 - იანი მხედრობა ჩააბარა, ხოლო შვილის რელიგიური კუთვნილების საკითხი სრულიად მარტივად გადაწყვიტა: „და იყოს შვილი ჩემი ორსავე სჯულსა ზედა: მამათა ჩუენთა ცეცხლის-მსახურებასა და თქუენთა კერპთასა“ (იქვე).

ძნელი სათქმელია, როგორ უნდა მოეხერხებინათ აღმზრდელებს ყრმის სულსა და გულსა და გონებაში ორგვარი რელიგიური მრწამსის სინთეზი. ერთი კია: მერე და მერე, უკვე წამოზრდილ მეფეს ორი კერპის მსახურება უსათუოდ შინაგან დისკომფორტს შეუქმნიდა. შესაძლოა ამ ორ რელიგიას შორის ფუნდამენტური ზღვარი არც გადიოდა, მაგრამ ნამდვილად იქნებოდა არსებითი სხვაობა და წინააღმდეგობრივი ბარიერი, ბოლოსდაბოლოს - მრწამსსა და რიტუალურ მხარეს შორის მაინც. ასეთ ვითარებაში კი შემდეგში სწორედაც რომ ხსნა იქნებოდა ახალი რელიგიის გამოჩენა, მაგრამ ამაზე მოგვიანებით...

ზემოთქმული ჩვენი ვარაუდია, თორემ მემატიანე, რომელიც პირველი ქრისტიანი მეფის შესახებ და, ამავე დროს, ქართლში ქრისტეს რჯულის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების ამბებს გვიყვება და, ამდენად, შესაძლოა, რამდენადმე ტენდენციურიც კი იყოს, სრულიად სანინააღმდეგო სურათს გვიხატავს: მირიანის გამზრდელ მირვანოზს ქართლის სიმაგრეთა ვანმტკიცებისათვისაც უზრუნია და თავისი შვილობილის სანიმუშოდ აღზრდისათვისაც. დავებსნათ

საკითხის წმინდა პოლიტიკურ ქრილში ჩხრეკას და ყოველივეს ჩვეულებრივი მოკვდავის თვალთ შევხედოთ.

ლეონტი მროველი გვიმეორებს, რომ აღიზარდა მირიანო „მსახურებასა მას შინა შვიდთა მას კერპთასა და ცეცხლისასაო“ (იქვე). ასეთ სარწმუნოებრივ გაორებას მისთვის ხელი არ შეუშლია, რომ შეეყვარებინა ქართველნი, დაევიწყებინა მშობლიური ენა და შეესწავლა ქართული. ბავშვი კი იყო, როდესაც საქართველოში ჩამოიყვანეს, მაგრამ მაინც საკვირველია, როგორ მოხდა, რომ უამრავი დიდი და მცირე სპარსელით გარშემორტყმულმა მშობლიური ენა დაივიწყა. ეტყობა, გონიერი ყმანვილი იყო და გამზრდელიც შორსმჭვრეტელი შერჩა... შეაბიჯა რა სიჭაბუკეში, კერპნიც და მისი მსახურნიც „შეიტკობ“ და, ასე განსაჯეთ, თვით მეფე ფარნავაზსაც კი მისი საკადრისი პატივი მიაგო. შედეგმაც არ დააყოვნა: „შეიყვარეს იგი ყოველთა ქართველთა უმეტეს ყოველთა მეფეთასა“ (იქვე, 65).

ქასრემ კი რა: დაიგულვა თუ არა თავისი ძე მცხეთის ტახტზე, უბოძა კიდევ 7 000 მონასპა ყოველგვარი მოულოდნელობის გამოსარიცხავად, ხოლო თვითონ „წარიხუნა ყოველნი ხევნი კავკასიანთანი და დასხნა ყოველგან მთავარნი, და უბრძანა მათ ყოველთა, რათა იყვნენ მორჩილ ძისა მისისა“ (იქვე, 65), ხოლო ძესა და მის მამამძუძეს უბრძანა, რათა „ჰბრძოდნენ ხაზართა“.

გულისხმავყოთ, რომ ქასრეს კავკასიის მთიელები მორჩილებაში მოუყვანია და ვიდრე სპარსეთში გაბრუნდებოდა, შვილისთვის შესაბამისი დირექტივებიც მიუცია. თანაც, უნდა ვივარაუდოთ, რომ ყოველივე ეს შეეხებოდა კავკასიის როგორც ამიერ, ისე იმიერ ბინადართ. ცნებაში „კავკასიანნი“ ჩვენი ძველი ისტორიკოსები ზოგადად კავკასიის მთიანეთში მცხოვრებ ტომებს გულისხმობდნენ; აქ მნიშვნელობა არ ჰქონდა მათ წარმომავლობას, რელიგიას და პოლიტიკურ ორიენტაციას.

საყურადღებოა ის გარემოებაც, რომ „როცა წარიხუნა ყოველნი ხევნი კავკასიანთანი“, იქაურობის ხელისუფალნიც თავადვე განაწესნა.

ახლა საინტერესოა, შეეხო თუ არა ქასრეს მსახვრალი ხელი ფხოვსაც? „ყოველნი ხევნი“ სწორედ იმას უნდა გულის-

ხმობდეს, რომ შეეხო, მაგრამ, ჩვენი აზრით, აქ მემატრიანე რამდენადმე არაზუსტი უნდა იყოს. ყოველ შემთხვევაში იმდენად, რომ, როგორც შემდგომ გამოჩნდება, მისგან „წარხმული“ ხეობის მკვიდრთ, რომელთაც აგრეთვე მისგან დანიშნული „ მთავარნი“ მართავდნენ, არათუ „არა ნათელ იდეს“ , არამედ „არცა მოვიდეს მოფენასა მის ნათლისასა“ (ქც. I, 116).

საფიქრალია, რომ ეს ჯიუტი „მთიულნი კავკასიანნი“ შესაძლოა სწორედ ფხოველები ყოფილიყვნენ. ამიტომ გამოარჩია შემდეგში მირიანმა და სწორედ ამიტომ მოეპყრო სასტიკად და სხვათაგან განსხვავებულად. და იყო საქართველოში სადმე ფხოვის გარდა სხვა შემთხვევა ქრისტიანული რელიგიის ასე დაძალებისა? აღმოსავლეთ საქართველოს მთაში პირველსავე შეთავაზებაზე არსად არ მიუღიათ ქრისტიანობა, მაგრამ ამისთვის არც მახვილი სადმე „წარუმართავთ“. ასეთი გამეტების ზუსტი მიზეზის პოვნა ახლა მატრიანეებში კირკიტით, სამწუხაროდ, აღარ ხერხდება, სავარაუდოდ მიზეზები კი უკვე მოგახსენეთ და აქ აღარ გავიმეორებთ.

ხოლო ის 47 000 - იანი არმია, რომელიც ქასრემ საქართველოს სამხრეთ და აღმოსავლეთ საზღვრებთან განათავსა, ემსახურებოდა ჩრდილოეთიდან ხაზართა მონოლის შეკავებას და საქართველოს შენარჩუნებას ვასალურ მდგომარეობაში.

მაგრამ - „წარხუნა ყოველნი ხევი კავკასიანთანიო“. სავარაუდოდ, ქასრეს აღმოსავლეთ კავკასიონის ჩრდილო და სამხრეთი „ხევი“ დაულაშქრავს. ეტყობა, რომ იქ საქმე ისე ვერ მიდიოდა, როგორც მას სურდა. ამ სამხედრო ექსპედიციის მთავარ მიზანს ალბათ დარიალის კარის გასაღების ხელში ჩაგდება წარმოადგენდა. შესაძლოა, დარიალი სპარსელებს მანამდეც კი ჰქონდათ გადაკეტილი, რადგან იქიდან, მირიანის მეფობის ჟამს, მხოლოდ ერთხელ გამოვიდნენ ოსები და ისიც მაშინ, როცა იგი საქართველოში არ იმყოფებოდა. აი, ხაზარები კი წამდაუნუმ მოადგებოდნენ ხოლმე დარუბანდს და მირიანიც, როგორც მამამ დაუბარა (!..), მაშინვე იქ გაჩნდებოდა და ხაზარებს არ აძლევდა სამხრეთისკენ ლაშქრობის საშუალებას.

ჩანს, რომ მაშინ მთიელები სპარსელებსაც ეურჩებოდნენ და ადგილობრივ ხელისუფლებასაც. ხაზართა მოძალეზის ჟამს, რომლებიც მრისხანე სამხედრო ძალას წარმოადგენდნენ, მერყევი მთა, თავისი სტრატეგიულ - გეოგრაფიული მდებარეობის გათვალისწინებით, ქასრეს პოლიტიკურ ამბიციებს სამხრეთ - აღმოსავლეთ კავკასიაში ეჭვქვეშ დააყენებდა.

უნდა ვივარაუდოთ, რომ ქასრეს ის ლაშქრობა სასტიკი იქნებოდა; იმიტომ, რომ მთის საკითხის გადაჭრის შემდეგ, როგორც ჩანს, დაუყოვნებლივ გაბრუნებულა სპარსეთს. სათუო სიტუაციის შემთხვევაში ქასრე ეგრევე სამშობლოში არ გასწევდა. ე.ი. მთაში, ყოველ შემთხვევაში სადამდეც მისწვდა, ალბათ, ცეცხლითა და მახვილით დაამყარა წესრიგი. ამის დამადასტურებელი უნდა იყოს ისიც, რომ შემდეგში, როცა იქ უკვე მირიანის ერისთავმა ილაშქრა, ხალხს უთუოდ ახსოვდა ქასრეს მიერ ჩადენილი „საქმენი საგმირონი“ და სათუო შებმას გარიდება ამჯობინეს. გარიდება იმიტომ, რომ ან ფიცხელ კვეთებაში ვერ გაუწიეს წინააღმდეგობა (თუნდაც სამხედრო ძალის აშკარა სიმცირის გამო), ანაც - უწინდელიც მწარედ ახსოვდათ და, სადაც არ სჯობდა - გაეცალნენ. ამაზეც შემდგომ, ოლონდ აქ ერთი საზრისიც იკვეთება, სახელდობრ ის, რომ ფხოვის მოსარჯულებლად, რომელიც იოლად ხელწამოსაკრავი ძალა არ იქნებოდა, მირიანს ლაშქარიც შესაბამისი რაოდენობისა გაუგზავნია - საკმაოდ მრავალრიცხოვანი. ძალთა თანაფარდობაში რომ უპირატესობა აშკარად სამეფო ლაშქრის მხარეს არ ყოფილიყო, ხალხი თავისი მიწაწყლიდან ასე იოლად არ აიყრებოდა. ამგვარი პრეცედენტი ისტორიაში იშვიათად ხდებოდა და, სხვათა შორის, ხშირად არც ის ხდებოდა, რომ ხელისუფლება რელიგიური სარჩულით საკუთარ ხალხს ლაშქრავდეს და ხარკავდეს.

მაგრამ მეფე მირიანს არაგვის ხეობის გასწვრივ სალაშქროდ სხვა მიზეზიც ჰქონდა. მაშინ, როცა „ნათელ - ილო მეფემან ხელსა ქუეშე წმიდისა ნინოსსა“ (ქც. I, 116), როცა მთელი ერი საოცარი ენთუზიაზმით მიეშურებოდა მცხეთას მოსანათლად, „როცა ნათელ - ილეს ყოველმან ერმან და სიმრავლემან ქართლისამან, თვინიერ ხოლო არა ნათელ - ილეს მთიულთა კავკასიანთა“ (იქვე).

ასეთი განზე დგომა, ცხადია, მეფეს არაფერში ეპიტნა-
ვებოდა. ის კი არა, როგორც ზემოთ ითქვა, „არცა მოვიდეს
მოფენასა მას მადლისასაო“, აგრძელებს მემატინე. მაშინ
ძალა არავის დაუტანებია. უბრალოდ, მტკიცედ იდგნენ მამა
- პაპურ რჯულზე და შესაძლოა, ქრისტიანობის შესახებ
ყურმოკვრითაც კი არაფერი გაეგონათ. ასეთი გულგრილი
დამოკიდებულება იმ რელიგიის მიმართ, რომელიც თვით მე-
ფემ და დედოფალმაც კი მიიღეს, ქვეყნის უმაღლესი ხელი-
სუფალისთვის შეურაცხმყოფელიც კი იქნებოდა. არც კი მო-
ვიდნენო - თითქოს გულდანყვეტილია ლეონტი მროველი.

უფრო გულდანყვეტილი იქნებოდა წმ. ნინო, მაგრამ
მომხდარი კი მოულოდნელი არამც და არამც არ იქნებოდა,
რადგან ემახსოვრებოდა კაი ხნის წინანდელი საუბარი უფ-
ლის კვართის შესახებ სარა ნიაფორთან. ქართველთა მომა-
ვალი განმანათლებელი მაშინ დაინტერესდა, თუ „სადა არს
ჩრდილოსა იგი ქუეყანა სადათ - იგი მოსრულთა მათ ჰურია-
თა წილ ხუდა და წარიღეს სამოსელი იგი უფლისა ჩუენისა
იესო ქრისტესიო“. სარა ნიაფორმა უპასუხა: „ არს აღმოსავ-
ლეთით ქალაქი სახელით მცხეთა, ქუეყანა ქართლისა და
სომხითისა - მთეულეთი სანარმართო, არამედ ჟამსა ამას
უჟიკთა სახელმწიფოდ შექმნილ არს იგიო“ (ქც,1,79). ოღონდ
„მთეულეთი“ აქ მთიულთა ან მთიელთა ქვეყანას არ უნდა
ნიშნავდეს, არამედ მთიან ქვეყანას, რომელშიც უცხოტო-
მელნი ხელმწიფობენ.

ასე რომ, მცხეთაში, ქვეყნის დედაქალაქში, ქრისტიან-
ობა უკვე სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადდა. ახლა, ვინ
არ მიიღო კიდევ ქრისტიანობა? ვის მარაქაში გაერივნენ
ტრადიციული რჯულის ერთგული მთიელები? ვინ და ებრაე-
ლებმა და სპარსელებმა, სახელდობრ, მეფის სიძე ფეროზმა.
მაშინ კი რელიგიური ერთობა ალბათ უკვე ქვეყნის ერთიან-
ობის მთავარ პრინციპადაც აღიქმებოდა. ასე რომ, უკვე
საკმაოდ ძლიერ და ამბიციურ მეფე მირიანს ლაშქრობის სა-
ბაზი ხელთ ჰქონდა. გარდა ამისა, ქრისტიანობას, როგორც
უცხო და უცნობ რელიგიას, არა მარტო შორეულ კავკასიაში,
არამედ თავად მეფე მირიანის გარემოცვაშიც კი (ფეროზი)
გაუბედავად ეკიდებოდნენ, რომ აღარაფერი ვთქვათ უცხო-
ტომელებზე. წმინდა ნინოსთან დაახლოებული აბიათარიც კი

ამ სიახლოვისთვის კინალამ ჩაქოლეს თანამემამულე ებრაელებმა. ქრისტიანობის მიმართ ასეთი განწყობა საკვირველი და მოულოდნელი არ უნდა ყოფილიყო, რადგან, ბოლოსდაბოლოს, ელემენტარული პიროვნული ეთიკის საკითხია, ერთგულებდე იმ რელიგიას, რომლის აღმსარებელიც ხარ. მირიანმა, ეტყობა, კარგად იცოდა იმ ხალხის ხასიათი, ვისკენაც მახვილის წარმართვას აპირებდა. არ არის გამორიცხული, ეს „კარგად ცნობა“ შიშშიც გამოიხატებოდა, შიშში იმისა, ვაი თუ ურწმუნო მთიელებმა წმ. ნინოს რაიმე ხიფათი შეამთხვიონო. ეს კი ბიზანტიის სამეფო კარზე (და სხვაგანაც) ქართლის ავტორიტეტს ჩრდილს მიაყენებდა. იქ ხომ ქრისტიანობის გამარჯვებას წინ აღარაფერი ედგა.

ფხოველებს ქრისტიანობა არც მერე მიუღიათ. ლეონტი მროველი ამ თემაზე ლაპარაკს იმით ამთავრებს, რომ საგანგებოდ აღნიშნავს - სხვა „მთეულებმაც“ არ ნათელიდესო, თუმცა, ბოლოს, ზოგი მათგანი მაინც მოუქცევია აბიბოს ნეკრესელს.

აბიბოს ნეკრესელი, ერთ - ერთი ასურელ მამათაგანი, მეტად ენერგიული საეკლესიო მოღვაწე ყოფილა. იგი საქართველოში VI ს. II ნახევარში შემოსულა და ზედაზენს დამდგარა. მის მიერ მთიელთა მოქცევა სწორედ ამ დროს უნდა მომხდარიყო, ანუ მთელი ორასი წლის შემდეგ ქართველთა მასიური გაქრისტიანებიდან. სხვათა შორის, ამ მორიგ მისიონერულ ძალისხმევას, შედარებით ადრინდელთან, ფართო რეზონანსი აღარ გამოუწვევია. აქ, ეტყობა, პროცესი მხოლოდ და მხოლოდ რელიგიურ კალაპოტში მიედინებოდა, ანუ მახვილი „მცირედაც“ აღარავის წარუმართავს და გარკვეულ პერიფერიებში შედეგისთვისაც მიულწევიათ. ფხოველნი ჩაიკეტნენ, გადაიხვეწნენ, ხოლო ერწო - თიანელთ მირიანისავე დროს აღიარეს ქრისტიანობა. გამოდის, რომ აბიბოს ნეკრესელს მოუქცევია ჭართალელნი, ნილკანელნი და გუდამაყრელნი. ისინი კი, რომელნიც „დარჩეს წარმართობასავე შინა დღეს აქამომდე“, უეჭველად ფხოველნი უნდა იყვნენ. ქართული სამეფოს ისტორიაში, თუ არ ვცდებით, არ იყო მეორე პროვინცია, სადაც უფრო ნაკლები გავლენა ექნებოდა ქრისტიანობას, ვიდრე ფხოვში. გარკვეული თვალსაზრისით ეს ტენდენცია, სამწუხაროდ, დღემდის

გრძელდება. საინტერესოა, სცადა კი აბიბოს ნეკრესელმა ფხოვის მოქცევა? იქნებ იცოდა თავის წინამორბედთა შესახებ და, მათგან განსხვავებით, რადიკალური მოქმედებებისაგან თავის შეკავება ამჯობინა. სავარაუდოა, რომ ნეკრესში სამოღვაწეოდ გადასვლასთან დაკავშირებით იგი იძულებული შეიქნა შეენწყვიტა თავისი მისიონერული გარჯა არაგვის ხეობის გასწვრივ.

აქ არ შეიძლება არ აღვნიშნოთ ერთი ნიშანდობლივი ფაქტი: ჯუანშერი მოგვითხრობს ქართლის მთავარ სტიფანოზის შესახებ, რომელმაც „დაუნერა კრება“ ეკლესიის მსახურთ საუფლო დღეების მიხედვით. აქ სამშაბათი დღე განაწესეს სპარსთაგან წამებულთა და აბიბოს ნეკრესელის ხსენებისათვის, რომელსაც თურმე ყველაზე მეტ დამსახურებად უფლის წინაშე მიუთვალეს ის, რომ „მოაქცივნა უმრავლესნი მთეულნი არაგუსა აღმოსავლითნი“ (ქც, I, 229).

ამ მოქცეულთა შორის „მოსახვედრად“, სამწუხაროდ, ფხოვს ყველაზე ნაკლები შანსი აქვს, მაგრამ მის ტერიტორიაზე გაბნეული ეკლესიათა ნაშთები, შესაძლოა, სწორედ აბიბოსის ღვანლის შედეგიც იყოს, თუ, რასაკვირველია, ქრონოლოგიურად დაემთხვევა. ისე კი, ამაზე მკაფიო გამოხატულების ძეგლი მთაში ქრისტიანობის გავრცელების შესახებ, შესაძლოა, ჩვენს ისტორიაში არც იყოს. როდესაც საეკლესიო მოღვაწის მისიონერულ ამაგს ეკლესია ასეთი ხაზგასმით აღნიშნავს, ეს არის უთუოდ უდიდესი მნიშვნელობის ფაქტი, რომელსაც მემატთანე რატომღაც ძალზე ლაკონურად გადმოგვცემს.

საინტერესოა აქ ერთი გარემოებაც: მირიან მეფე აშკარად ძალმომრეობს და ძალმომრეობს იგი ქრისტიანობის სახელით. ამის ნიადაგზე მთაში მეფეს იმხელა წინააღმდეგობა შეხვედრია, რომ ფაქტიურად თავისი მისია ლამის ვერ შეუსრულებია, მხოლოდ ერწო - თიანელნი მოუქცევია. მოსახლეობა მთისა, რომელსაც მემატთანე შთამბეჭდავი ეპითეთით ამკობს - („პირუტყუთა სახეთა მათ კაცთაო“), სამად გაიყო: ზოგმა აღიარა ქრისტიანობა, ზოგი გადაიხვეწა, ხოლო ვინც არც აღიარა და არც გადაიხვეწა, „დაუმძიმა მათ მეფემან ხარკი“.

აღბათ ესეც, რბილად რომ ვქვათ, მოულოდნელი რამ სასჯელი იქნებოდა. ისედაც დახარკულ ხალხს, აქაოდა ჩემ მიერ შემოთავაზებულ სარწმუნოებას არ იღებთო, კიდევ უფრო დაუმძიმა ხარკი...

„ქართლის ცხოვრების“ ეს ეპიზოდი კი იმით არის საინტერესო, რომ ჩვენს ისტორიაში ქრისტიანობის სახელით ჯერ დალაშქვრა და შემდეგ დახარკვა საკუთარი ხალხისა, აღბათ, აღარასოდეს მომხდარა; ხოლო ეს სასჯელი ფხოველებმა (და სხვებმაც) მხოლოდ და მხოლოდ იმის გამო მიიღეს, რომ საკუთარ ტრადიციულ სარწმუნოებას არ განუდგნენ და არ მიიღეს მათთვის სრულიად უცხო და უცნობი რელიგია, რომელსაც ძალით ახვევდნენ თავს.

თუ ჩავუკვირდებით ლეონტი მროველის თხზულების იმ პასაჟს, სადაც „მთეულთა“ გაქრისტიანებაზეა ლაპარაკი, დავინახავთ, რომ წმ. ნინოს, ეპისკოპოს იოვანეს და ერისთავს (ლაშქარს), რომელნიც ნობენს, სადღაც ჟინვალის მიდამოებში დამდგარან, აღბათ წინასწარი მოლაპარაკების მიზნით და, აღბათ, სასულიერო პირთა დაჟინებით, აქ მოუხმიათ მთიელები. მირიანმა კი თავიდანვე განაცხადა: „მნებავს ესრეთ, რათა იძულებით მახვილითა მოვაქცივნეთ მთეულნიო“, მაგრამ რაკილა მისმა ერისთავმა ეგრევე მახვილზე არ გაიკრა ხელი, ჩანს, წმ. ნინოს ნებას ვერ აღუდგა წინ. თუმცაღა ეს „მორჩილება“ ეპიზოდური გამოდგა, რადგან მახვილი მოგვიანებით მაინც ჩაერია საქმეში და საკმაოდ ეფექტურადაც...

ნობენში კი მოსალაპარაკებლად, ცხადია, მთელი ერი ვერ გამოცხადდებოდა. ამ მისიას აღბათ თავიანთ ხევისბერებს მიანდობდნენ. და ხევი, ხეობა რამდენილა იყო? - ხუთი: ქსნის (ნილკანი), მთიულეთის არაგვის (ჭართალი), ფშავის არაგვის, ხევსურეთის არაგვის (ფხოვი) და გუდამაყრის არაგვის (გუდამაყარი). საგულისხმოა ისიც, რომ აქ არ ხსენდება დანარჩენი კუთხეები აღმოსავლეთ საქართველოს მთისა: თავად მთიულეთი (ჭართალს ზემოთ) - ხადა-ცხავატი, ხევი და თუშეთი. ცხადია, ამ კუთხეებისათვის ქრისტიანობა ჯერ უცხო ხილი იქნებოდა. იძლევა თუ არა ეს გარემოება იმის საბაბს, რომ აქ ჩამოთვლილი ხუთივე კუთხე შედიოდა ფხოვის შემადგენლობაში? ერთი შეხედვით, ეს ასე უნდა

იყოს, მაგრამ, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, არც მთლად ასეა...

თუშეთში ფხოველთა მასიური გადასახლების დასტურად მიჩნეულია ხახმატისა და ლიქოკის „ჯვრების“ რიტუალურ-რელიგიური მსვლელობანი ამ კუთხეში. ამ საკითხს თავის დროზე შეეხნენ ვაჟა-ფშაველა, ვ. ბარდაველიძე, თ. ოჩიაური...

წუთით გვერდზე გადავდებთ „ქართლის ცხოვრებას“ და თავს უფლებას მივცემთ, გავიმეოროთ არაერთგზის დასმული შეკითხვა: საიდან გაჩნდა თუშეთში ხევსურულის მსგავსი დასახელების ამდენი სალოცავი და ტოპონიმი? საკითხის უფრო მკაფიოდ გამოკვეთისათვის ჩამოვთვლით თუშეთის იმ სოფლებს, სადაც კარატისა და ხახმატის (ხევსურეთი) სალოცავებია დავანებული: ომალო, ხისო, შტროლთა, ხახაბო, დართლო, კვავლო, ფარსმა, საჩილოლო, ვესტომთა, ვერხოვანა, დოჭუ, დადიკურთა, ალისგორი, ილურთა... (თ. ოჩიაური, „მითოლოგიური გადმოცემები აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში“, გვ.61). თქმა არ უნდა, რომ აქ შემთხვევითობა გამორიცხულია. თანაც ეს სოფლები ხევსურეთის მოსაზღვრე ხეობებში კი არ მდებარეობენ, არამედ მთელს თუშეთი არიან გაფანტული.

მთაში (და ბარშიც) წესი იყო ასეთი: როდესაც ეთნოსი საცხოვრებელ ადგილს იცვლიდა, თან მიჰქონდა სათემო თუ სასოფლო სალოცავიდან აღებული სინმინდეები, რომლებსაც შემდეგ თავიანთ ახალ საცხოვრისში განალაგებდნენ იმ ადგილას, სადაც ქადაგ-მკითხავთა პირით „ჯვარი“ შემოუთვლიდა. ასე უნდა მომხდარიყო თუშეთშიც.

თუშეთში გადასულ ფხოველთა დიდი ნაწილი, როგორც ჩანს, უკან აღარ დაბრუნებულა და ახალ მიწა - წყალზე სამუდამოდ დამკვიდრებულა; მაგრამ მაინც ვინ უნდა ყოფილიყვნენ ესენი და საიდან უნდა აყრილიყვნენ? ჩვენი ვარაუდით, თუ ადგილ - მდებარეობას პრიორიტეტულ მოცემულობად ჩავთვლით, ესენი ძირითადად უნდა ყოფილიყვნენ ბისო - ხახმატისა და, უფრო, ლიქოკის თემის მკვიდრნი, მეორე მხრივ კი ფშავის არაგვის ხეობის სიღრმეში მცხოვრები მოსახლეობა. ამას გვაფიქრებინებს ის, რომ „ჯვარიონნი“, რომელნიც რელიგიური მისიით და რეგულარულად გადადი-

ოდნენ თუშეთში, გადმოცემით, მიემგზავრებოდნენ ხახმატისა და კარატის ჯვრების სინმინდეების თანხლებით. თუშეთში დარჩენილთა უმრავლესობა ლიქოკელები უნდა ყოფილიყვნენ იმიტომ, რომ ტერიტორიულად ლიქოკის ხეობა ბორბალოს რაიონში თუშეთს მიუდგება, რაც ხელსაყრელ გარემოებას ქმნიდა, რათა განსაცდელს სწრაფად გასცლოდნენ. ამ ვარაუდის განსამტკიცებლად ისიც მეტყველებს, რომ ხევსურებსა და ქისტებს შორის გამართულ უთანასწორო ბრძოლაში, რომელიც ბორბალოს მთის მახლობლად, „ნაროვანზე“ მოხდა, სწორედ ლიქოკელები, კარატის ჯვარის ყმები ყოფილან ხახონ ხახიკაურის წინამძღოლობით (შ. არაბული, „ნარჩევი ხევსურები“). ეს ხევსურები თუშეთში მცხოვრები თავისიანების „დასამწყალობლებლად“ იყვნენ გადასულნი და იქიდან ბრუნდებოდნენ. ლიქოკელივე ყოფილა აბა ჩალხურიც, თავისი თემის ლაშქრით ფშავლებთან და დანარჩენ ხევსურებთან ერთად თუშეთში ფარსმის დასაცავად რომ გადასულა და თავიც უსახლებია და ა. შ. (იქვე). ლიქოკელთა ასეთი თავგამოდება თუშების მიმართ შემთხვევითი არ უნდა იყოს.

ყველა - ყველა და, ერთი ჩვენამდე მოღწეული ტრადიციაც ადასტურებს თუშ - ხევსურთა ოდინდელ ერთობას. საქმე ეხება ტრაგიკულად გარდაცვლილი პირის სულის „დახსნას“ კარატის ჯვარის დროშის შემწეობით (ზ. კიკნაძე, „ანდრეზები“, გვ. 382). ამ მიზნით ხევსურეთში (ლიქოკში, კარატეში) საქართველოს მთის არც ერთი კუთხიდან არ მიდიან და რომც მივიდნენ, არავინ გაჰყვება, თუ მიცვალებული ხევსურული წარმოშობისა არ არის. ამ წესის დასაყენებლად მხოლოდ სურვილი არ კმარა. მისი აღსრულება მყარად ჩამოსხმული რიტუალის თანხლებით ხდება. ეს ყველაფერი მიცვალებულის სულის ეშმაკეულისაგან დახსნის მიზნით კეთდება, რაც მოსდევს ზვავის, წყლის და ა. შ. მიზეზით დამდგარ ტრაგიკულ სიკვდილს. ამ მისიით ლიქოკის ჯვარის თუშეთში „ვლევა“ მრავლისმეტყველი და საინტერესო ფაქტია.

ერთიც უნდა შევნიშნოთ: ცნობილია, რომ „ნამყოფლავზე“ დამკვიდრებული ახალმოსახლენი სახატე ან საადგილმამულო ბეგარას იხდიდნენ. ჰქონდა თუ არა ამას ადგილი თუ-

შეთში, და სთხოვდნენ თუ არა ასეთი სახის გადასახადს ხევსურებს? ამის მაგალითები ჩვენთვის უცნობია.

ხოლო ჩვენ პირველსავე სიტყვას აღვიდეთ.

ქრისტიანობაზე უარი თქვა მირიან მეფის სიძე ფეროზ-მაც ჯერ კიდევ მაშინ, როდესაც მცხეთაში მასიური ნათლობა ჩატარდა. გულში ჩარჩენილი ეს აღმოაჩნდა მირიანს და, აი, როგორც კი მისთვის ხელსაყრელი „ტაროსი“ ჩამოდგა, სიძის წინააღმდეგაც მახვილის გაშიშვლება დააპირა.

ასეთი ხასიათი თუ ჰქონდა მირიანს - ვისგანაც წყენა და გაუგონრობა ახსოვდა, არაფერს შეარჩენდა და საჭირო დროს მრისხანე მზერას მისკენ მიმართავდა. იმ დროს რანში მყოფი ფეროზი და სპარსნი მისნი იოლად გადარჩნენ. ეს იქნებ „მთეულთა“ უნებლიე „დამსახურებაც“ იყოს. მათ რომ ქედი მოეხარათ, კარგი დღე იქნებ არც ფეროზს დასდგომოდა...

ქრისტიანობაზე უარი თქვეს აგრეთვე „ჭურიათა მცხეთელთა“, მაგრამ მათ ზოგი გასაგები და ზოგი გაუგებარი მიზეზის გამო, ეპატიათ, ეპატია ფეროზსაც და „ერსაც მისსა“.

და არ ეპატია ფხოველთ, ნილკნელთ, ჭართალელთა და გუდამაყრელთ.

ხოლო როცა „გაგზავნა ბრძანება მირიან მეფემან ყოველთა თანა ერისთავთა, სპასალართა და ყოველთა პირთა სამეფოსათა მოწოდებად წინაშე მისსა“ (ქც, I, 116), „მთიულთა კავკასიანთა“ ყურიც არ შეიბერტყეს. ეს თუ ჰქონდა ჩადებული გულში მეფეს, თორემ სხვა, აბა, რითი უნდა განერისხებინათ ასერიგად ხელისუფალი?!

წმინდა ნინომ, მოაქცივნა რა ერწო-თიანელნი, რანს წასვლა გადაწყვიტა ქრისტიანობის საქადაგებლად. რანი კი სწორედ მეფის სიძეს - ფეროზს-ეპყრა, მაგრამ მოციქულთასწორი ამ დროს გარდაიცვალა და ფეროზის გაქრისტიანების საქმეც გაურკვეველი ვადით გადაიდო; თუმცა მან მოგვიანებით, ბაქარ მირიანის ძის დროს, მაინც მიიღო ქრისტიანობა. როგორც ჩანს, ეს ამბავი მშვიდობიანად, სომეხთა ექსპანსიის წინააღმდეგ ბრძოლის ფონზე მომხდარა. აი, მაშინ კი, რანს რომ ეღირებოდა, ეტყობა, არც ერისთავი ვინმე იახლა წმ. ნინომ და არც ჯარი - ახსოვდა რა მთიელთა თავზე დატეხილი უბედურება. ყოველ შემთხვევაში, „მოქცევიდან“

ასეთი რამ არ გამოსჭვივის. ჩანს, ახლა უკვე ოდენ „სახარებთა და ჯუართა პატიოსნითა“ ეპირებოდა მისიის აღსრულებას.

* * *

ფხოვი, მართალია, არ ხსენდება მირიანის სიჭაბუკის-დროინდელი ლაშქრობების მარშრუტებში, მაგრამ ისე უტრიალებდა გარშემო, ისე არ იქნებოდა, ბრჭყალი მისთვისაც არ გაეკრა. საქართველოს სამეფოსთვის (არამარტო) მაშინ უმთავრეს საშიშროებას დიდი და ძლიერი ჩრდილოელი მეზობელი წარმოადგენდა - ხაზარეთი. მირიანი სპარსელთა დახმარებით ჯერჯერობით აოკებს ხაზართა მონოლას. მდგომარეობას კი ისიც ართულებდა, რომ კავკასიელი მეზობლებიც მირიანის წინააღმდეგ გამოდიოდნენ: „ოდესმე გაუდგიან მირიანს ლეკნი და გამოიყვანიან ... ხაზარნი თანაშემწედ მათდა“, ხოლო „ოდესმე დურძუკთა და დიდოთა მირთნიან და გამოიყვანიან ხაზარნი“ (ქც, I, 66). გამოდის, რომ „ოდესმე“ კავკასიელი მთიელები იბერთა წინააღმდეგ ერთიანდებოდნენ. ამ დროს ფხოვი მთლად პირნათელიც არ უნდა ყოფილიყო მირიან მეფის წინაშე. მათ შორის მკაფიოდ გამოხატული კონფლიქტი რომ ყოფილიყო, მემატთანე ჩრდილოელ ტომებთან ერთად ფხოვსაც მოიხსენიებდა. მათთან მირიანს, როგორც ჩანს, ხშირად უწევდა შეხება „და ყოვლადვე მირიან სძლის. და ესრეთ მრავალგზის გარდაიხადა წყობა ხაზართა“ (იქვე). მიუხედავად ამ წარმატებული ლაშქრობებისა, ამ დროს ფხოველთა პოზიცია უმნიშვნელო არ უნდა ყოფილიყო. ისინი შესაძლოა რალაცნაირი ფორმით ეხმარებოდნენ ან თანაუგრძნობდნენ მაინც თავიანთ მეზობლებს. ალბათ ასე იყო, თორემ მირიანი მოგვიანებით თავს რატომ გამოიდებდა - მაინცდამაინც „იძულებით მახვილითა“ უნდა მოვაქციო მთიელებიო. მთიელებში კი აქ არა მარტო თანამედროვე ფშავ-ხევსურეთი, არამედ მთიულეთ-გუდამაყარი და უფრო მეტიც იგულისხმებოდა. ეს კი ნამდვილად ანგარიშგასაწევი ძალა იყო. უცნაურია, რომ ასეთ სიტუაციაში ხსენებაც კი არ არის ხევისა (წანარეთისა) და ეს მაშინ, როცა

დარიალის გასასვლელი, რომ იტყვიან, ჰაერივით სჭირდება მირიანს. თავად თუ ვერ ილაშქრებდა ამ გზით, ხაზართათვის მაინც საიმედოდ უნდა ყოფილიყო გადაკეტილი. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ხევს სწორედ ეს ფუნქცია ეკისრებოდა და თავსაც კარგად ართმევდა, რადგან მირიანის დროს დარიალის გზით ხაზართა შემოსვლას საქართველოში „ქართლის ცხოვრება“ არ აფიქსირებს. პირიქით - სულ დარუბანდში უწევს ლაშქრობა მირიანს, „რამეთუ მოვიდიან ხაზარნი და მოადგიან დარუბანდს“ (იქვე). ასე, რომ ცენტრალურ ხელისუფლებას ხევში პრობლემები არ უნდა ჰქონოდა.

მთიელები მირიანს აშკარად არ მოსდიან თვალში, ამას კი თავისი მიზეზი უნდა ჰქონდეს. კიდევ ერთხელ დავსვამთ კითხვას და ვიტყვით: აბა, ისე რაში დასჭირდებოდა ხელში მახვილის აღება? ასეთი ნაბიჯი მას არც მანამდე და არც იმის შემდეგ თავის სამეფოში აღარ გადაუდგამს. „მოქცევა“ კი ამ მიზეზის გამო დუმს. ვარაუდით მხოლოდ და მხოლოდ იმის თქმა შეიძლება, რომ მთის კუთხეები სამეფო ხელისუფლებას ეურჩებოდნენ, სრული მორჩილების უღელს არ იდგამდნენ. სამეფო კარიც, ჩრდილოეთთან დაძაბული ურთიერთობის ფონზე, გადამჭრელი ზომების მიღებას დრომდე საჭიროდ არ თვლიდა, თუმცაღა, უნდა ითქვას, რომ საამისო ძალა შესწევდა. ის „დრო“ როცა მოვიდა, ეს მაშინვე კარგად გამოჩნდა. მირიანმა მთიელთა მორჩილებაში მოსაყვანად მართლაც ხელსაყრელი დრო შეარჩია: ახალი რელიგიის ქადაგება მისთვის პოლიტიკურ ზრახვათა აღსრულების საბაზი იყო, ხოლო წმ. ნინოსთვის - ცხოვრებისეული მრწამსი.

საინტერესოა კი ისიც არის, რომ შერისხულთა შორის აღმოჩნდა თვით მეფის სიძე და მისთვის ამოღებული ხმალი - ფეროზი. მას ქართველთა ერთი რჯული უკვე მიღებული ჰქონდა და ახლა სიმამრი პირველის სანაცვლოდ მეორეს სთავაზობდა. იმ მდგომარეობაში, რაშიც მაშინ საქართველოს სამეფო იმყოფებოდა, ფეროზის წინააღმდეგ იარაღის ძალით მოქმედება იმ ტოტის მოჭრას ნიშნავდა, რომელზეც თვითონ იჯდა. გარდა ზემოთ მოყვანილი მიზეზისა, ქვეყანაში ქრისტიანობის ისედაც საყოველთაოდ გავრცელების გამოც, მკაცრი ზომებით მოქმედება, ჩანს, საჭირო აღარ გამხდარა. არადა ფეროზის საერისთაოც საკმარისად ანგარიშ-

გასაწევი ძალა იყო - „ ხუნანითგან ბარდავამდე, მტკუარსა ორივე კერძი“.

ჩვენი აზრით, აქ მუქარა და იქ ძალისმიერი მეთოდებით მოქმედება იმაზე უნდა მიუთითებდეს, რომ ქვეყნის შიგნით სამეფო ხელისუფლებას გარკვეული სახის პრობლემები ჰქონდა, რომელთა მოწესრიგებასაც მანამდე ხელისუფალი ღიად ვერ ბედავდა. წინააღმდეგ შემთხვევაში მისიონერულ მოძრაობას არ ამოეფარებოდა და არც ხარკს დაუმიძიმებდა იმათ, რომელნიც „არა მოიქცეს“.

საბოლოოდ კი გამოდის, რომ მეფე მირიანის მიზეზით მისიონერული „დელეგაციის“ მსვლელობამ მთიელთა „ქვეყანაში“ ლამის (ლამის, ვიმეორებთ) კრახი განიცადა. ამის შედეგი თუ იყო ის, რომ წმ. ნინო „წარემართა წარსლვად რანს, მოქცევად ფეროზისა“ (ქც, I, 126), ოღონდ ახლა უკვე ერისთავის გარეშე. ერისთავი (და, მაშასადამე, ლაშქარიც) რომ ხლებოდა, აქაც აღნიშნავდა მემატიანე, თუკი ზემოთ აღნიშნა.

კრახი კი იმიტომ, რომ მხოლოდ ერწო-თიანელნი მოაქციეს, ხოლო „მთეულნი უმრავლესნი არა მოიქცნეს“. წინააღმდეგ შემთხვევაში აბიბოს ნეკრესელის ძალისხმევაც საჭირო აღარ იქნებოდა, თუმცა, როგორც ზემოთ ითქვა, იმ „უმრავლესთაგან“ ბევრი თვით აბიბოსმაც კი ვერ მოაქცია.

ფხოველებმა კი (მათმა ანგარიშგასაწევმა ნაწილმა) უპრეცედენტო გადაწყვეტილება მიიღეს: არც ხარკი დაიდევს და არც „ შეინწყნარეს და ნათელ - იღეს“, არამედ „დაუტევეს ქუეყანა მათი და გარდავიდეს თუშეთს“ (ქც, I, 126). როგორც ჩანს, სამეფო ლაშქრის სისასტიკე ველარც სასულიერო პირებმა შეაკავეს, თორემ მსგავსი რამ - ხალხი, ტომი რომ თავისი სამოსახლოდან მასიურად აიყაროს და ხელისუფლების შიშით სხვაგან გადაიხვეწოს, კიდევ ერთხელ შევნიშნავთ, გარდა უცხოტომელი დამპყრობლებისა, საქართველოში აღბათ სხვა არცერთ ხელისუფალს არ ჩაუდენია და არც უცხო რელიგიის მიღება ვინმეს დაუძალეობია ქვეყნის შიგნით. თუ გავითვალისწინებთ, რომ ყოველივე ამას თავადაც სასულიერო პირი მოგვითხრობს, უნდა ვიფიქროთ, რომ სინამდვილეში მოვლენებს გაცილებით დრამატული ხასიათი ექნებოდა. მთიელთა განწყობილება და პოზიცია ახალი, გაცილებით პროგრესული და

ჰუმანური, მაგრამ მაინც უცხო რელიგიის მიმართ ისეთი ურყევი და გამძლე აღმოჩნდა, რომ ამ მხრივ აბიბოს ნეკრესელმაც კი ვერ მიაღწია ბოლომდე მიზანს: „რომელნიმე უკანასკნელ მოაქცივნა აბიბოს ნეკრესელ ეპისკოპოს-მან და რომელნიმე მათგანნი დარჩეს წარმართობასავე შინა დღეს აქამომდეო“, - მოგვითხრობს XI ს. ისტორიკოსი.

„მოქცევაში“ „ფხოელთა“ ნაცვლად „ყუარელნი“ იხსენიება. ეს იმ ეპიზოდს შეეხება, სადაც ფხოველთა გაქრისტიანებაზე და თუშეთში გადასვლაზეა ლაპარაკი. მკვლევარი თ. პაპუაშვილი „ყუარის“ ლოკალიზაციას უფრო ივრის სათავეებთან ახდენს (თ. პაპუაშვილი, „რანთა და კახთა სამეფო“, გვ. 71). უნდა შევნიშნოთ, რომ ყვარა (მოხეურად - ყორა) ხევშიც არსებობს, საკმაოდ ვრცელი ხეობაა, და არსებობს ხევსურეთშიც. ისიც უნდა შევნიშნოთ, რომ გარდა „მოქცევისა“ „ყუარას“ ხსენებას სხვა ისტორიულ წყაროებში აღარ ვხვდებით და ტრადიციაც ხსენებულ ეპიზოდში ყოველთვის ფხოვს გულისხმობს; ასეა თვით სასულიერო ლიტურატურაშიც კი (მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, „საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია“).

მირიანის ძეს, ბაქარს, კავკასიის მთიანეთში მოუქცევია ის ხალხიც, რომლებიც ვერ მოაქცია მამამისმა. საერთოდაც „ქართლის ცხოვრების“ ის პასაჟი, სადაც ბაქარ მირიანის ძეზეა ლაპარაკი, თითქმის მთლიანად სარწმუნოებისადმი თავგამოდებას შეეხება. პირველსავე სტრიქონში საგანგებოდაა ხაზგასმული: „ამან მოაქცივნა უმრავლესნი კავკასიანნი, რომელნი ვერ მოქცივნეს მამასა მისსა“ (ქც, I, 130). გარდა ამისა, მან შეძლო „დისიდის“ - ფეროზის მოქცევაც, რისთვისაც მას რანში გაუცვალა ვრცელი მამულები სამხრეთ საქართველოში, ალბათ საკუთარი ინტერესების საზიანოდ იმდენად, რამდენადაც ეს იძულებითი ან სამაგიერო ნაბიჯი უნდა ყოფილიყო.

ფეროზთან ერთად ქრისტიანობა მიიღო „ერმან მისმან“, თავად კი უდიდესი ღვაწლი დასდო ახალი სარწმუნოების განმტკიცებას, თავადვე იყო მაგალითის მიმცემი რწმენითაც და საქმითაც.

ტერმინი „კავკასიანნი“ კი, როგორც ითქვა, უმთავრესად იმიერკავკასიელ ტომებს გულისხმობდა და, ზემოთქმულს რომ მივუბრუნდეთ, გარკვევითა აქვს ნათქვამი ლეონტი მროველს თუ ვინ ვერ მოაქცია მირიანმა. მირიანსა და ბაქარს კავკასიონს მიღმა ხელი არ მიუწვდებოდათ. აქ, ამ შემთხვევაში, ხევი და თუშეთი არ უნდა იგულისხმებოდეს. ერთადერთი პროვინცია, რომელიც მოსაქცევი იყო დარჩენილი, უნდა ყოიფილიყო ფხოვი. არადა მაშინ ხომ შეიძლებოდა, პირდაპირ ფხოვი ჩაენერა მემატიანეს? ვითომ მცდარ ინფორმაციასთან უნდა გვეკონდეს საქმე?

ასე, რომ არაგვზე და მის აღმოსავლეთით რელიგიური საკითხი გადაჭრილია: ფეროზთანაც ყველაფერი რიგზეა, ასევეა ერწო-თიანეთში, მოქცეულნი უნდა იყვნენ ჭართალელნი და გუდამაყრელნიც, რაკილა ჯუანშერი გვარწმუნებს, აბიბოს ნეკრესელმაო „მოაქცივნა უმრავლესნი მთეულნი არაგუსა აღმოსავლითნი“, მხოლოდ ფხოველნი ვერ შელევინან წარმართობას.

აბიბოს ნეკრესელის საგანმანათლებლო ღვაწლს ჯუანშერი უფრო სხვა რაკურსიდან გვაჩვენებს, რაკი წერს, რომ ეპისკოპოსმა აბიბოს ნეკრესელმა „მოაქცივნა უმრავლესნი მთეულნი არაგუსა აღმოსავლითნიო“. გამოდის, რომ მირიანის დროს უმცირესნი მოუქცევიათ და ეს ასეც იყო. ამის შესახებ ლეონტი მროველი უფრო კონკრეტულია და აქაც, ჯუანშერთანაც, არაგვის აღმოსავლეთში ალბათ ერწო - თიანეთი იგულისხმება.

როგორც ჩანს, ქრისტიანობა აღმოსავლეთ საქართველოს მთაში ძნელად მიიკვლევდა გზას და ეს საკითხი ქვეყნის ხელისუფალთა დღის წესრიგიდან არა და არ ამოდოდა.

შემდეგი მეფე, რომელმაც წარმართობაზე დარჩენილი მთიელების გაქრისტიანება მოინადინა, იყო დაჩი - ძე ვახტანგ გორგასალისა, ანუ მეფისა, რომელმაც უდიდესი ღვაწლი დასდო ქრისტიანობის განმტკიცებას საქართველოში. ასეთ ვითარებაში აღზრდილი და თავადაც ბევრის მხილველი დაჩი გულგრილი ვერ დარჩებოდა იმ საკითხის მიმართ, რომლისთვისაც მისმა მამამ, ალბათ, ვერ მოიცა-

ლა. „მეფემან დაჩი დაჰპატიჟა მთეულთა კახეთისათა, რათა აღიარონ ქრისტიე, ხოლო მათ არა ინებეს და განდგეს ყოველნი ნოჰატიელნი“ (ქც, I, 205).

განდგეს და დაჩის მცდელობაც ეტყობა ამით ამოინურა, მირიან მეფის „მეთოდის“ გამოყენებისაგან თავი შეიკავა. მარტოდენ „დაპატიჟებით“ კი მთის ზონის მოსახლეობა სისხლში გამჯდარი ტრადიციული რელიგიის დატოვებას არ აპირებდა. „კახეთის მთეულთა“ რიცხვში კი, გარდა ჩრდილოკავკასიელებისა, ახლა თუშეთიც უნდა ვივარაუდოთ, მხარე, რომელიც მტერთაგანაც და მოყვარეთაგანაც ერთნაირად შეუვალი იყო და სადაც თავს აფარებდნენ ლტოლვილი ფხოველები.

მაგრამ ყოველივე ეს არ ნიშნავს იმას, რომ წარმართი მოსახლეობის იძულებით მოქცევის პრეცედენტი მირიან მეფის შემდეგ საქართველოში აღარ ყოფილა. წმინდა ნინო კი ურჩევდა და მიუთითებდა: „არა ბრძანებულ არს უფლისაგან მახვილის აღება, არამედ სახარებითა და ჯუარითა პატიოსნითა უჩუენოთ გზა ქუმმარიტიო“, მაგრამ საქართველოს მეფეები ზოგჯერ მაინც ძალადობის გზას ირჩევდნენ. ასე დაჟინებით, ალბათ, იმიტომ მოქმედებდნენ, რომ ქვეყნის ერთი რელიგიური მრწამსის ქვეშ მოქცევა მეფის ხელისუფლების იურისდიქციის გაფართოებასაც ნიშნავდა. სხვათა შორის, ასეთი საქციელი არც ისეთ მეფეთათვის ყოფილა უცხო, შემდეგ რომ ქართულმა ეკლესიამ წმინდანებად შერაცხა. აღმოსავლეთ კავკასიონის ამიერ და იმიერ მცხოვრები მოსახლეობისთვის ქრისტიანობის მიღება საკმაოდ დიდხანს გაინელა და, შეიძლება ითქვას, ჩვენს დრომდეც კი მოაღწია. ამ შემთხვევაში მხედველობაში მისაღები ხევსურეთი და თუშეთი უფროა. აღმოსავლეთ კავკასიონის ჩრდილოეთით ქრისტიანობამ საბოლოოდ კრახი განიცადა. თუ რა მდგომარეობა იყო ამ მხრივ ხევსურეთში, თუნდაც, აგერ, XIX ს. მეორე ნახევარში, ვაჟა - ფშაველას ეთნოგრაფიული წერილებიდანაც კარგად ჩანს. ქრისტიანობისადმი პასიურ ან ფორმალურ დამოკიდებულებას თუმ - ფშავ - ხევსურეთში, ერთ მხრივ, რელიგიის მესვეურთა დაუდევრობა განაპირობებდა (რბილად რომ ვთქვათ), მეორე მხრივ კი

ადგილობრივი კულტმსახურების ძლიერი ინსტიტუტი, რომელიც აშკარად ჩრდილავდა ქრისტიან მღვდელმსახურთა გავლენას.

XX უღმერთობის საუკუნე იყო და საქართველოში (არა-მარტო) ყველას ერთნაირად უჭირდა. XXI საუკუნის გარიჟრაჟზე კი სიტუაცია რადიკალურად შეიცვალა: ნაცად ქადაგ - ხუცესთა „იაღში“ შესვლამ და შევსების მიუღებლობამ, რაც გახდა შედეგი თანამედროვე ფხოვის ლამის - ლამის გაუკაცრიელებისა, ბარად ჩამდგარი ახალგაზრდობა ყოველგვარი მახვილის გარეშე შეაბრუნა ეკლესიისაკენ. ასეთი საერთო განწყობილების ფონზე, მთაში უკვე სხვა პრობლემამაც იჩინა თავი - ფშავ - ხევსურეთში (განსაკუთრებით ამ უკანასკნელში) არ აღმოჩნდა ეკლესიები, სადაც ერი და ბერი ღვთისმსახურებას აღასრულებდა. არის შემთხვევები, როცა ხალხი ითხოვს ეკლესიას (ფართო გაგებით), მაგრამ არ ჩანს ამშენებელი, რადგან იგი, მავანი სასულიერო პირის სიტყვებით რომ ვთქვათ, რენტაბელური ვერ იქნება! თუმცა ამაზე ლაპარაკი შორს წაგვიყვანს. ვიტყვით მხოლოდ ერთს: აქამდე კიდევ შეიძლებოდა, მაგრამ ახლა მეეჭვება, რომ საქმეს ან ერმა უშველოს, ან - ბერმა, ან კიდევ ორივემ ერთად. XX ს. მეორე ნახევრის საქართველოს ყველაზე დიდი ტრაგედია მთის დაცლა იყო. რა ხდებოდა და როგორი მდგომარეობა იყო ამ მხრივ საუკუნეთა სიღრმეებში? მივყვით ჩვენს მემკვიდრეთა თხზულებებში დაცულ ძუნწ ცნობებს და შევეცადოთ სურათის აღდგენას.

დაჩის არ იყოს, არჩილმაც დაინდო მთიელები და ქრისტიანობაზე სიტყვა აღარ ჩამოუგდო; იმ არჩილმა, არაბებმა რომ აწამეს მოგვიანებით, სარწმუნოების გამოცვლაზე რომ თქვა უარი და წამებულის ეკლის გვირგვინით რომ შეიმოსა. შემდეგ კიდევ ნუქეთს რომ ჩავიდა იქაური საქმეების მოსაწესრიგებლად და ციხე-ქალაქი ნუხპატი აღაშენა აღმოსავლეთის საზღვრების გასამაგრებლად, მურვან ყრუსაგან ისედაც განახევრებული ნუხპატელნი, რომელნიც „უწინარეს იყვნეს კაცნი წარმართნი და მხეცის ბუნებისანი... იძულებით მონათლნა“ (ქც, I, 244).

წარმართთა „შემკობა“ ლეონტი მროველსაც ეხერხება და ჯუანშერსაც - მხეცის ბუნებისანიო, თუმცა, ეგ იქით იყოს და, იქვეა ერთი ცნობაც, რომლის მიხედვითაც ჩანს, რომ „მთეულნი“ არც VII - VIII საუკუნეებში გაქრისტიანებულან, მაგრამ ერისთავის სახელოში კი ყოფილან მოქცეულნი: „და იყო მაშინ რომელი ერისთავობდა თუშთა და ხუნზთა ზედა და ყოველთა წარმართთა მის მთისათა, სახელით აბუხუასრო“ (ქც, I, 243).

აქ ისე გამოდის, რომ თუშეთი და ხუნძეთი ხომ თავისთავად და მთის დანარჩენი ტომებიც კვლავ წარმართები ყოფილან. ამათში კი უპირველესად ფხოველები უნდა ვიგულისხმოთ. იქითაც მიმართავდა მზერას არჩილი ნუხპატელთა მოქცევის შემდეგ, მაგრამ არაბობისაგან სისხლგამომშრალ ქვეყანას შინაური ომი აღარ ეჭირვებოდა და ეგეც არ იყოს, ფხოვი, დიდოეთი, თუშეთი, ხუნძეთი... აქ წარმატების მისაღწევად სერიოზული ძალა იქნებოდა საჭირო და ექნებოდა კი არჩილს ამის საშუალება? საეჭვოა.

რაც შეეხება ჩრდილოელ ტომებს (ხუნძეთი, დიდოეთი), ქართველი მეფეები მათ თავიანთ ქვეშევრდომებად რომ მოიაზრებდნენ, ზემოხსენებული აბუხოსროს ეპიზოდისადაც კარგად ჩანს.

* * *

აგერ უკვე VI საუკუნეა.

ზათქითა და ზრიალით ჩაუფლია V საუკუნის მეორე ნახევარს, ძლევამოსილი მეფის - ვახტანგ გორგასლის ეპოქას.

ახლა ტახტზე ძე ვახტანგისა - დაჩი ზის. მამამისმა ვერა და ვერ მოიცალა ფხოვისთვის. მოიცალა არანაკლებ ღვანლმოსილმა მეფე მირიანმა, მოიცალა მისმა ძემ - ბაქარმა. ამან ვერ მოიცალა. ქვეყნის ოთხივე კუთხით იქნევდა ხმალს და ვერ მოიცალა. ადმინისტრაციულ ერთეულებადაც დაჰყო სამეფო, მაგრამ იქ ფხოვი არსად ჩანს, არც სხვა „კავკასიანნი“. ვითომ კახეთ - კუხეთში იგულისხმებოდნენ? - ფხოვი მიეჭვება.

რომელი მხრიდანაც არ უნდა შევხედოთ, აშკარაა, ფხოვს დამოუკიდებლად უჭირავს თავი; ყოველ შემთხვევაში - დისტანცირებულია სამეფო კარისაგან. მისი ასეთი ყოფა საუკუნეების მანძილზე გაგრძელდა, მეტ-ნაკლები წარმატებით, მაგრამ მაინც. ეს შეიძლება ერთგვარ უცნაურობადაც კი აღიქმებოდეს, რაკილა არვის რას ედავებოდა, აქტიურად არ ჩნდებოდა. არადა თუ შემდეგდროინდელ მოვლენებსაც კარგად გავაანალიზებთ, ასეთი ვარაუდი უფრო და უფრო თვალშისაცემი გახდება.

აქეთ კიდევ, ვისაც მიესვლებოდა, გაჭირვების ჟამს მაინც მთას მიაკითხავდა

ჯერ კიდევ როდის, სუმბატ ბივრიტიანი რომ მოადგა ქართლს უფლისწულ ზარენის გამოსახსნელად, „მაშინ მეფეთა ქართლისათა უბრძანეს ქუეყანასა მათსა შელტოლვა ციხეთა და ქალაქთა და მთეულეთთა განამაგრნეს ციხენი და ქალაქნი“ (ქც, I, 49).

მოყოლებული აქედან „ქართლის ცხოვრების“ ავტორები მრავალგზის მოიხსენიებენ მთას, როგორც ბარის მოსახლეობის საიმედო სახიზნარს. ეს ფუნქცია საქართველოს მთამ XX საუკუნეშიც კი შეინარჩუნა.

ვახტანგ გორგასალი რომ ვახტანგ გორგასალია, იმასაც კი დასჭირვებია ხალხის გასახიზნად მთა. მისი ძე დაჩიც აღმოჩენილა ასეთ არასახარბიელო სიტუაციაში ყრმობისას და ვინ იცის, ყმანვილის მეხსიერებამ რა თანაგრძნობის სიტუაციით შემოინახა. ძნელია სთქვა, თუ სხვას რას უნდა მიენერებოდეს მეფე დაჩის ერთგურადი და უაღრესად მშვიდობიანი მცდელობა მთიელთა მოქცევისა. ქვეყნის წარსული მას ამ მხრივ მეტად კონტრასტულ ფონს სთავაზობდა, იმან კი მხოლოდ „დაჰპატიჟა მთეულთა“ ქრისტიანობაზე. ხოლო მათ „არა ინებეს“ და მეტად აღარც შეუნუხებია ისინი. თუმცა ეს იმას არაფრით არ ნიშნავს, რომ ფხოვი (ფშავ - ხევსურეთი) საერთოდ ქრისტიანიზმის მიღმა დარჩა. პირიქით, იქ გასული საუკუნის 80-90-იან წლებში მკვლევარების გ. გოგოჭურისა და გ. რჩეულიშვილის მიერ ჩატარებულმა საძიებო სამუშაოებმა სწორედ საწინააღმდეგო მტკიცებულებები წარმოაჩინა. პირველმა ხევსურეთში ჩაატარა არქეოლოგიური კვლევები, მეორემ - ფშავში და იმ დასკვნამდე მივიდნენ, რომ

ქრისტიანობის გავრცელებას ფხოვში საკმაოდ სწორხაზოვანი მიმართულება ჰქონდა. ეს გამოიხატება ფხოვის ტერიტორიაზე არსებულ მრავალრიცხოვან ნაეკლესიარებში, მიცვალებულის დაკრძალვის წესში, ასევე სახუცო ტექსტების შინაარსსა და იქ გამოყენებულ საღვთისმეტყველო ტერმინოლოგიაში და ა.შ.

პირველი კონფლიქტი ცენტრალურ ხელისუფლებასთან სწორედ რელიგიურ მოტივზე აღმოცენდა და, აი, მეფე დაჩის მიერ დაპატიჟება რიგით მეოთხე იყო: მეფე მირიანი, ბაქარი, აბიბოს ნეკრესელი და დაჩი. ასეთი გადაჭარბებული „ყურადღება“ ფხოვის მიმართ თავისთავად იმაზე მეტყველებს, რომ ეს პროვინცია თან ანგარიშგასანევ ძალას წარმოადგენდა, თან ძალიან სჭირდებოდა ხელისუფლებასა და ქვეყანას. უნდა ითქვას, რომ ამათგან რეალურ შედეგს ალბათ ბაქარმა და აბიბოს ნეკრესელმა მიაღწიეს და ეს მცდელობანი, ბოლოს და ბოლოს, წარმატებითაც დასრულდებოდა, რომ არა თამარ მეფის მხედრობის ექსპანსიონისტური ხასიათის ლაშქრობა ფხოვში.

* * *

ამის შემდეგ, მთელი ექვსი საუკუნის განმავლობაში, „ქართლის ცხოვრებაში“ ფხოვის ხსენება აღარაა. ეს იმას უნდა ნიშნავდეს, რომ ჯერ არაბობის, ხოლო შემდეგ თურქობის ფონზე, ფხოვი არც არავის აგონდებოდა და არც არავის ეცალა მისთვის. თავად კი ბრჭყალი ჯერჯერობით არ გამოეჩინა...

ისიც თავისთავად იგულისხმება, რომ მასზე აღარც პოლიტიკურ და აღარც რელიგიურ ზენოლას ახორციელებდნენ; ანუ, სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ფხოვმა ამოისუნთქა და ამოისუნთქა მაშინ, როცა ბარი დამპყრობელთა უღელქვემ გმინავდა. ასეთ დროს ფხოვი და, ზოგადად - მთა, ლტოლვილი მოსახლეობის თავშესაფარს წარმოადგენდა. ბარის მოსახლეობის ეს უმწეო კატეგორია მით უფრო უშიშრად და უსაფრთხოდ გრძნობდა თავს, რაც უფრო უდაბური და ძნელად მისადგომი იყო მათი თავშესაფარი. ამ მხრივ კი ფხოვი

სწორედაც რომ მისწრება იყო. ასეთ ვითარებაში არც მათი სიჯიუტე ვინმეს აგონდებოდა და არც მათი წარმართობა...

მაგრამ ქართულმა ფეოდალურმა არისტოკრაციამ შეძლო ძლიერი, ცენტრალიზებული მონარქიის შექმნა. ქვეყანა ძალთა კონსოლიდაციას ახდენდა და ღონეს იკრებდა, რამაც, საბოლოოდ, შედეგად ის მოიტანა, რომ ქართული სამეფო - სამთავროები ბაგრატიონთა სკიპტრის ქვეშ გაერთიანდნენ და მამულის მიწა - წყალი დამპყრობელთაგან განმინდეს. ჯერი საშინაო საქმეების დალაგებაზეც მიდგა, რაც იმას გულისხმობდა, რომ ქვეყნის ყოველი კუთხე თუ პროვინცია ერთი, ცენტრალური ხელისუფლებისაგან მართული უნდა ყოფილიყო. ეს კი, თავის მხრივ, იმას გულისხმობდა, რომ უნდა დაწყებულიყო მოსახლეობის დიფერენციაციის პროცესი, რაც თავისთავად წარმოშობდა ანტაგონიზმს. გვაროვნული წყობილებით მცხოვრებ ფხოვს კი ეს სიახლენი არაფრად ეპიტნავებოდა. ისევე, როგორც ფეოდალური დიფერენციაცია, ქრისტიანული რელიგიაც ფხოვში სუსტად იქნებოდა წარმოდგენილი, ყოველ შემთხვევაში XIII ს-მდე. აქედან კი ვითარება, განსაკუთრებით რელიგიურ სფეროში, რადიკალურად შეიცვლებოდა.

დაახლოებით ასეთ მდგომარეობაში შეხვდა ფხოვი დავით აღმაშენებელსა და მის მემკვიდრეებს და სამეფო კარის გავლენის ქვეშ მოქცევაც ფხოვისა, ალბათ, მათი ძალისხმევის შედეგად მოხდებოდა. კონკრეტულად როდის და რა ვითარებაში, „ქართლის ცხოვრება“ ამის შესახებაც დუმს; თუმცაღა ფაქტია, რომ ეს საქმე თამარს მოგვარებული დახვდა და გარკვეულ დრომდე ფხოველთა და ხელისუფალთ ერთ ჭერქვეშ მშვიდობიანად უცხოვრიათ.

მაგრამ იმისათვის, რაც თამარის მეფობის მიწურულს მოხდა, ფხოველებს ალბათ განდგომის გარდა სხვა დანაშაულიც გაუხსენა სამეფო კარმა. საქმე იმაში გახლავთ, რომ XII ს. ბოლოს, 90 - იანი წლების დასაწყისში, თამარ მეფის წინააღმდეგ მოხდა მასშტაბური აჯანყება, რომლის ერთ-ერთი მიზანი იყო გიორგი რუსის დაბრუნება საქართველოს სამეფო კარზე.

იმისათვის, რათა მაშინდელ ფხოვს უფრო ფართო სამზერიდან შევავლოთ თვალი, სჯობს მოკლედ გავიხსენოთ ის-

ტორიულ ლიტერატურაში ისედაც კარგად შესწავლილი ეს შეთქმულება.

სამეფო კარის საშინაო პოლიტიკით უკმაყოფილო დიდებულებმა ერთხელ უკვე გაძევებული გიორგი რუსის პრეტენზიები ხელზე დაიხვიეს და სამხრეთ - დასავლეთ საქართველოდან აგორებული ჯანყი თამარის სამეფო კარს წაღეკვით დაემუქრა. თავად განსაჯეთ: სამხრეთი: ტაო, კლარჯეთი, შავშეთი და სამცხისა და მესხეთის ნაწილი; დასავლეთი : აფხაზეთი და სვანეთი, გურია და სამეგრელო, რაჭა, თაკვერი და არგვეთი და ამათ მიმატებული „ სანიგნი და ქეშიგნი“. მთელს ამ ტერიტორიაზე ყველა დიდებულმა, „თვინიერ ივანე ციხისჯუარელისა“, მეფის წინააღმდეგ შეკრა პირი. მათ სათავეში ჩაუდგნენ გუზან ტაოელი, ბოცო სამცხის სპასალარი და ვარდან დადიანი. ამ უკანასკნელს მაინც რა რჯიდა. მას ხომ ერთი სამეფოსხელა ტერიტორია ეპყრა: „ლიხთაქით პატრონი ორბეთისა და კაენისა, ლიხთ - იქით ნიკოფსამდის უცილობელად“ (ქც, II, 49).

ეს ერთი მხარე. მეორე მხარეს კი დადგნენ: ჰერნი, კახნი, ქართლელნი, სომხითარნი და მცირე ნაწილი მესხთა და სამცხელთა. გენერალიტეტს კი ომებში გამოობძმედილი სარდლები შეადგენდნენ: თორელნი, მხარგრძელნი და თვით ამირსპასალარი გამრეკელი.

აჯანყებულებმა „ალიღეს მახვილები და წათები, წარმოემართნეს პატრონსა ღმერთ - შემოსილსა ზედა“, ოღონდ, ალბათ ნამეტნავად დარწმუნებულნი თავიანთ ძალებში, ორად გაიყვნენ და სტრატეგიული შეცდომაც აქ დაუშვეს.

ერთმა ნაწილმა გადმოლახა ლიხი, აიკლო მისი მიმდგომი ქართლი და ჩამოდგა ნაჭარმაგვესა და გორს. ამათ, ეტყობა, დაკისრებული თუ თავსდებული მოვალეობა პირნათლად შეასრულეს და აქ დაელოდნენ ლაშქრის მეორე ნაწილს. მეორე ნაწილმა კი, ვარდან დადიანის სარდლობით, „ გადაიარეს რკინის- ჯუარი და ჩავიდეს ციხის- ჯუარს და დაწვეს ქალაქი ოძრხე“ (ქც, II, 51), სამხრელთა ძალიც აქვე მოირთეს ბოცო სპასალარის მეთაურობით.

და აი, აქ, სადღაც ჯავახეთს, მტკვრის ხეობაში, ზედ ხიდზე შეიბნენ ამიერ და იმიერ ქართველნი, მაგრამ ვიდრე

გამარჯვების სასწორი რომელიმე მხარეს დაქანდებოდა, ღამე ჩამოდგა და გათავთავადდნენ.

აჯანყებულებმა სამხრით დაიხიეს, მიჰყვა სამეფო სპაც და მეორედ შეიბნენ თმოგვის გადაღმა. აქაც შეიქნა „მფეთე-ბანი ხრმალთანი და მხეთქელობანი ჰოროლთანი“ და სასტიკად სძლიეს აჯანყებულთ. ეგ იყო, რომ „ივანე სარგისის ძე დაკოდეს“. ასე რომ, ერთი აჯანყება უკვე დაიფერა ივანე მხარგრძელის სისხლით...

აჯანყების (თუ სამოქალაქო ომის) ბედი უკვე გადამწყვეტილი იყო.

და ფხოვი? სად იყო ამ დროს ფხოვი და ვისი მხარე ეჭირა მაშინ, როცა მთელი საქართველო ერთმანეთს იყო შეხეთქებული?

აქ, აქ იყო, გორთან, ოლონდ, როგორც ყოველთვის, ხელისუფლების მოწინააღმდეგეთა ბანაკში: „წინაძღუანვითა დავით მეფისა სვიანისათა, დასხმა ყვეს ქართლს მყოფთა, რომელთა მიერთნეს ვიეთნიმე ქართველნიცა და სიმრავლე ყოვლისა კავკასიისა და მთეულობისა“ (ქც, II, 53).

კი, მაგრამ, იკითხავს მავანი, აქ ფხოვის ხსენებაც რომ არააო?

საქმეც მაგაშია! თანაც იმ მავანს უსათუოდ ემახსოვრება ისიც, რომ ბარე ორჯერ სხვაგანაც მოვიქეცით ასე. ამიტომაც, ჩვენი ვარაუდის განსამტკიცებლად, შევეცდებით, მოვიხმოთ სათანადო არგუმენტაცია.

ინტერესის საგანია, იგულისხმება თუ არა ფხოვი (ფხოველები) „მთეულებში“, „მთიულებში“ და „კავკასიანებში“, ოლონდ აქ ლაპარაკია „ქართლის ცხოვრების“ იმ კონკრეტულ პასაჟებზე, სადაც მოვლენები, სავარაუდოდ, ფხოვში ან მის გარშემო ვითარდება, თორემ იმავე ეთნონიმებში სხვადასხვა დროს კავკასიის სხვა მთიელებიც იგულისხმებიან.

ჩვენთვის საინტერესო კონტექსტში ფხოვი ხსენდება ან იგულისხმება სავარაუდოდ ექვს შემთხვევაში. მივყვით ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით: ლეონტი მროველი: „არა ნათელ იღეს მთიულთა კავკასიანთა“ (ქც, I, 116). სხვანაირად რომ ვთქვათ, არ მოინათლნენ კავკასიელი მთიულებიო. აქ რომ მთიულებზე, როგორც კონკრეტულ ეთნოსზე იყოს ლა-

პარაკი, მაშინ ისიც უნდა ვიგულისხმოთ, რომ გარდა კავკასიისა, მთიულეები, როგორც ასეთნი, სხვაგანაც ცხოვრობდნენ, რაც აბსურდია. რა თქმა უნდა, აქ სიტყვაში „მთიულთა“ იგულისხმებიან კავკასიონის სამხრეთ კალთებზე მცხოვრები ქართველი ტომები. ეს რომ ასეა, იქიდანაც ჩანს, რომ მოგვიანებით მეფე მირიანმა ურჩობისათვის მკაცრად გადაუხადა სამაგიერო სწორედ იმათ, ვინც მაშინ, პირველი „დაპატიჟებისას“ არ მოინათლა. ესენი კი იყვნენ ჭართალელნი, ფხოველნი, წილკანელნი და გუდამაყრელნი. ასე რომ, „მთიულობა“ აქ ფხოველებზეც ვრცელდება. მეტიც - გაუგონრობისათვის, როგორც აღვნიშნავდით, ყველაზე მეტი, ეტყობა, მათ მოხვდათ და, ალბათ, მემამტიანე პირველ რიგში მთიულეებში (მთიელებში) სწორედ ფხოველებს გულისხმობდა.

სხვაგან კი ლეონტი მროველი იმავე შინაარსის მატარებელ სიტყვად ხმარობს გამოთქმას - „მთეულნი“ : „იძულებით მახვილითა მოვაქცივნეთ მთეულნიო“. აქ არა ჩანს მკაფიოდ, თუ კონკრეტულად ვისზეა ლაპარაკი, მაგრამ, ცოტა ქვემოთ, მეისტორიე „მთეულებს“ ზუსტად იმ თანმიმდევრობით ჩამოთვლის, როგორც ზემოთ ჩვენ ვახსენეთ და ამ სახელწოდებას ზედიზედ ორჯერ ხმარობს. ასე რომ, მემამტიანე ფხოველებს „მთეულებშიც“ გულისხმობს.

იმავე ეპიზოდში გვხვდება კიდევ უფრო მეტი კონკრეტისა: „ფხოველთა დაუტევეს ქუეყანა მათი და გადავიდეს თუშეთს, და სხუანიცა მთეულნი უმრავლესნი არა მოიქცნეს“ (ქც, I, 126). „სხვა მთეულნიო“, ე.ი. ეს „მთეულნი“, ცხადია, ფხოველნიც ყოფილან.

ბაქარ მირიანის ძემ კი მოაქცივნა „უმრავლესნი კავკასიანნი“, რომელნიც მამამისს ვერ მოექცივნენ და რომლებიც უკვე დავასახელეთ ზემოთ. ჩანს, რომ ისინი უკვე უმცირესნი კავკასიანნია და მათ რიცხვშია აგრეთვე ფხოვიც. გამოდის, რომ სახელწოდება „კავკასიანნი“ გულისხმობს აღმოსავლეთ საქართველოს იმიერ და ამიერ კუთხეებს ზოგადად და, მაშასადამე, თავად ფხოვსაც.

დაჩი ვახტანგის ძემაც „მთეულნი კახეთისანი“ „დაჰპატიჟა“ ქრისტიანობაზე და ფხოვი აქაც აუცილებლად უნდა

ვიგულისხმობთ, როგორც სარწმუნოების გამოცვლაზე ყველაზე მეტად გაჯიუტებული კუთხე.

ასე რომ, თამარ მეფის ისტორიკოსი ფრაზაში „სიმრავლე ყოვლისა კავკასიისა და მთეულობისა“, როგორც მონაწილენი თამარის წინააღმდეგ მოწყობილი დიდი აჯანყებისა, აუცილებლად უნდა გულისხმობდეს ფხოვსაც.

არადა საინტერესოა, რაღა მაინცადამაინც მთის ხალხი გადაუდგა თამარს; მთელი აღმოსავლეთი საქართველო ხომ მის მხარეზე იყო?!

დაახლოებით იგივე სიტუაცია მნიფდება, მირიანის დროს რომ იყო.

აჯანყებულებს „მიერთნეს ვიეთნიმე ქართველნი“. ესენი ალბათ ისინი იქნებიან, ლიხსაქეთნი, ვიდრე ნაჭარმაგევამდე და გორამდე რომ სახლობდნენ და ახლა ნებით თვისით თუ მოაჯანყეთა დაძალებით, თამარის წინააღმდეგ მოუხდათ გამოსვლა. „ქართლის ცხოვრებაში“ არც ამ და არც ქვემოთ ეპიზოდში არაფერია ნათქვამი ფხოველთა (მთეულთა) ჯანყის მიზეზების შესახებ, მაგრამ უნდა ვივარაუდოთ, რომ აქ საქმე მთის ფეოდალიზაციის მტკიცენეულ პროცესთან უნდა გვეკონდეს. სწორედ ასე მიიჩნევს ქართული ისტორიოგრაფიაც. შიდა პოლიტიკურ ძალისხმევას დაერთვოდა მოსახლეობის იძულებითი ქრისტიანიზაციაც. როგორც ჩანს, ფხოვში მართლმადიდებლურმა ქრისტიანობამ ისეთი გაქანება ვერ მიიღო (განსაკუთრებით ხევსურეთში), როგორც მთის სხვა კუთხეებში, გნებავთ აღმოსავლეთ და გნებავთ დასავლეთ საქართველოში. ის ფაქტი, რომ იქ ეკლესიები მაინც მდგარა (არქეოლოგი გ. გოგოჭური მარტო ხევსურეთში ოცამდე ძეგლს ითვლის), ქრისტიანული რელიგიის გამარჯვების პოსტულატად ვერ გამოდგება. ამ მხრივ უკეთესი მდგომარეობაა ფშავში. მოკიდებული ადრეფეოდალური ხანიდან, იქ მრავალი ეკლესია მდგარა (ნეძიხი, თვალივი, გუდრუხი, კართანა, ბზიანა, გომენარი და ა.შ.) იმ იავარქმნილი ეკლესიების ნაშთები, რომელთაც არქეოლოგები პოულობენ ფხოვის მიწაზე, სანწინააღმდეგოს უფრო მკაფიოდ მეტყველებენ. მაშინ, როდესაც იქ არაქრისტიან დამპყრობელთა დამანგრეველი შემოსევების შესახებ ცნობები არა გვაქვს, ვის უნდა დაენგრია ფხოვის

მინაზე ეკლესიები თუ არა თავად ადგილობრივ მოსახლეობას? და თუ ანგრევდნენ, ეს იმიტომ, რომ არ სჭირდებოდათ, ხოლო არ სჭირდებოდათ იმიტომ, რომ ქრისტიანობა არ მიაჩნდათ ბოლომდე „თავის“ რელიგიად.

საქართველოს ხელისუფლება და ეკლესია მშვიდობიანი თანაცხოვრების რომელიღაც ეტაპზე ფხოვშიც ააშენებდა ეკლესიებს, რადგან ეს მათ ინტერესებში უფრო შედიოდა, მაგრამ ხალხში რომ ქრისტიანული სული სრულყოფილად დღემდე ვერ განსხეულდა, რომ ადგილობრივ რელიგიურ რიტუალებში ქრისტიანული მრწამსი და ტექსტები დამახინჯებულად აისახა, ეს ნიშანი უნდა იყოს იმისა, რომ იქ იესო მაცხოვრის რელიგია მთლად უცხოც არ ყოფილა, მაგრამ მისი გრძნობისმიერი აღქმა კი ვეღარ მომხდარა. იქ სამოღვაწეოდ არც სასულიერო პირებს გამოუდგიათ თავი და არც ხალხში აღმოჩენილა ის ფენა, რომელიც საამისო მზრუნველობას იღებდა თავს. უხეშად რომ ვთქვათ, ფხოვში ქრისტიანობა არ სჭირდებოდათ, რადგან არ ესმოდათ იგი. ფხოვურ სახეცო ტექსტებში შერეული დამახინჯებული საღვთისმეტყველო ტერმინოლოგიაც ამის დასტურია, მაგრამ ნიშანდობლივია, რომ ჯვარს, როგორც გრაფიკულ სიმბოლოს (ტალავრის მოქარგულობა), ფხოველები ძველთაგანვე უპრობლემოდ აღიარებდნენ და თვით რელიგიურ - საკულტო ნაგებობასაც „ხატს“ კი არა, როგორც ყველგან სხვაგან, არამედ „ჯვარს“ უწოდებდნენ. ჯვარს უწოდებენ ფრინველის სახით გააზრებულ აბსტრაქციასაც, რომელიც, მათი წარმოდგენით, დაუბრკოლებლად გადაადგილდება დროსა და სივრცეში (მტრედი, მფრინავი ცეცხლი...).

მთიელთა ფეოდალურ და ქრისტიანულ ჩარჩოში მოქცევა მათი სურვილით არ მოხდებოდა, ხოლო რასაც გადალებენ, სწორედ ის ინვესტს პროტესტის გამძაფრებულ გრძნობასაც. გარდა ამისა, საკუთრივ ფხოვი ანგარიშგასანევე ადმინისტრაციულ ერთეულად ჩამოყალიბდა, რომელიც ერთიანი ქართული სახელმწიფოს საზღვრებში კი იყო მოქცეული, მაგრამ ავტონომიის ნიშნებსაც შეიცავდა.

პირდაპირ არა, მაგრამ ირიბად კი უნდა მიანიშნებდეს მემატიანე, რომ იმ დროს არაგვების ხეობებში განსახლებული ტომები რიცხვმრავალ და ძლიერ პერიფერიას წარმოად-

გენდნენ. თავად ჟინვალი, ეს კარიბჭე მთისა, აგრეთვე ანგარიშგასანევი დასახლებაა, „ქალაქი და ციხე“, რომელიც მანდატურთუხუცესის სახელოში შედის, „მრავლითა მთეულეთითაო“, შენიშნავს მემატთანე. ყოველივე ეს იმის მინიშნება უნდა იყოს, რომ იმ დროს მთა, სამხედრო თვალსაზრისით, ძლიერი და ღონიერია და ეს გამოჩნდება კიდევ მოგვიანებით. არც ესაა გასაკვირი, ასი წელია, ქვეყანამ სული მოითქვა, კაცნიც მომრავლდნენ და ხვასტაგნიც...

არც ის უნდა გაგვიკვირდეს, რომ ახლა 1191 წელია, ქართული სახელმწიფოებრიობა ზენიტისაკენ მიემართება, ხოლო თამარის გამეფებიდან შვიდიოდე წელია გასული. სხვა იყო დავით აღმაშენებლის პოლიტიკა იმიერ და ამიერ კავკასიაში, სხვა - გიორგი III-ისა და თამარისა. თამარს ხელი სამხრეთისა და აღმოსავლეთისაკენ ჰქონდა განვდილი და აგერ აქვე, ყურისძირში წამოყვლყელავებულ ურჩ და პრეტენზიულ საზოგადოებრივ წარმონაქმნს ვერ აიტანდა.

მოკლედ: „ქართლის ცხოვრების“ ფონზე ფხოველთა და, საერთოდ - მთიელთა აჯანყებულთა მხარეზე დადგომის ზუსტი მიზეზის წარმოსახვა ძნელი საქმეა, მაგრამ ერთი კი ცხადია: მთა და ბარი პირიპირში ვერ მოდიან. უკეთ - აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელი ტომები ხელისუფალისა და ხელისუფლების შეცვლის მომხრენი ჩანან, ამიტომაც გაუფლიათ ამხელა გზა და ამიტომაც ჩასულან ქართლს.

და ბოლოს: რაკილა მთიელთა აჯანყებაში ჩაბმის მიზეზებს ვეძებთ, არც ის უნდა დაგვაზინყდეს, რომ თამარისა და მის წინამორბედთა კარზე თუ ქვეყანაში, საერთოდ, დროდადრო ჯანყი ან შეთქმულება გაიელვებდა ხოლმე და როცა ჩამოდგებოდა ხოლმე ჟამი განკითხვისა თუ განკიცხვისა, შერისხული ამბოხნი მთაშიც მოძებნიდნენ თავშესაფარს და იოლადაც იპოვიდნენ მას. არ არის გამორიცხული, რომ სწორედ ისინი ჩაუდგნენ სათავეში ისედაც უკმაყოფილო მთიელებს; მით უფრო, რომ გადმოცემები ადასტურებენ ხევსურეთში, მაგალითად, ორბელების მოსვლისა და წასვლის ფაქტს. სოფლებიც კი იყო ასეთი გორშელმის და არხოტის თემებში - ორბეულთა. ხოლო ორბელები კი არც ისე დიდი ხნის წინ იყო რომ დააწიოკეს. ხალხური ლექსიც არის ასეთი:

„აქით წასულნი ორბელნი
იმერეთს წყალში გაჯდესა,
იმას კი ნურავინ იტყვის -
ვერ იყვნეს, იმით წაჯდესა.“

ოლონდ აქ, ამჯერად, უკვე რაღაც მიზეზით ხევსურეთიდან ლტოლვილ ორბელებზე უნდა იყოს ლაპარაკი...

ხაზი უნდა გაესვას კიდევ ერთ გარემოებასაც, რომ 1191 წლის აჯანყებაში სამონანილეოდ მთის რეგიონიდან საკმაოდ მრავალრიცხოვანი ლაშქარი ჩასულა ქართლში. ერთხელაც მოვახდენთ თამარის ისტორიკოსის ციტირებას: „დასხმა ყვეს ქართლს მყოფთა, რომელთა მიერთნეს ვიეთნიმე ქართველნიცა და სიმრავლე ყოვლისა კავკასიისა და მთეულობისა“. აქ ისე ჩანს, რომ კავკასიონზე მცხოვრებ ქართველებთან ერთად არაქართველი (ან ეგებ - მაშინ ქართველი) ტომებიც აჯანყებულან. ამის ნიშანი უნდა იყოს ხსენება „ყოვლისა კავკასიისა“ ცალკე და „მთეულობისა“ ცალკე. ესეც ნიშანდობლივი ფაქტია. გამორიცხულია, რომ აქ ფხოვი არ იგულისხმებოდეს.

თამარ მეფის ერთგული ლაშქარი კი, დავით სოსლანის მეთაურობით, თავს დაესხა ქართლში დაბანაკებულ ამბოხებულებს და „ამონყვიდნა და გააქცივნა“.

აჯანყებამ, რომელიც საკმაოდ მასშტაბური იყო, სრული ფიასკო განიცადა.

ჩამონვა ოცნლიანი დუმილი მთასა და ბარს შორის.
ეს დუმილიც როგორ გავს მირიანის ეპოქას...

„ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“ თამარის მეფობის მიწურულს, ფხოველთა განდგომის შესახებ საუბრობს: „მათ უკუე ჟამთა იწყეს მთეულთა განდგომად, კაცთა ფხოველთა და დიდოთა“ (ქც, II, 111).

კიდევ ერთხელ მივაქციოთ ყურადღება: „მთეულთა... კაცთა ფხოველთა და დიდოთა“. აკი ამაზე ვლაპარაკობ-

დით ახლახან - „მთეული“ აქ უკვე პირდაპირაა განმარტებული, როგორც „ფხოველი“. მაშასადამე, „მთეული“ აქაც „მთიელის“ მნიშვნელობითაა ნახმარი და უფრო მეტიც - დაკონკრეტებულიც კია. მთიელი - მთიელია; არა აქვს მნიშვნელობა, კავკასიონზე ჩრდილოეთით ცხოვრობს თუ სამხრეთით; არა აქვს მნიშვნელობა, „რასმე ეშმაკს“ სცემენ თაყვანს თუ „ქრისტიანობასა იჩემებენ“ და არც იმას, ფხოველია თუ დიდო.

თანაც განზე გადგომა დაუნყიათ. ე.ი. ერთი სახელმწიფოს საზღვრებში კი ცხოვრობენ ჯერჯერობით, მაგრამ ამ საზღვრებიდან გასვლა თუ მისი იგნორირება განუზრახავთ. სხვა რა უნდა იყოს განდგომა, თუ არა მცდელობა ახალი დამოუკიდებელი პოლიტიკური ერთეულის შექმნისა. ხსენებული ისტორიული თხზულების ანონიმი ავტორი ამაზე პირდაპირ ლაპარაკობს, არც ქვეტექსტები ჩანს და არც ირიბი გამონათქვამები. არაა გამორიცხული, რომ ფხოვისა და დიდოეთის კავშირზე ახალი სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნის ფორმირებაც კი იგეგმებოდა რომელიმე შიდაქართული ოპოზიციური ძალების ან სულაც მტრულად განწყობილი მეზობელი სახელმწიფოების მხრიდან. თუმცა ამის რეალური მინიშნება ისტორიაში არსად ჩანს. თავის მხრივ, არც ის უნდა დაგვავიწყდეს, რომ ესაა ფხოვის ძლიერების პერიოდი და მის შემადგენლობაში მეზობელი ქართველი მთიელი ტომებიც შეიძლება მოიაზრებოდნენ ისევე, როგორც დიდოეთის თანამოაზრეებად მოჩანან მისი მეზობელი ტომები, უპირველესად კი - დურძუკები. კავკასიელ ტომთა ეს კონგლომერატი უთუოდ ანგარიშგასაწევი ძალა იქნებოდა და თავისი ჩანაფიქრის დაცვასაც ალბათ მოახერხებდა. ასე რომ, „მთეულთა განდგომა“ ქართული ძლევამოსილი სახელმწიფოსთვის დიდ საშიშროებას თუ არა, კაიოდენ უსიამოვნებას მაინც მოასწავებდა.

მემატიანე არას იტყვის ამ „განდგომის“ მიზეზთა შესახებ ისევე, როგორც მაშინ, როცა, მართალია, არ „გამდგარან“, მაგრამ თავიანთი პოზიცია კი, რბილად რომ ვთქვათ, მკაფიოდ დააფიქსირეს - იარალი აისხეს და მეფე-დედოფლის მოწინააღმდეგეთა დროშის ქვეშ დადგნენ. ის აჯანყება იყო, ეს კი - განდგომა. უეჭველია, ფხოველთა პრობლემები

ამ ოცი წლის მანძილზე კი არ შემცირდა, არამედ - გაიზარდა. თამარის სამეფო კარმაც ფხოველთა გაორგულებაზე, ეტყობა, თვალი დახუჭა და ნაუყრუა, მაგრამ მხედველობის არეში ყოველთვის ეყოლებოდნენ. შესაძლოა, მეფის ხელისუფლება სიტუაციას დინჯად და გულმოდგინედაც სწავლობდა. ეს რომ ასე იყო, გადამწყვეტ მომენტში გახდა საცნაური.

თვალში საცემია ის გარემოებაც, რომ ფხოველთა აჯანყებისა და განდგომის (პრინციპულად განსხვავებული ცნებებია) მიზეზებზე მეისტორიე საეჭვოდ დუმს. ეს დუმილი კი იმის მიმანიშნებელი უნდა იყოს, რომ ხელისუფლების მიერ პერიფერიებში გატარებული პოლიტიკა ადგილობრივი მოსახლეობის პროტესტს იწვევდა, მაგრამ ისტორიკოსმა, რომელიც თამარ მეფის აპოლოგეტად გვევლინება, სიმართლის თქმას დუმილი არჩია.

ერთი რამ ცხადია: თამარის სამოხელეო აპარატი ფხოველებზე გარკვეული (უფრო - გაურკვეველი) სახის ზენოლას ახორციელებდა, რის გამოც ფხოველებმა ჩათვალეს, რომ ასეთი ხელისუფლება მათ არაფერში სჭირდებოდათ...

და ხალისნაჭამიც იქნებოდნენ, რაკილა ამბოხების პირველი, მაგრამ უშედეგო ცდა ხახვივით შერჩათ.

„ისტორიანის...“ ავტორი იქვე, საქმეში ჩაუხედავი მკითხველისთვის, ორივე გამდგარი კავკასიელი ტომის მოკლე დახასიათებას იძლევა და ამას ისე აკეთებს, რომ იმავე მკითხველის თვალში თან ფხოველნი და დიდონი წარმოაჩინოს უარყოფით ასპექტში, თანაც შემდეგში სამეფო ლაშქრის სასტიკი მოქმედების გამართლება მოახდინოს. აქ, ცხადია, ობიექტური და მიუკერძოებელი მემატთანე, სწორედ აქ ჩანერდა ფხოვისა და დიდოეთის დაწიოკების ნამდვილ მიზეზებს. ირიბად მოუბარმა მემატთანემ კი ლამისაა ასეთ „მიზეზებად“ მითვალოს ის, რომ დიდოები „მშთვართა და უხარშავსა ჭამენ და მრავალნი ძმანი ერთსა დედაკაცსა მოიყვანებენ ცოლადო, ზოგნი „ეშმაკსა თაყუანის-ცემენ“, ხოლო „ზოგნი უნიშნოსა შავსა ძალლსაო“ (ქც, II, 111). ფხოველთა საქმე უფრო მსუბუქადაა, მათ მხოლოდ ის „ბრალდებათ“, რომ „ჯუარის მსახურნი არიან და ქრისტიანობასა იჩემებენო“ (იქვე).

ეს მეტად მნიშვნელოვანი ცნობაა ჩვენთვის. ჯვარის მსახურნაო. ჯვარი და ქრისტიანობა რას გაუყვია! ერთი შეხედვით დამაბნეველი ცნობაა. თუკი ჯვარს ემსახურებიან, ქრისტიანობის „დაჩემება“ რაღა შუაშია? რაში და ეს შეიძლება უნიკალური ცნობაც კია იმ მხრივ, რომ ისტორიულ წყაროში პირველად დასტურდება ფხოვეური სალოცავი იმ სახელწოდებით, რასაც დღესაც კი უხმობენ ხევსურეთში - „ჯვარი“. არა „ხატი“ და „ხატება“, როგორც ყველგან სხვაგან და როგორც ზემოთაც აღვნიშნავდით, არამედ - „ჯვარი“. ეს საინტერესო ცნობაა და უფრო ღრმა წიაღსვლასაც მოითხოვს. ამჯერად კი მხოლოდ იმას შევნიშნავთ, რომ მაშინ, როცა საქართველოში ქრისტიანული რელიგია და არქიტექტურა ყვაოდა, მის ერთ პროვინციაში „ჯვარი“ („ჯვარნი“), როგორც სარიტუალო ნაგებობა, სულაც არ ნიშნავდა ქრისტეს სახლს კლასიკური გაგებით. როგორც ჩანს, ფხოველთა (არამარტო) საკულტმსახურო ცენტრების ჯვარობით მოხსენიება ძველ საქართველოში ჩვეულებრიობას წარმოადგენდა და ოფიციალურადაც მიღებული იყო. ახლა ზოგს ეს ცნობა მემატინის ლაფსუსადაც კი შეიძლება მოეჩვენოს, არადა ზუსტი ცნობაა და ერთობ საინტერესოც. ყოველივე ამის შესახებ ამომწურავი შეხედულება გააჩნია ბ-ნ გ. გოგოჭურს: „ჯვარი, ქვა-ჯვრები, სტელები და ა.შ. ქრისტიანული კულტმსახურების ობიექტებია. ისინი ასრულებდნენ ეკლესიის მაგივრობას სანამ ეკლესიები აშენდებოდა... 324-325 წლებში მირიანმა კონსტანტინეპოლიდან ორგზის მოიწვია ოსტატები, რომლებსაც ჯვრები უნდა აღემაართათ და ეკლესიები აეშენებინათ ქართლში. მსგავსი ჯვრები უნდა აღემაართათ ფხოვეშიც, საიდანაც მომდინარეობს სალოცავთა სახელდებაც. ჯვარი, „ჯვარნი“ სახელწოდება გავრცელდა შემდგომში შენობა-ნაგებობებზე და ჯვარი, როგორც მონუმენტი, როგორც ქრისტიანული თაყვანისცემის ობიექტი, თვალსაწიერიდან გაქრა. ბარში ჯვრების და სტელების წინაშე კულტმსახურება წყდება მე-8-9 საუკუნეებში, მათი არსებობა აუცილებლობას აღარ წარმოადგენს, რადგანაც მათ ადგილზე აშენდა ეკლესიები. გავიხსენოთ მცხეთის ჯვრის შიგნით აღმართული ჯვარი. როგორც ჩანს, ზუსტად ამ ჯვარის თაყვანისცემას საყვედუ-

რობენ ფხოველებს, რომლის არსებობა ბარში უკვე კაი ხნის მივიწყებულია.“ (წინამდებარე ტექსტის რედაქტირებულიდან).

ჰოდა, „ისტორიანი და აზმანის...“ ავტორმა კი აშკარად დაინდო ფხოველნი, თორემ ჯერ იყო და ლეონტი მროველმა - პირუტყვეებს გვანანო, ხოლო მოგვიანებით ჟამთააღმწერელმა - მხეცის ბუნებისანი არიანო.

ეს ისე, სხვათა შორის...

აი, „ამათ იწყეს რბევად და ხოცად და ტყუეობად, ცხადად და ღამით“ (ქც, II, 111).

საკმაოდ მძიმე ბრალდება და დანაშაულია.

ხელისუფლება ამას უკვე ვეღარ მოითმენს!..

კი, მაგრამ ვის, ვის არბევენ, ხოცავენ და ატყვევებენ, თანაც ასე მოურიდებლად და გამომწვევად - დღისითაც კი? ვის და ვინც თვალში არ მოსდით. ასეთი ტოტალური ძალადობა ჰაერიდან არ ჩამოვარდებოდა. მიზეზი, შესაძლოა, ძალიან ღრმაც, აუცილებლად ექნებოდა. ეს რბევა, სავარაუდოდ, ხელმწიფის კარის სამოხელეო აპარატის ადგილობრივ წარმომადგენლებს შეეხებოდა. არ არის გამორიცხული, რომ გაბუდაყებული ფხოველები არაგვის ხეობით დაღმა ეშვებოდნენ და იქაურ მშვიდობიან მოსახლეობას მეკობრეებად ევლინებოდნენ. ხომ შესდგა ამის პრეცედენტი მოგვიანებით მუხრანში და თქმულებაც ხომ არის იმის შესახებ, რომ ფშავ-ხევსურებს ოდესღაც ჟინვალი დაულაშქრავთ, ხოლო მაშინდელი გიგაურების შთამომავლები დღესაც ცხოვრობენ ჟინვალის ზემოთ, ორივე არაგვის ხეობაში.

ასე იყო თუ ისე, საკუთარ ქვეყანაში მსგავს თავნებობას არცერთი ხელისუფალი არ მოითმენდა და „მოუწოდა მეფემან (თამარ) ათაბაგსა და ყოველთა მთეულთა: დვალთა, ცხრაზმელთა, მოხევეთა, ხადელთა, ცხავატელთა, ჭართალელთა, ერწო-თიანელთა“ (ქც, II, 111).

საკმაოდ წარმომადგენლობითი ლაშქარი დამდგარა ათაბაგის საომარი დროშის ქვეშ; შვიდი პროვინციაა ჩამოთვლილი, შემდეგ რვა გახდება, დურძუკები რომ შეუერთდებიან და მეცხრე თავად ივანე მხარგრძელი სამეფო სპით. მთელს აღმოსავლეთში სახელგანთქმული სარდალი ორიოდე

მეჯინიბის ან საჭურველთმცვირთველის ამარა ხომ არ მივი-
დოდა არმიაში! მასშტაბი ნათელია...

ყურადღება მივაქციოთ იმასაც, როგორი სკრუპულო-
ზური თანმიმდევრობით ჩამოთვლის მემატთანე კოალიციის
შემადგენლობას, დასავლეთიდან აღმოსავლეთისკენ, დვა-
ლეთიდან - თიანეთამდე.

მაშინაც, მიზეზისა და მიზნის დაფარვა რომ არავის
დასჭირვებია, არანაკლებ რთული ამოცანის წინაშე აღმოჩ-
ნდა მირიან მეფის ერისთავი თუ სარდალი თუ ორივე ერთად:
ოთხ კუთხეში უნდა დაემყარებინა რელიგიური წესრიგი.
ჭართალი, ფხოვი, გუდამაყარი და წილკანი ერთად აღებული
საკმაოდ ვრცელი ტერიტორიაა და აკი გაუსხლტნენ კიდეც
ფხოველნი.

ჩვენი დიდი წინაპრებიც კი სწავლობდნენ შეცდომებ-
ზე. თამარ მეფის სამხედრო საბჭოზე მირიან მეფის მიერ
დაშვებულ შეცდომებს აუცილებლად გააანალიზებდნენ.

ვისაც ტყვევნიდნენ და კლავდნენ ფხოველნი, ცხა-
დია, არ იქნებოდნენ არც იმერელნი, არც ქართლელნი და
ა. შ. ესენი ან მეფისა და ეკლესიის მოხელენი იყვნენ, ან -
მეზობელი ტომები. შესაძლოა, ორივე მხარეც. ჩვენ უფრო
მეორე გვგონია. აი, რატომ: სამეფო ლაშქარში ვხედავთ
ფხოვის მოსაზღვრე კუთხეებს, ანუ მათ, ვისზეც ფხოვე-
ლებს ხელი მიუწვდებოდათ საძარცვავად. გაზრდილი მო-
სახლეობა ფხოვისა, ალბათ, იძულებული იყო ამ „ხელო-
ბით“ ეშოვა საარსებო სახსარი და თვალი მეზობელ ტო-
მებს დაადგეს. ასეთი ლოკალური ხასიათის თარეში მთა-
ში მიღებული ისედაც იყო. თუშებთან ფხოველებს განსა-
კუთრებული, თბილი დამოკიდებულება ჰქონდათ და, ცხა-
დია, მათკენ არც რისხვასა და მახვილს მიმართავდნენ.
თავის მხრივ, თუშების გამოკლება კოალიციური ლაშქრი-
დან, ამითაც უნდა აიხსნას. ფხოვი თუშეთს, რომლის მო-
სახლეობის ანგარიშგასაწვევი ნაწილიც მისი, თუმცა შორე-
ული, მაგრამ მაინც სისხლისმიერი ნათესავი იყო, არა-
ფერს ერჩოდა. კეთილგანწყობას თუშებმაც კეთილგან-
წყობით უპასუხეს და კოალიციაში მონაწილეობისაგან
თავი შეიკავეს. სამაგიეროდ მთის დანარჩენმა ტომებმა,
რომელთაც ფხოველთაგან, ალბათ, ბევრი უსიამოვნება

ახსოვდა, მომენტი ისარგებლეს და ათაბაგის საომარი დროშის ქვეშ უყოყმანოდ დადგნენ.

თამარის სამეფო კარმა უთუოდ კარგად იცოდა ფხოვის მეზობელ მთიელთა რევანშისტული დამოკიდებულების შესახებ ფხოველთა მიმართ. ფიცხი მთიელების მგრძნობიარე ნერვი მათ საჭირო დროს გაატოკეს და შედეგიც მოსალოდნელი მიიღეს - ფხოველთა წინააღმდეგ ყველანი ერთხმად დაირაზმნენ. ლაშქრობის მიზეზი და მიზანი მოტივირებული იყო. ფხოველთა უკმაყოფილო მეზობლებს სამაგიეროს გადახდის საშუალება ეძლეოდათ და ლაშქრობაში მონაწილეობაზე სიამოვნებით დათანხმდნენ. სამეფო კარმა კი ერთი ტყორცნით ორი ხოხობი მოინადირა... მიგვაჩნია, რომ ასეც უნდა აიხსნას კოალიციური ლაშქრის სიჭრელე და თუშების იქიდან გამოკლევის მიზეზი.

და ეს მართლაც გაუგონარი მარშრუტით სვლა თამარის ლაშქრისა, ალბათ, იმიტომაც ხდებოდა, რომ კვლავ პირშიჩალაგამოვლებულნი არ დამრჩალიყვნენ და თანაც, ამ მანევრით, თუშეთის იზოლაციაც მოეხდინა. თუშები რომ კოალიციაში გაერთიანებულებიყვნენ, მემატთანე ჩამონათვალში აუცილებლად დაასახელებდა. რჩება ორი ვარიანტი: ვერ დაიყოლია რა თუშეთი ფხოვის წინააღმდეგ, ხელისუფლებამ ინიციატივა თვითონ იპყრო ხელთ და მოახდინა მისი (თუშეთის) სრული იზოლაცია; ან კიდევ, კონკრეტულად ამ მომენტისათვის (და არა საერთოდ) თუშეთი მართლაც შედიოდა ფხოვის შემადგენლობაში.

უცნაურად კი ისიც მეჩვენება, რომ გაერთიანებული ლაშქრის შემადგენლობაში გუდამაყრელებიც არ ჩანან.

ივანე ათაბაგზე უკეთ ვის მოეხსენებოდა, რომ ადგილის კურდღელს ადგილის მწევარი სჭირდება. ტრამალთა ომებში გამობრძმედილ მოლაშქრეთ ნაკლებ განვრთნილი და ნაკლებ ორგანიზებული, მაგრამ ადგილობრივ პირობებში ნაცადი მთიელები არჩია.

თავად ის გარემოებაც, რომ თამარმა ამ ლაშქარს ამირსპასალარი ივანე მხარგრძელი უსარდლა (და არა „ერისთავი ერთი“), მრავლისმეტყველი ფაქტია და იმაზე მიაწინებს, თუ როგორი პასუხისმგებლობით მოეკიდა ამ სამხედრო ოპერა-

ციას სამეფო კარი. უნდა ვივარაუდოთ (ჰმ... ან ვიფიქროთ, ან ვივარაუდოთ!..), რომ ერთად აღებული ფხოვი და დიდოეთი, ადგილობრივ გეოგრაფიულ გარემოში, მრისხანე სამხედრო ძალას წარმოადგენდა და თუ ასე ფიქრობდა სამეფო დარბაზიც, არ შემცდარან, რადგან ათაბაგის ლაშქარს ადგილზე აკი უამრავი საქმე დახვდა...

ივანე მხარგრძელის მხედრულ ნიჭში ეჭვის შეტანა არ ეგების, სადღა არ მოეჩნია ხმალი და, ვინ იცის, ეგებ ეს ლაშქრობა დანარჩენთაგან განსაკუთრებულად გამორჩეულიც კი იყო. ყოველ შემთხვევაში, ადრე ხომ არ შეურცხვენი თავი, პირველი ჯანყისას, ორგზის რომ დაამარცხა ამბოხებულის სამხრელ - დასავლელი და „მთეულნიც“ ზედ მიაყოლა. მართალია, მაშინ მძიმედ კი დაიჭრა, მაგრამ მას შემდეგ მრავალმა წყალმა ჩაიარა და საქართველოს საზღვრებმაც გარეგარე გაიწია. ჰოდა, დაუსრულებელ ომებში მიღებულმა გამოცდილებამ თავისი ქნა - ისეთი მანევრი განახორციელა, „რომელი არავის ექმნა, არცა პირველ, არცა შემდგომადო“ (იქვე). „პირველ“ - შეიძლება, „შემდგომისა“ კი რა მოგახსენოთ!..

ბედნიერი კაცი იყო „ისტორიანისა და აზმანის...“ ავტორი, რადგან სჯეროდა, რომ ათაბაგის შემდგომ ველარავინ (ალარავინ) ააოხრებდა ფხოვს. არადა, იგივე მანევრი წარმატებით გამოიყენეს ჯერ 1813 წელს, შემდეგ კი 1922 - ში. იგივეს, ოღონდ მცირე მასშტაბით, ცდილობდა ზურაბ ერისთავიც XVII ს. დასაწყისში, არანაკლებ გამობრძმედილი სარდალი იყო ისიც, მაგრამ იმას, რაც ვეებერთელა იმპერიებმა შეძლეს, „ერისთავი ერთი“ როგორ იზამდა...

სხვათა შორის, 1813 წელს, რუსის ჯარი რომ ალექსანდრე ბატონიშვილის ნაკვალევმა შატილში მიიყვანა, ისტორია ლამის ზედმინევით განმეორდა. რუსებმაც ისევე მოაქციეს ალყაში ხევსურეთი, როგორც საუკუნეების წინ ივანე ათაბაგმა და იმაზე არანაკლებ ააოხრეს.

1813 წელს ხევსურებს ალექსანდრე ბატონიშვილის მასპინძლობა „დაჰბრაღდა“, ხოლო 1922 წელს - ქაქუცა ჩოლოყაშვილის.

ხოლო ხევსურეთის ცაზე რომ უკვე ნასოფლარებიდან შემადლებული შავი კვამლი ცაზე მზეს ეტოქებოდა, იქ აღარც ერთი იმყოფებოდა და აღარც - მეორე!...

ჰოდა, ივანე მხარგრძელი ფხოვს ზურგში მოექცა, ხელთ იპყრო სამეზობლო უღელტეხილები და უწინარესად ფხოვი და დიდოეთი ერთმანეთისაგან გათიშა; ცალკერძ კიდევ დურძუკეთი გაინაპირა ამათგან, რომელიც ფხოვისა და დიდოეთის პოტენციურ მოკავშირედ მოიაზრებოდა. აქვე იყო თუშეთიც, ხელის განწვედნაზე და აქაც, წესით, აუცილებლად უნდა ხსენებულიყო იგი, ან - ასე, ან - ისე.

როცა ათაბაგის ლაშქრობის მარშრუტს ვეხებით, ისე არ უნდა წარმოვიდგინოთ, თითქოს ისინი სწორხაზოვნად და უმნიშვნელო რელიეფური წინააღმდეგობების დაძლევის გზით მოძრაობდნენ. სხვათა შორის, ამ ექსპედიციის მოძრაობის რამდენადმე ზუსტი მიმართულებანი არც მემატრიანესთვის უნდა იყოს მთლად ნათელი. „აღვიდა მთასა ხადისასა და წარვლო წუერი მთისაო“; ბუნდოვანია აქ აზრი, არ ჩანს, რომელ წვერზეა ლაპარაკი. ორიენტაციაში ისევ მეორე ფრაზა გაგვარკვევს: „წარდგა მთასა ფხოველთასა და დიდოთასაო“, ე.ი. ზემოდან მოჰქცევია ფხოველთა და დიდოთა შორის გამავალ მთას. არც აქაა ყველაფერი ნათელი, რადგან ზუტად არაა ცნობილი თუნდაც ის, თუ სად ლოკალიზდება იმ დროს დიდოეთი, მაგრამ, ჩვენი ვარაუდით, აქ წყალგამყოფზე უნდა იყოს ლაპარაკი; ამის თქმის უფლებას, თავის მხრივ, აგრეთვე მომდევნო ფრაზა იძლევა: „ერთ კერძო დაურჩა დურძუკეთი და ერთ კერძო დიდოეთი და ფხოეთიო“. სადღაც მალლა კი „წარსდგნენ“, ყველანაირად ცდილობენ, რომ ზემოდან მოექცნენ, წინააღმდეგ შემთხვევაში ეს მარშრუტი აზრს დაკარგავს. ასე რომ, კავკასიონის მთავარ წყალგამყოფზე სადღაც უნდა გასულიყვნენ, იქ კი, ჩრდილოეთ კალთებზე ალბათ დიდონი სახლობდნენ. მარშრუტი ჩვენ ასე გვესახება (დღევანდელი ტოპონიმიკით), რომ ათაბაგმა ფშავისა და ხევსურეთის წყლების სათავეებს შემოუარა, ხელში ჩაიგდო საძელის, ფხიტუს, დათვისჯვრის და აწუნტის გადასასვლელები და სწორედ აქედან „იწყეს ზეიდაღმან ბრძოლა“. „ისტორიანი და აზმანი...“ „სამწუხაროდ, მძიმე სტილშია დაწერილი, მძიმე და ერთობ დაწნეხილ სტილში და

ძნელდება ახლა იმ სალაშქრო მარშრუტის რამდენადმე მაინც სიზუსტით დადგენა. როცა დასაწყისი იცი (მთა ხადისა), დასასრულიც იცი, ასე თუ ისე (მთა ფხოველთა და დიდოთა), მაგრამ არ გაქვს არავითარი ცოდნა შუალედურ პუნქტებზე. მხოლოდ სამი ზმნის ამარა ხარ დარჩენილი: „აღვიდა“ , „წარვლო“ და „წარდგა“. აქედან ხდება საცნაური, რომ ფხოვს ათაბაგმა ზურგიდან დაარტყა.

ჩვენი ვარაუდი უფრო იქითკენ იხრება, რომ ლაშქარი მხოლოდ ერთი მიმართულებით, ერთი ხეობით არ შევიდოდა. შესაძლოა, ორად, ან სამადაც იყო გაყოფილი და შევიდა ხევიდან (მდ. ჯუთისწყლის ხეობით საძელის უღელტეხილზე. არხოტისა და ლილღოს თემების მიმართულება), ხადა - გუდამაყრიდან (ფხიტუს უღელტეხილზე - აწინდელი ხევსურეთის არაგვის აუზის მიმართულება) და ივრის ხეობით ბორბალოსკენ (აწინდელი ფშავის არაგვის აუზი და სათავეები). მთავარი ამოცანა იქნებოდა დათვისჯვრისა და აწუნტის უღელტეხილებისა და, საერთოდ, ბორბალოს რაიონის ბლოკირება, რათა ფხოველთა ხეობებს სათავეებში მოჰქცეოდნენ და, მაშასადამე, არ დაემავათ დიდოთა და ფხოველთა ლაშქრის გაერთიანება. მემატთანე დურძუკთა მოქმედების შესახებ არაფერს გვეუბნება. სავარაუდოდ ბორბალოს მიდამოები სწორედ მათ უნდა აეყვანათ კონტროლზე და ამგვარად დაემტკიცებინათ მეფისათვის ერთგულება. ვარაუდების დაშვება კიდევაც შეიძლებოდა, მაგრამ ვშიშობ, თავი მოვანყინე მკითხველს ამდენი ვარაუდებით...

თამარ მეფემ კი კარგად იცოდა დიდო - ფხოეთის ძალა და სიმტკიცე მათი „ქვეყნისა“. ამიტომაც წარავლინა იქ რჩეული სარდალი რჩეულივე სპით, თორემ განა მოგვიანებით არ ილაშქრა დიდოეთში თეიმურაზ I-მა, ჩანაფიქრი იმასაც დაახლოებით იგივე ჰქონდა, მაგრამ ვერაფერი გააწყო, „მტირალი“ და დამარცხებულ - დაზარალებული გამობრუნდა უკან.

ეს დროში განწელილი და ურთულესი ოპერაცია იქნებოდა, ამიტომაც მოუნდნენ მთელი ზაფხული და ამიტომაც შენიშნავს მემატთანე, ასეთი რამ მანამდე არავის ექნაო, „არცა პირველ და არცა შემდგომადო“ (აკი ვეჭვობდით და იქნებ მართლაც ასეა. შემდგომისა რა მოგახსენოთ და „პირველ“

ნაქნარში კი ისტორიკოსი უთუოდ მირიანისდროინდელ ამბებს უნდა გულისხმობდეს). აქ მთის ბევრი ადიდებული მდინარე და უგზო - უკვლო ხეობა გადაელობებოდათ (დაგვე-თანხმება, ვინც იქაურობას იცნობს) და ისიც უნდა ვივარაუდოთ, რომ ამ ბუნებრივ პირობებს ფხოველები უფრო ეფექტურად გამოიყენებდნენ. მეფის სპასალარი ეტყობა დიდ წინააღმდეგობას წაანყდა, თორემ იოლად რომ წასულიყო საქმე, ისეთ სისასტიკეს აღარ გამოიჩინდა, სოფლებს მაინც აღარ გადაწვავდა. ომის დროს ერთი მხრიდან გამოვლენილი სისასტიკე, ყოველთვის პირდაპირპროპორციულია მეორე მხრისაგან განეული წინააღმდეგობისა.

ისე კი, ისტორიულად, დურძუკები, დიდოები, ღლიღვეები ... ფხოვთან და მთის სხვა კუთხეებთან ერთად და თანასწორად შედიოდნენ კახეთის სამეფოში (კვეტარის საერისთაო) და აღიქმებოდნენ ქართული სახელმწიფოს განუყრელ შემადგენელ ნაწილად. ამის ნათელი დადასტურებაა ის ისტორიული მასალაც, რაც ეხება ფხოვისა და დიდოეთის განდგომას.

ეს ისე კარგად მოფიქრებული ოპერაცია იყო, რომ სამხედრო სტრატეგიული თვალსაზრისით წუნს ვერ დასდებდი. მაშინ, როცა დიდი საშიშროება რეალურად იცნოსეს და „მოვიდეს ძღუნითა მეფენი დურძუკთანი, მოსცეს ლაშქარი და დაუდგეს გუერდსა“ (იქვე), ფხოვის გარშემო პრაქტიკულად ავისმომასწავებელი წრე შეიკრა. ლაშქრობაში მონაწილე მხარეებიდან, გარდა დვალეთისა და ცხავატისა, ტერიტორიულად ყველა ფხოვს მიუდგებოდა. თავად დიდოეთი კი, რომელიც მაშინ ფხოვს ჩრდილოეთიდან ესაზღვრებოდა, მისგან უკვე იზოლირებული იყო. ასე ორად გაყვეს დიდოეთი და ფხოვი და ცხადია, სათითაოდ მოულებდნენ ბოლოს.

თამარის ეპოქაში გადახდილ წარმატებულ ბრძოლებს რომ მიმოიხილავენ, ფხოვი-დიდოეთის ოპერაციას არავინ ახსენებს. არადა, თუ მისი სირთულის ხარისხს კარგად გავი-აზრებთ წმინდა ტაქტიკურ-სტრატეგიული თვალსაზრისით, ანუ სამხედრო ხელოვნების კუთხით, მეტი რომ არ ვთქვათ, ისტორიკოსთა ყურადღების ღირსი კი წამდვილად უნდა იყოს. ბოლოს და ბოლოს, სამთვიანი ომი თუ, ზოგადად - სამხედრო ოპერაცია, რაც გენებოთ, ის დაარქვით, ჩვენს სამ-

ხედრო ისტორიაში რაღაც არ მახსენდება. პირობითად მისთვის ასეთი სახელიც კი შეიძლებოდა გვეწოდებინა - „ლაშქრობა ცაში“. ვაჭარებ? - არა მგონია. გავიხსენოთ ერთი, რამდენი სამხედრო ოპერაცია ჩატარებულა მსოფლიო ისტორიის მასშტაბით ისეთი, რომელიც ერთდროულად მოიცავდა ზღვის დონიდან 3 000 მეტრზე გაჭიმულ ოთხსა თუ ხუთ უღელტეხილს? ეგაა, ნაკლები რეზონანსი და ისტორიული მნიშვნელობა ჰქონდა ქვეყნისთვის, ვიდრე ის ბრძოლები, რომელთა შედეგიც ქვეყნის ბედს ცვლიდა და წყვეტდა. თუმცაღა ამ ლაშქრობამ ფხოვის ბედი კიდევ შეცვალა და კიდევ გადაწყვიტა...

თამარ მეფეს, რა თქმა უნდა, კარგად ახსოვს ფხოველთა მონაწილეობა ადრინდელ აჯანყებაშიც და ეტყობა ჩაიფიქრა, რაღაც არ უნდა დასჯდომოდა, „მთეულთა“ საკითხი ერთხელ და სამუდამოდ გადაეწყვიტა.

ხოლო მემათიანე: „ და იწყეს ზეიდალმან ბრძოლად, და რბევად, და კლვად, და ტყუეობად, და დანუად; მოსწყვიდეს ურიცხვი კაცი დიდოი და ფხოვი“ (ქც, II,111). ოპერაციის მიმდინარეობისა და განსაკუთრებით ფინალის შესახებ ეს ისტორიკოსი უფრო გულახდილია, ვიდრე ის - ლეონტი მროველი.

მოგვიტევეთ, მკითხველო, კიდევ ერთხელ უნდა შევაცოვონ თქვენი ყურადღება და ვიკითხო: განა ამაზე მეტი სისასტიკე გამოუჩენიათ ან მანამდელ და ან მერმინდელ დამპყრობლებს საქართველოსა? მართალი გითხრათ, ვერ ამიხსნია, თუ რაში დასჭირდა ასეთი სისასტიკე თავისი განვითარების ზენიტში მყოფი ქვეყნის ხელისუფლებას! განა რა ისეთი საშიშროება მოდიოდა იქიდან? დამაეჭვებელია თავად მემათიანის ჰეროიკული სტილიც კი.

ივანე ათაბაგის მანევრი რომ ორიგინალური და გამორჩეული იყო, მემათიანის შეფასებიდანაც ჩანს - „ ხოლო ივანე გონიერად ყოო“, უქებს სიჭკვიანეს სარდალს და აღტაცებას აშკარად არ ფარავს, რაკიღა ასე „გონიერად“ ფხოვის მიმართ არავინ მოქცეულიყო „ არცა პირველ, არცა შემდგომად“. მაინც რამ გამოიწვია მემათიანის აღფრთოვანება? ცხადია, წარმატებული სამხედრო ოპერაციის მახვილგონივ-

რულმა დაგეგმვამ, რაც, ალბათ, იმაში გამოიხატებოდა, რომ „განდგომილებს“ არ მიეცათ კონსოლიდაციის საშუალება, რომ ფხოველ - დიდოელთა მთავარი მოკავშირე ღურძუკეთი არა მარტო გაანეიტრალეს, არამედ თავის სასარგებლოდაც კი გამოიყენეს და რომ ურთულეს გეოგრაფიულ პირობებში ისე სწრაფად და მიზანდასახულად მოქმედებდნენ, რომ შესაძლებელი გახდა ოპერაციის ზემოდან ქვემოთ განხორციელება და არა პირიქით - ქვემოდან ზემოთ, რაც, მთის პირობებში, ყოველთვის ნამგებიან პოზიციაში აყენებს თავდამსხმელს (ჩვენს შემთხვევაში -სამეფო სპას).

აქ მართლაც იბადება საფუძვლიანი ეჭვი, რომ ამირსპასალარი და მეფე (მანც) ნამდვილად იცნობდნენ მირიან მეფის ერისთავის წარუმატებელი ლაშქრობის პერიპეტიებს და ეს პრაქტიკა, სწორედაც რომ გონივრულად გამოიყენეს, თუმცაღა, უნდა ითქვას, რომ მიზეზშედეგობრივად სხვადასხვა ხასიათის მოვლენებთან გვაქვს საქმე.

ასეთი სისასტიკე აღარავის გამოუმჯღავნებია „არცა პირველ და არცა შემდგომად“, წლების განმავლობაში შენახულმა რისხვამ ახლა იჩინა თავი და ფხოველებს ძველიც და ახალიც ერთად ამოაყრევინეს. კაი დღე, ცხადია, არც დიდოელებს დაადგებოდათ. დროც კარგი შეურჩიეს: „ივნისი, ივლისი და აგვისტოსი“.

სხვა რა გზა იყო, აღიარა ფხოვმა და დიდოეთმა მარცხი.

მისცეს მძევლები და დაიდვეს ხარკი.
დაზავდნენ.

გამარჯვებული მთავარსარდალი ამაყად წარსდგა მეფის წინაშე და უპატიკა: „ძლიერო მეფეო! იქმნა ბრძანება შენი, მოვაოხრენ ურჩნი შენნი დიდოეთი და ფხოეთი. ხოლო მეფემან დიდად დაიმაძლა და უაღრესსა პატივისა აღიყვანა“ (ქც, II, 112).

აქედანაც კარგად ჩანს, რომ თამარი მნიშვნელოვან პრობლემად მიიჩნევდა ფხოვის ურთულესი საკითხის გადაჭრას, ხოლო ამის მოქმედნი კი განსაკუთრებულ პატივში აწყავდა.

და... ეს იყო თამარის უკანასკნელი ომი!

+++

თამარ მეფეს, მის წინააღმდეგ მოწყობილი დიდი აჯანყების შემდეგ, რომელშიც ფხოველებიც მონაწილეობდნენ, ცხადია, გულზე არ ესატებოდა ფხოვი. მართალია, მაშინ მეფეს ამბოხებულები მკაცრად არ დაუსჯია, მაგრამ გარკვეული სახის ზომები მაინც მიიღო, რაც გამოიხატა სახელოებიდან გადაყენება - დაქვეითებაში. ასეთთა შორის ფხოვის ან ფხოვის მფლობელის ხსენებაც არაა. ეს, თითქოს, იმაზე უნდა მიუთითებდეს, რომ ამ პროვინციის სტატუსი ქვეყნის ხელისუფლებას განსაზღვრული არ ჰქონდა; ეს კი საეჭვოა. ფხოველთა ოპოზიციური განწყობა მომენტალური უნდა ყოფილიყო. ეს ფაქტი, თავის მხრივ, მეტყველებს იმაზე, რომ ფხოვი საკმაოდ ძლიერი ადმინისტრაციული (თუ პოლიტიკურიც?) ერთეული ყოფილა. ამას ისიც ადასტურებს, რომ თამარმა იქ ვინმე რიგითი სარდალი კი არა („ერისთავი ერთი“), არამედ საქვეყნოდ ცნობილი და სახელმძოვნილი ამირსპასალარი მიავლინა. როგორც ჩანს, სამეფო კარს განზრახული ჰქონდა, რომ ფხოვის პრობლემა ერთხელ და სამუდამოდ გადაეჭრა და ეს ასეც მოხდა. თამარის მოღვაწეობის ბოლო წლებში მომხდარი ამ ამბების შემდეგ, ეს კუთხე „ქართლის ცხოვრებაში“ მხოლოდ ორჯერ ხსენდება. აქ ისეთი აღარაფერი მომხდარა, რომ მემატყინეთა ყურადღება განსაკუთრებულად მიექცია.

ივანე მხარგრძელის ლაშქრობის შემდეგ ფხოვი საბოლოოდ დაეცა. რბევა, კვლა, დატყვევება და გადაწვა... - აი, რა შედეგი მოყვა ფხოველთა განდგომას და რაც მთავარია - „მოსწყვიდეს ურიცხვი კაცი“. ასეთი სისასტიკით თანამოდმეთ არ უსწორდებია. ხანდახან ეჭვიც გაკრთება ხოლმე - ეს ფხოველები განსხვავებული და გამორჩეული მოდგმის ხალხი ხომ არ იყო? ამის თქმის საფუძველს იძლევა მათი უნიკალური, ყოფითი თავისებურებანი რელიგიის, სამართლის, სალაშქრო, „წოლა - დგომის“, სახელოვნებო და სხვა მიმართულებით, თუნდაც პიქტოგრამების უპრეცედენტო სიმრავლე. ყოველივე ეს მათ შთამომავლებს დღემდე შემორჩათ მეტნაკლები არქაული ელფერით. მართლა ხომ არ არიან ანასხლეტი რომელიმე უძველესი ცივილიზაციისა?!

ხოლო დამსჯელი ექსპედიციის სისასტიკეს, ცხადია, თავისი მიზეზი ექნებოდა და ეს უნდა ყოფილიყო ე.წ. გიორ-

გი რუსის აჯანყებაში მათი მონაწილეობა, ხოლო მიზანი, საქართველოს საზღვრების ჩრდილოეთ კავკასიაში გადაწევა. მემატთანე არაფერს ამბობს, მაგრამ უნდა ვივარაუდოთ, რომ სამეფო სპას ქრისტიანობის გავრცობა - განმტკიცებაც ექნებდა დავალებული. ათაბაგი სამი თვე ტყუილად როდი დაჯდებოდა ფხოვსა და დიდოეთში. შორეულ ქვეყნებში ლაშქრობებს არ ალევდნენ ამდენ დროს და აქ რა იყო საამისო? საფიქრალია, რომ ორიდან ერთი უნდა იყოს (ორივე თუ არა): ან ძალიან გასჭირვებიათ მონინალმდეგეთა გატეხა, ან გატეხის შემდეგ ყოფილან მნიშვნელოვანი საქმეებით დაკავებულნი. ჩვენ ასეთად მიგვაჩნია ქრისტიანული ეკლესიებისა და საფორტიფიკაციო ნაგებობათა მშენებლობა. ასე რომ, საქმე, ასეთიც და ისეთიც, თავზესაყრელი ექნებოდათ.

ისედაც მწირ და მკაცრ გეოგრაფიულ პირობებში მცხოვრებ ფხოველებს ხარკი, რომელიც სავარაუდოდ მძიმე იქნებოდა, აუტანელ ტვირთად დაანვებოდათ. მძევლები რომ წამოუსხამთ, ესეც იმაზე მეტყველებს, რომ ვერ ენდობოდნენ მათ მიერ გამოჩენილი სისასტიკის გამო გულანთებულ მოსახლეობას, რომელმაც ძალმომრეობა და ქედის მოდრეკა რა იყო, შესაძლოა, მანამდე არც კი იცოდა. ე.ი. იმდენად მკაცრი და სასტიკი ყოფილა ათაბაგი, რომ ხელახალი ამბოხი მოსალოდნელი ყოფილა.

მემატთანე დამსახურებულად ენამზეობს ივანე მხარგრძელის მიმართ, რომელმაც დაგეგმილი ოპერაცია მარლაც საუცხოოდ ჩაატარა, მაგრამ ეს მაინც როგორ უნდა გავიგოთ, ასეთი რამ „არცა პირველ, არცა შემდგომად“ არავის ექნაო? ე.ი. მანამდელი და შემდგომი ოპერაციები ვერ მივიდოდნენ ამასთან, თუ ეს იყო პირველიცა და უკანასკნელიც? პირველი ოპერაცია რომ არ იყო, ვიცით, მემატთანესაც ჩვენზე უკეთ ეცოდინებოდა, მაგრამ რომ არც ბოლო ყოფილა?!

ჩვენი აზრით, სწორედ ათაბაგის დამანგრეველ - დამარბეველი ლაშქრობის შემდეგ უნდა დაწყებულიყო ფხოვის დაშლა - გაყოფა ფშავად და ხევსურეთად. ის, რომ ამის შემდეგ „ქართლის ცხოვრება“ კიდევ მოიხსენიებს ფხოვს, ინერცია უნდა იყოს, ძველი სახელწოდების მექანიკური გამეორება. გაყოფაც ასე, ერთი დაკვრით, არ მოხდებოდა. ვფიქრობთ, ხევსურეთის არაგვის ხეობაში უფრო მკაცრი ზომები

გაატარა სამეფო სპამ, ვიდრე ფშავის არაგვის ხეობაში. თამარისა და ლაშა გიორგის სახელზეც მაშინ უნდა დაარსებულიყო ან გარდასახულიყო საკულტმსახურო ძეგლები (ლაშარი, თამარღელე).

ფშავმა (მერმინდელმა) მიიღო, აღიარა მეფის ხელისუფლების პრინციპატი, თუ შეიძლება, ასე ითქვას, და კიდევაც უერთგულა მას. თამარ მეფის ძე - ლაშა გიორგი ღვთაების რანგში იქნა აყვანილი. თვით ეს ფაქტია სახიერი დადასტურება იმ აღიარებისა. თავის მხრივ კი ბაგრატიონების სამეფო დინასტიამ ბოლომდე შემოინახა და შეინარჩუნა განსაკუთრებული ურთიერთობა როგორც ლაშარის ჯვართან, ისე - ფშავლებთან; იმდენად, რომ 500 წლის შემდეგაც კი, ხსენებულ სალოცავს არა ლაშარს, არამედ პირდაპირ „ლაშა გიორგის“ უწოდებდნენ. ერეკლე I-ისა (1699) და იმამყული ხანის (1716) წწ. მიერ ფშავლებისადმი მიცემულ წყალობის წიგნებში (აკ. შანიძე, თხზულებანი, ტ. I, 1984) ჯვარს, როგორც ასეთს, საერთოდ არ ახსენებენ, არამედ მოიხსენიებენ მას, როგორც „ლაშა გიორგის“, „ლაშა გიორგის ფშავის თავისას“, ან, უბრალოდ, როგორც „მოძმეს“. ე. ი. ტრადიცია ბაგრატიონებისა უწყევად ადასტურებს ლაშა გიორგის „განსხეულებას“ ღვთაებაში - წმ. გიორგი. ნიშანდობლივია, რომ ხსენებულ წყაროში მოტანილ სხვა დოკუმენტებში, რომლებსაც უკვე ფშავლები წერენ, „ლაშა გიორგი“ კი აღარ ფიგურირებს, არამედ „გიორგი ლაშარის ჯვარი“, ან, უბრალოდ, „ლაშარის ჯვარი“. ყოველივე ეს, რა თქმა უნდა, უბრალო ნიუანსია, დამოკიდებულებაა გამოხატული, თორემ არსებითი განსხვავება სახელწოდების შინაარსში, ცხადია, არ არსებობს.

ის კი არა, ღვთაებრივ რანგში აყვანის პატივი თავად მხარგრძელსაც კი არ მოჰკლებია და მისი სახელის უკვდავსაყოფად თამარღელის სალოცავში ქვის სკამი დაუდგამთ. ფშავის არაგვის ხეობის მოსახლეობის ასეთი დამოკიდებულება სამეფო ხელისუფლებისადმი, თავისთავად, მათ ლოიალობას გამოიწვევდა და კიდევ ერთ ნიშანსვეტს მონიშნავდა ფხოვის გახლეჩაში.

ამ ამბების შემდეგ უნდა მომხდარიყო ახალი რელიგიური ცენტრის გაჩენა ან, სულაც, ძველის გაძლიერება - გაფართოება ფშავის არაგვის ხეობაში, რაც იმას ნიშნავდა, რომ ფხოველთა ერთიანი საყმო გაიხლიჩა. აი, ამის შემდეგ და შედეგად უნდა გაჩენილიყო ახალი ეთნიკური ერთეულები - ფშავი და ხევსურეთი, რომელიც არც ამ სახელწოდებით და არც ძველით (ფხოვი) XIII ს. შემდეგ, ვიდრე XVIII ს. შუახანებამდე, აღარ იხსენიება. ვახუშტი უკვე ახალ სახელწოდებებს ხმარობს - ფშავი და ხევსურეთი, მაგრამ აუცილებლად იქვე მიუთითებს, ეს ძველი ფხოვიაო.

სავარაუდოდ, ჭაბუკი ლაშა გიორგი თვითონაც მონაწილე იქნებოდა მხარგრძელის ლაშქრობისა, ფინალურ მომენტში მაინც. ყოველ შემთხვევაში, ისე ჩანს, რომ ამ კუთხისადმი (ახლა უკვე ფშავისადმი), თამარს ლიბერალური დამოკიდებულება გამოუმუშავებია და იქაური ხალხის რეაქციასაც არ დაუყოვნებია - ჩნდება იმ დროისათვის უპრეცედენტო, პიროვნებებზე აქცენტირებული, ნარმართულ - ქრისტიანული სალოცავები. ამას კი ქრისტიანული მრწამსი და დოგმები მკვეთრად ემიჯნება. ხევსურეთში კი (ახლა უკვე ხევსურეთში) ყველაფერი შებრუნებით მოხდა. იქნებ ამიტომაც, რომ აქ თამარის სახელზე ქვაც კი არ დადებულა ქვაზე, თუ არ ჩავთვლით ციხეს ხახმატში, რომელიც ანდრეზებში თამარ მეფის ციხედ მოიხსენიება.

ყურადღების მიღმა არც ფხოვის უკიდურესი ჩრდილოეთის მხარე დარჩენია სამეფო კარს. ცნობილია, რომ მთელი პირიქითი ხევსურეთი იყო სადედოფლო მამულები, კონკრეტულად კი ექვსი სოფელი: კისტანი, გურო, შატილი, მუცო, ხახაბო და არდოტი. ნიშანდობლივია, რომ სწორედ ეს სოფლები გამოირჩევა სტრატეგიული მდებარეობითა და მტკიცე და შეუვალი თავდაცვითი ნაგებობებით. ყოველივე ეს კი შემთხვევითი, ცხადია, არ არის. შემთხვევითი არც ის უნდა იყოს, რომ ფშავიც ბაგრატიონთა სახასო სამფლობელო იყო და არც ის, რომ ხახმატის ჯვარს ქაჯავეთური ლაშქრობიდან ტყვეებად, რატომღაც, მხოლოდ ქალები მოჰყავს, რომელთაგანაც ერთი - სამძიმარი (თამარი?) ღვთიშვილთა რანგში აჰყავს ხახმატის ჯვარს. ამგვარი ანდრეზული ეპიზოდი, გარკვეული კუთ-

ხითა და გადმოცემის განსაკუთრებული, თავისებური მანერით, შესაძლოა ხევესურეთში თამარის კულტის შორეული, მიმქრალი გამოძახილიც კი იყოს.

ეს უკვე რუსუდანის მეფობის ჟამს ხდება, როცა ხვარაზმის შაჰი შემოესია საქართველოს. ფხოველებიც მიიღებდნენ მის წინააღმდეგ ბრძოლაში მონაწილეობას. უზარმაზარი ლაშქარი შეუყრია რუსუდანს, ქართველთა და არაქართველთა, „ამათ თანა ყოველნი მთიულნიო“, წერს ჟამთააღმწერელი და რაკი ჯიქეთიდან ჰერეთამდე არავინ დაჰკლებია, არც ფხოველნი დააკლდებოდნენ, მეთორიე უბრალოდ აღარ აკონკრეტებს. არც ისაა გამორიცხული, რომ თამარისდროინდელი საზავო მოლაპარაკება ჯერაც ძალაში იყო. იქ კი სამხედრო ბეგარას აუცილებლად შეუთვლიდნენ.

ნიშანდობლივია, რომ ჟამთააღმწერელი უკვე - „მთიულნიო“, მთიელებს „მთიულებს“ ეძახის, ახლა რომ ხდება გარკვეული კატეგორიის ხალხში, ზუსტად ისეა. ნეტავ მაშინაც უჭირდათ მთიელთა ერთმანეთისაგან გარჩევა, თუ ყველას ასე ეძახდნენ და ბოლოს დღევანდელ მთიულებს შერთათ ეს სახელწოდება?!

ინერციით იყო თუ რა იყო, ამგვარი ფორმით ერთხელაც კიდევ გაიელვა „ქართლის ცხოვრებაში“ ფხოვის სახელწოდებამ, ოღონდ ეს უკვე ჟამთააღმწერელის თხზულებაში. ფხოველთა „უნურთნელობას“ ხომ მივეჩვიეთ და ეს მემატინანენიც რომ არ აკლებენ! - „მეჯორედ ყვნა კაცნი იგი მხეცისა ბუნებისანიო“ (ქც,II,230). დამოკიდებულება აქაც მკვეთრად უარყოფითია (მაინც რას უნდა ნიშნავდეს, ნეტავი, მეჯორე?).

ეს ამბავი კი უკვე დავით ულუს დროს ხდება. მეფე ყანთან არის წასული, ქვეყანასა და სასახლეს კი განაგებენ „დედოფალი ჯიგდახათუნ და მესტუმრე ჯიქურ“, ქვეყანაში კი მონღოლები პარპაშობენ. ის ხალხი, ივანე ათაბაგის შემოსევას რომ შეესწრო, ჯერაც ცოცხალია და, რაც მთავარია, ცოცხალია უსუსურობისა და უმწეობის ის განცდა, მაშინ რომ დაუფლებოდათ მანამდე ქედმოუხრელ მთიელებს. გადამწვარი სოფლებიდან ავარდნილი კვამლის სუნისაგან ჯერაც ცხვირი ეწვით და არც ყურებიდან გამოსულა დაწიოკებული დიაც - ყმანვილის წკირტინალი. თუ სამუდამოდ ქედის

მოდრეკა არ გადაუნყვეტიათ, ამაზე უკეთეს დროს ველარ იშოვიან შელახული ღირსების აღსადგენად, ოღონდ ფრთხილად კი უნდა იყვნენ, თორემ აგერ, თორღვა პანკელიც განდგა, ულუ დავითის დაბრუნება რომ აღარ ეგონა; ის კი განდგა, მაგრამ დავით ულუც დაბრუნდა სიბადან და თავი გააგდებინა „აჩქარებულ“ თორღვას.

და ხელახლა, უკვე მერამდენედ განდგენ უღელსმიუჩვეველი ფხოველები.

ამ განდგომილებისას, როგორც ჩანს, ფშავ-ხევსურეთი ბარში ჯერ კიდევ ფხოვად მოიხსენიებოდა, მაგრამ წინააღმდეგობის უნარი ძველებური აღარ შერჩათ. ან კი რალა შერჩებოდათ, დროული ხალხის მზერას ჯერაც ახსოვს ივანე მხარგრძელის მახვილის ეღვა...

მეფე დავით ულუ თუ იქ იყო, აქ ერთგულებით გამორჩეული ჯიქური დაეტოვებინა, რომელსაც ისეთი წესრიგი დაემყარებინა აწწილ - დაწწილ ქვეყანაში, რომ „მპარავი და ავაზაკი არა იპოვებოდა, და თუ სადა გაჩნდის, ძელსა ჩამოჰკიდიანო“. ჩანს, რომ ეს ჯიქური მეფეთა ერთგულებაში ჩამოებრდა და იმდენი დაიმსახურა, რომ დავითმა მთელი სამეფო მას ჩააბარა, თუმცალა „ იყო ესე ჯიქური ერთგული მეფეთა, უმეტეს ყოველთა კაცთა... და სხუად არა - რა ნიჭთა მქონებელიო“, შენიშნავს მემატთანე.

აი, ასეთი კაცის პირისპირ აღმოჩნდა ახლა ფხოვი.

ვერ დავეთანხმებით მემატთანეს, თითქოს ჯიქურს ერთგულების გარდა სხვა ნიჭი არ გააჩნდაო (სიტყვაში „ნიჭი“ ჟამთააღმწერელი ალბათ ორივენაირ შინაარსს გულისხმობს – მატერიალურსაც და არამატერიალურსაც). თავისთავად ერთგულება ცუდი როდია, მით უფრო მაშინ, როცა მას თან ახლავს პრობლემათა მოგვარების ნიჭიც. არც ისაა გამორიცხული, რომ ამ სიტყვაში მემატთანე ჯიქურის სოციალურ წარმომავლობას უსვამდეს ხაზს.

ეს ჯიქური ისტორიას ორი სერიოზული საქმით შემორჩა: „ალაშენა ისანთა პალატი, განგებითა დიდითა, და ფხოელნი მოხარკე ყვნა (ქც,II,230). ტყუილად როდი ჰქონია დავით ულუს მისი იმედი! გამოდის, რომ „ისანთა პალატი“, მეტი თუ არა, ქალაქის მშენება მაინც იქნებოდა, ხოლო ჯიქუ-

რი, მისი ხუროთმოძღვარი თუ არა, მშენებელთა ზედამხედველი .

ხოლო ფხოველნი ხომ ისედაც იყვნენო მოხარკენიო, იტყვის მავანი.

იყვნენ, მაგრამ თამარ მეფის გარდაცვალების შემდეგ, უფრო რუსუდანის მეფობის ჟამს, ფხოველა სამეფო კარს, ეტყობა, ისევ აღმაცერად დაუნყო ყურება. საფიქრალია, რომ სწორედ ასეთ განდგომა - შემოდგომას ეწირებოდა ის ეკლესიები, რომელთა მრევლსაც ქრისტიანობას ძალით ახვევდნენ თავს, ხოლო ესენი, თავისუფლად ამოისუნთქავდნენ თუ არა, იმ ეკლესიებსაც იავარქმნიდნენ და ღვთისმსახურებასაც ნყვეტდნენ.

კიდევ ერთ საკვანძო საკითხს მივადექით აქ.

„ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“ რამდენიმე ავტორიტეტულ მეცნიერს (ს.კაკაბაძე, კ.კეკელიძე) ლაშა - გიორგის სიკვდილის შემდეგ დაწერილად მიაჩნია, ან სულაც 1270 - 1295 წლებში. ყოველ შემთხვევაში, ამ თხზულების ავტორი თამარის თანამედროვე არაა. ამ ვარაუდის საფუძველს დამატებით იძლევა იქ დაფიქსირებული ერთი ტევადი ფრაზა: ასე და ასე შევიდა ფხოვეში და დიდოეთში ივანე ათაბაგიო, „რომელი არავის ექმნა, არცა პირველ, არცა შემდგომად“. განმეორებითი ციტირებებით ეგებ თავიც კი შევანყინე პატივცემულ მკითხველს, მაგრამ, მოგეხსენებათ, ისტორია სწორედ იმიტთაა საინტერესო, რომ „დამარხული საიდუმლო“, რომელიც, ერთი შეხედვით, „უნყინარ“ სტრიქონებშია გატვრენილი, მრავალჯერადი წიაღსვლით ამეტყველდება ხოლმე. „არცა პირველ, არც შემდგომად“, ე.ი. „შემდგომად“, ანუ როცა ამას ამბობდა, იქამდე კაი ხანი უნდა იყოს გასული ათაბაგის ლაშქრობიდან. ან სხვაგვარად: კი ყოფილა ლაშქრობები როგორც „პირველ“ ასევე „შემდგომად“, მაგრამ იმისთანა მანევრის თანხლებით, როგორც ეს მხარგრძელმა მოიმოქმედა, „არავის ექმნა“.

მემატიანე ჰაიჰარად არ მოიქნევედა ამ ფრაზას.

ჩვენი აზრით კი, „შემდგომ“ ლაშქრობაში სწორედ ჯიქურის მიერ მოწყობილი სამხედრო ექსპედიცია უნდა იგულისხმებოდეს და „ისტორიანი და აზმანის“ მეორე ნაწილიც (შამქორის ომის შემდგომი) ჯიქურის ფხოვეში ლაშქრობის

შემდეგ უნდა იყოს დაწერილი. ამ მომენტისთვის ყურადღება არავის მიუქცევია, არადა გასაწირად ასე იოლად გასამეტებელი სულაც არაა.

შესაბამისად, აქვე ისიც გამოდის, რომ ჯიქური ფხოვში არა ივანე ათაბაგის, არამედ მირიან მეფის ერისთავის გზით შევიდა - არაგვის ხეობით. ამ ლაშქრობას რომ ადრინდელივით რეზონანსი არ ჰქონდა, ეს იმით უნდა იყოს განპირობებული, რომ ფხოვში შესვლა და იქ წესრიგის აღდგენა დავით მეფის „მესტუმრეს“ არ გასჭირვებია; თუმცაღა, ეს ლაშქრობა, თავისი მნიშვნელობით, სამეფო სასახლის აშენებასთან გააიგივა მემატიანემ და ჯიქურის აქტივს დიდ წარმატებადაც მიათვალა.

შესაძლოა, ჯიქურის ამბებში მემატიანე აჭარბებს კიდევ. ამის შემდეგ უფრო უნდა ღრმავდებოდეს ფხოვის დაშლის პროცესი და გუდანის ჯვრისა (სამაგანძურო) და ლაშარის ჯვრის (12 თემი) ფორმირება; ანუ ფშავისა და ხევსურეთისა - თავიანთი ძირითადი სალოცავების გარშემო. ხახმატის ჯვარი ამის შემდეგ უნდა ქვეითდებოდეს. ბარათაულებიც და ორბელებიც, რომლებიც ხახმატში, გორშელმასა და არხოტში სახლობდნენ და ფხოვის მმართველები უნდა ყოფილიყვნენ, მაშინ უნდა იყვნენ გაძევებულნი. შესაძლოა, სწორედ ამ გარემოებას მოჰყვა ჯიქურის რეაქცია.

ფხოვში ახლა უკვე გაჩნდა ახალი რელიგიური ცენტრები (გუდანი, ლაშარი), ძველი (ხახმატი, კარატე) პოზიციებს თმობენ და სათემო სალოცავებად რჩებიან. აქ უნდა სრულდებოდეს ე. წ. ძველი რჯულის ეპოქაც და ხევსურეთი მტკიცედ იკეტება თავის ნაჭუჭში. ფშავი კი პირიქით - არაგვის ხეობის ქვემონელისკენ ფართოვდება და რომელიღაც მონაკვეთში ებჯინება წილკნის პროვინციას.

ფხოვის, როგორც პოლიტიკურ - ადმინისტრაციული ერთეულის შესახებ („ფხოეთი“, „ფხოელი“) უფრო ეთნოსის აღმნიშვნელი ტერმინია ხმარებაში („ფხოველნი“). ესენი, ერთი ხანობა, ყარაყალხანებადაც იწოდებოდნენ - „შავფარიანებად“ და თემურ ლენგსაც დაამახსოვრეს თავი, როგორც შეუდრეკელმა მეომრებმა, რამეთუ კი „დაამ-

სხვრია და მოაოჯრა“ მან საარაგვო, მაგრამ „კაცი ვერა მოაჯელა“ (ქც, ტ II, 334). რას მოიხელებდა ტყვეებს, არაგველები ტყვეებად არ ნებდებოდნენ. აქაც იმდენი არაგვი იყო და ამ ცნობისა და ზოგადად შავფარიანების შესახებაც იმდენნაირი ინტერპრეტაცია გამოითქვა, რამდენი ისტორიკოსიც შეეხო ამ თემას...

XIV ს. 20-იან წლებში ფშავისა და ხევსურეთის დამოუკიდებელ, რამდენადმე განსხვავებულ კუთხეებად ჩამოყალიბების პროცესი დასრულებული არ უნდა იყოს. როცა დავით VIII - ის ძე გიორგი მაღაროში ლაშქრობს (ქც, ტ II, 444), იქ არც ფხოველთა ხსენებაა, არც ფშაველთა და არც ხევსურთა, არა და მთაში სხვა მაღარო არსად უნდა იყოს, თუ არა მაღაროსკარი დღევანდელი ფშავისა; იქ კი აშკარად მთაზეა ლაპარაკი და სწორედ მთის რელიეფის თავისებურების გამოისობით ჩაუგდიათ შავ დღეში მეფე გიორგი. დამხვდურნი აქ ფშავლები იქნებოდნენ, რომელთაც ორჯერ არც მთა-მთა შეუშვეს მტერი და არც ჭალა-ჭალა. შიშის ზარს სცემდნენ „კაცნი იგი მსგავსად მჭეცთა შესვარულნი სისხლითა“ (იქვე), რომელნიც უკან მოსდევდნენ მეფის ოტებულ ლაშქარს. ბოლოს გამოცდილი სარდალი, ქსნელი შალვა ერისთავი აღმოუჩნდა შემნედ მეფეს, მან ჩასაფრებულ ლაშქარზე წამოაგო ფშაველნი და დაამარცხა (იქვე). ისინი, როგორც ჩანს, აქ მარტონი იბრძოდნენ, აღარც ერთიანი ფხოვი იყო და აღარც მისი მრისხანე ლაშქარი. ხსენებაც კი აღარაა ფხოვისა, თორემ იქ, სადაც რატომღაც ისე თავგამოდებით იბრძვის ქვეყნის მეფე (ნეტავ რა „დანაშაულისთვის“ ისჯებოდნენ მაშინ ფშაველნი?), რომ სულ რაღაც რამდენიმე დღეში სამჯერ შეესევინა, არ შეიძლება იმ „ქვეყნის“ სახელი ერთხელ მაინც არ ახსენო, რომელსაც ებრძვი და აოხრებ, იქ კი ორგზის ხსენდება ასე: „ქუეყანა მათი“, რომელიც „მონვეს და მოაოხრეს“!

ერთიანი საქართველოს რღვევის პროცესი ფხოვზეც ადექვატურად აისახა. ბერი ეგნატაშვილი შაჰ-აბასის შემოსევების აღწერისას ფხოველებს უკვე ფშავლებად და ხევსურებად მოიხსენიებს. კაი ხანი დასჭირვებია, რო-

გორც ჩანს, ფხოველთა შთამომავლები რომ ახალ ეთნიკურ „სამოსელში“ ჩამოყალიბებულიყვნენ.

იქ კი ფხოვი თამარის ლაშქრობის შემდეგ ნელში ველარ გასწორებულა, ველარც დიდოელები ამოსდგომიან გვერდში და ველარც დურძუკები, აღარც თუშებისა და სხვა მთიელების ხსენებაა, მარტო თავიანთი ძალებით კი ჯიქურთან ვერაფერს გახდებოდნენ. ვერ გახდებოდნენ, ალბათ, იმიტომაც, რომ თამარისა და ლაშა - გიორგის კულტზე მლოცავი ნაწილი ფხოველთა, სავარაუდოდ, არც კი მიიღებდა ამბოხში მონაწილეობას, ხოლო დარჩენილი ნაწილი ჯიქურის ლაშქრისთვის, ალბათ, სერიოზულ წინააღმდეგობას აღარ წარმოადგენდა.

და ხელისუფალთა მათრახის შხივილს კიდევ ერთხელ შეუერთდებოდა ფხოველთა გმინვა.

ასე რომ, XIII ს. 50 - 60 - იან წლებში ფხოვის დაშლა ღრმადნასული პროცესი უნდა იყოს.

მეჯორედ აქცივნა მხეცის ბუნების კაცნიო და, მოკიდებული იქიდან, XX ს. II ნახევრამდე კი შემორჩათ ჯორები...

მეჯორე ფხოველები, ჰმ...

* * *

მიუხედავად იმისა, რომ ფხოველთა მორიგი გაბრძოლება მარცხით დამთავრდა, მორჩილად მაინც არ გაუყვიათ უღელში თავი. თავისებური შინაგანი რყევა ჰქონდათ და რაღაც ბედი თუ უბედობა არ ასვენებდათ. უეჭველია, სამეფო ხელისუფალთა სისხლიანი კვალი შთამომავლობის მეხსიერებაში ასე იოლად არ წაიშლებოდა და შესაფერის დროს ყოველთვის მოთმინებით ელოდნენ. ამასობაში კი ნელ-ნელა წამოიშორებოდნენ და ძალას იკრებდნენ.

თავი ქედმაღლურად იმიტომ ეჭირათ, რომ, თუმცაღა „თიანეთიდან იზრდებოდნენ“, ეკონომიკურად ბარზე მაინც და მაინც დიდად დამოკიდებულნი არ ყოფილან. თავი ბარის გარეშეც გაჰქონდათ და ერთი მიზეზი ეს სიდუხჭირეც იყო, საზოგადოებრივი დიფერენციაცია რომ ვერა და ვერ შესდგა. ვერც ფეოდალურმა წეს - ნყობილებამ მოიკიდა ფეხი და

ვერც სასულიერო ფენა ჩამოყალიბდა. ბაზისი, რაზეც ანტაგონიზმი შენდება, ყოველთვის არის საკუთრების უფლება მინაზე; ეს საკითხი კი იქ, და, აგერ, მოაქჟამამდეც კი, მკაცრად იყო დიფერენცირებულიც და რეგულირებულიც. მინა იყო, უპირველეს ყოვლისა, თემის საკუთრება, რომელიც, თავის მხრივ, ნაწილდებოდა მამებზე, ანუ მამიშვილობებზე, გნებავთ - ფრატრიებზე. მამიშვილობების შიგნით კიდევ იყო ერთი მუხლი, ოჯახის უშუალო ხაზი მამიშვილობის სიღრმეში და, ბოლოს, თავად ოჯახი, ყველაზე წვრილი სოციალური წარმონაქმნი; მაგრამ სახნავ - სათესი სავარგულები იმდენად მწირი და მცირე იყო, რომ არა თუ ქონების დაგროვების, არამედ თავის გატანის საშუალებას ძლივს იძლეოდა. ინსტიტუტი ადგილობრივი რელიგიისა კი იმდენად ძლიერი და სისხლხორცში გამჯდარი აღმოჩნდა, რომ მისი ნაშლა და სხვა რელიგიით ჩანაცვლება, ვერც ძალით მოხერხდა და ვერც ნებით. ის ამბავიც, თამარის მეფობის ბოლოჟამს რომ მთელი აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთი შეესია ფხოვს, თითქოს (თუ მართლა?) უცხო და საშიში ქვეყანა ყოფილიყოს, საკმაოდ უხერხულ უცნაურობად გამოიყურება. ჩვენ აღვნიშნავდით, რომ შემატიანე ლაშქრობის მიზეზს ერთადერთი სიტყვით გადმოგვცემსო - „განდგნენ“. სინამდვილეში აქ ერთი მიზეზი კიდევ უნდა იყოს, რომლის შესახებაც იგი კრინტს არ ძრავს - რელიგიური მომენტი. ამას ქართველი ისტორიკოსებიც აღნიშნავენ. ნებისმიერი ხალხისთვის ნებისმიერი სარწმუნოების ძალით თავს მოხვევა მძაფრი შინაგანი და გარეგანი პროტესტის მიზეზი ხდებოდა. ამ უხერხულობის გამოა, რომ ლეონტი მროველი სიტყვაძუნნია ფხოვში ერისთავის მიერ მახვილის „მცირედ“ წარმართვის თხრობისას და თუ „ისტორიანი და აზმანის...“ ავტორიც სასულიერო პირია, მაშინ გასაგებია მისი გაქცევა ათაბაგის ფხოვში ლაშქრობის კიდევ ერთი მიზეზისა და მიზნის გადმოცემისაგან. იმ წარმოუდგენელი სისასტიკით მოქმედებას ფხოვში, მხოლოდ რელიგიური მიზეზი არამც და არამც არ უნდა დასდებოდა საფუძვლად. ფხოველთა რელიგიის განაშხეფმა ჩვენს დრომდეც მოაღწია და საინტერესო ისაა, რომ მისთვის სახელი ჯერაც ვერ დაგვირქმევია. მხოლოდ ერთი რამაა ცხადი, რომ ესაა სინთეზი

წარმართული და ქრისტიანული დოგმატიკა, რომელშიც, ბოლოს და ბოლოს, გამარჯვების სასწორი ქრისტიანობის მხარეს გადაიხარა.

არაა გამორიცხული, რომ ფხოვში და მის გარშემო XIII ს. მიწურულს რაღაც ახალი სახელმწიფო წარმონაქმნის ფორმირების პროცესიც კი შენიშნა თამარის სამეფო კარმა და ის მასშტაბიც და ის სისასტიკეც ამან განაპირობა; თუმცა ეს მხოლოდ ვარაუდია, ისევე და მხოლოდ ვარაუდია...

მთისთვის ერთ-ერთი მწვავე პრობლემა ყოველთვის ჭარბი მოსახლეობისაგან განტვირთვა იყო. ყველა უბედურებასთან ერთად მთიელებს (განსაკუთრებით თუშ -ფშავ-ხევსურებს) ერთი სიკეთე მაინც სჭირდა: მსოფლიოს უდიდესმა დამპყრობლებმა, რომლებმაც არაერთხელ გალენეს საქართველო ისე, „როგორც რომ კალო ძნიანი“, აღმოსავლეთ კავკასიონის მთიელთა დასახლებებისაგან მოშორებით ჩაიქროლეს. აქ მხედველობაში არა გვაქვს ხევი, მთიულეთ - გუდამაყარი, ერწო - თიანეთი და ა.შ. ფხოვში, შეიძლება ითქვას, უცხოელი დამპყრობლები არ შესულან (ან კი რა უნდოდათ!) და მათი აგრესია პირდაპირ არ შეხებიათ. ყოველივე ეს კი წინაპირობა იყო იმისა, რომ თავისი უნიკალური გენური მახასიათებლები შეუმღვრევლად შეენახათ და გადაარჩინათ. მკაცრი ბუნებრივი და კლიმატური პირობები სულსა და ხორცს თუ უკაჟებდა „მთეულებს“, მეორე მხრივ, აუტანელს ხდიდა იქ ცხოვრებას და ხალხი გასაქანს ეძებდა. ამ მიზეზით კი ჯერ ერთმანეთს მტრობდნენ და ავინროებდნენ, მერე კი ჩრდილოელ მეზობლებს. რაც შეეხება სამხრეთს, იქითკენ ძალმომრეობით გაჭრა იოლი არ იყო, რადგან იქაურ ტერიტორიებს მკაცრი სახელმწიფო სამართალი აკონტროლებდა, რომლის უკანაც ის იარაღსხმული მეფე - მთავრები იდგნენ, რომელთა წინაპრების „ნაღვანს“ თაობიდან თაობას ტკივილიანი ანდრეზებით გადასცემდნენ მთიელები.

მთიელთა დაწოლა ბარისკენ მას მერე უფრო გახშირდა, რაც იქ ჯერ მონღოლთა, ხოლო შემდეგ თურქთა და სპარსთა შემოსევების შედეგად მოსახლეობა საგრძნობლად შეთხელდა. ფხოველებიც გამოვიდნენ მიუვალი ხეობებიდან და არაგვის დინებას დაღმა დაუყვნენ. მიწაზე საკუთრების უფლების მოსაპოვებლად ჯიბეზე მეტად ხმლის იმედი ჰქონდათ

და ხშირად აღწევდნენ კიდევც მიზანს. იქით ივრის მიდამოებს მოედვნენ და ნაოხარი მიწების ათვისება დაიწყეს. ეს პროცესი ორი საუკუნის მანძილზე გაგრძელდა და დასრულდა იმით, რომ ფშავ-ხევსურეთის ჭარბი და გაჭირვებული მოსახლეობა ერწო-თიანეთს მიანყდა.

ახლა, ვახუშტი ბატონიშვილის დუმილის ფონზე, ძნელი სათქმელია, რა მიზეზით მოხდა, მიწებთან დაკავშირებული დავის გამო თუ მხოლოდ და მხოლოდ დავლა - ალაფის მოსახვეჭად, ან იქნებ ადრინდელი რამ წყენა ახსოვდათ, მაგრამ მოხდა კი ის, რომ მუხრანბატონებს „მოუხდნენ ფხოველნი მუხრანს“ (ქც, IV, 407). ძნელად საფიქრალია, რომ აქ ფხოველებს მუხრანის ნოყიერი მიწები ჰქონოდა მიზანში, აქ უფრო ძველ ვალებს უნდა ეხებოდეს საქმე. ლაშქართ თარეში და მიხტომ - მოხტომა მეზობელთა მიმართ ფხოველებს თუმცა-ლა ახასიათებდათ, მაგრამ, სამნუხაროდ, მემატიანე აწინდელი მიხტომის მიზეზის შესახებაც კვლავინდებურად დუმს.

მუხრანბატონები ხელნამოსაკრავი ფეოდალები არასოდეს ყოფილან და ფხოვიც ეტყობა ამ დროს, ვახუშტის მიხედვით 1561 წელს, თავს იმდენად ღონივრად გრძნობს, რომ მზად არის, ქართლის უპირველეს ფეოდალს თავის მამულში მიატანოს. ამ დროს ქართლი ცალკე სამეფოა და მისი მფლობელები გაჭირვებით იგერიებენ თურქთა და ყიზილბაშთა შემოტევებს. ეს გარემოება აუცილებლად ეცოდინებოდათ ფხოველებს, შინაარსიანად თუ არა, ყურმოკვრით მაინც.

მუხრანბატონებიც მოემზადნენ მომხდურთა დასახვედრად და სადღაც მუხრანის მახლობლად შეასკდნენ ერთმანეთს მუხრანელნი და ფხოველნი. დამხვედურთა საბრძოლო გამოცდილებამ ეტყობა, რომ თავის ქნა და იმარჯვეს, „მოსწყვიდნა და აოტნა“ ბაგრატ მუხრანბატონის ვაჟმა აშოთანმა ფხოველნი, მაგრამ ბრძოლა, ეტყობა, იმდენად სასტიკი და შენივთებული იყო, რომ ამ ხმალთაკვეთებაში სასიკვდილოდ დაიჭრა თვით აშოთანი.

დამარცხებულმა და გულჯავრიანმა ფხოველებმა ხმლები ქარქაშებში ჩაატკაცუნეს და აღვირები მოღრიჯეს...

ამ დროსაც ალბათ ძველი ინერციით ეძახდნენ ფხოვს, თორემ ფშავლებიც და ხევსურებიც უსათუოდ თავთავიანთთვის ცხოვრობდნენ უკვე - ერთი ოჯახიდან გაყრილი ძმე-

ბივით. აბა, ორმოცდაათიოდე წლის შემდეგ, ზურაბ ერის-
თავს რომ ებრძოდნენ, მაშინ რატომ არავინ ეძახოდა ფხოვე-
ლებს?!

მერე და მერე ფშავ-ხევსურეთის მიმართ აშკარად
ლოიალურ პოლიტიკას ატარებდნენ კახეთის მეფეები. ახ-
ლა აღარც ერთიანი საქართველო იყო და აღარც ერთიანი
ფხოვი. თეიმურაზ პირველი ხშირად და დიდხნობით აფა-
რებს თავს ფშავს, ფშავ-ხევსურეთში იხიზნება შაჰ-აბასის
მიერ ლტოლვილი მოსახლეობა; თვით ლევან კახთა მეფემ
საგანგებო ღონისძიებანი გაატარა თუშ-ფშავ-ხევსურეთის
მისამხრობად, რაკილა „წინათთა კახთა მეფეთა არლარა
მორჩილებდნენ“ (ქც, IV, 573). აქ ვახუშტი ბატონიშვილი
ერთ ხაზგასმასაც აკეთებს: თუშ-ფშავ-ხევსურეთიო, „ლე-
ვან დაიპყრა არა ძალითაო“ (იქვე). ე.ი. განსხვავებით
ძველთა მეფეთაგან ძალაზე უარი თქვა. პირიქით - საძოვ-
რები მისცა კახეთში, ხოლო ლაშარის ჯვრისათვის შენი-
რულობა გაიღო. ამგვარი კეთილგანწყობის საფუძველზე
კი შემდეგ ბახტრიონის ეპოპეა ამოიზარდა.

ბახტრიონს რომ ელს ჩაუხტნენ თუშ - ფავ - ხევსურები,
აღარც მაშინ ეძახდნენ ფხოველებს; მაშინ მტერიც ერთი
ჰყავდათ და მიზანიც ერთი ჰქონდათ, მაგრამ ერთიანობა
აღარსად იყო, ის ერთიანობა, გვირგვინოსნებს რომ საფიქ-
რალს უჩენდა; ყავლი გასვლოდა ფხოველთა ერთიანობას,
ახლა ბახტრიონის მისადგომებთან დაბანაკებულან და „გა-
ლავნის გვირგვინის“ მოპოვებას ცალ-ცალკე გეგმავენ. ხევ-
სურები უფრო თავკერძანი და უდისციპლინონი ყოფილან;
ეტყობა, ერთიანი სარდლობის მიერ მოფიქრებულ გეგმაში
ჩაჯდომა ვერაფრად ეპიტნავებოდათ და ამ „ალაბლობის“
გამო გაეზუტებოდნენ კიდევ ხოლმე თანამებრძოლნი.

ვახუშტი ბატონიშვილი კი აგერ XVIII ს - ში , თითქოს
ვერ შეჩვევია, სადაც კი ფხოვს ახსენებს, იქვე განმარტებაც
უნდა მოაყოლოს - აწინდელი ფშავ - ხევსურეთიო.

ფხიანი ხმლისა და საომარი ზათქის მოყვარენი იყ-
ვნენ, ამიტომაც იყო, რომ ლამის ღვთაებად შერაცხეს მა-
მაცი მებრძოლი და გამჭრიახი სარდალი ერეკლე II, ას-

პინძას იახლა ფხოველნი და არც იმათ შეურცხვენიათ თავი...

თუ მტერი გამოჩნდებოდა, კვლავ ერთად დადგებოდნენ ხოლმე, ოღონდ ფშავლები ლაშარის ჯვარის საბრძოლო დროში, ხევსურები კი - გუდანის ჯვარისა, ბერი ბაადურის.

მერე კრწანისი იყო, კრწანისი... კრწანისი!..

მერე ჟინვალი...

ეს იყო ფხოვისა და ფხოველთა უკანასკნელი ხსენება „ქართლის ცხოვრებაში“, მათი თავისუფლებისმოყვარე, უდრეკი და ბოხოქარი სული მათს შთამომავლებში გადასახლდა.

მაგრამ იყო ყველასაგან დავიწყებული ნიახურას ბრძოლაც, 1800 წლის 7 ნოემბერს, ომარ ხანის ურდოსთან, 17 000 მეომრით რომ შემოდგა კახეთში; სწორედ ეს იყო უკანასკნელი ბრძოლა საქართველოს სამეფოს დროშებითა და ბაგრატიონთა სამეფო დინასტიის სახელით, ჩრდილიც ადგა ამ ბრძოლას, მაგრამ დავანებოთ ახლა თავი... ომარ ხანი კი მაშინ სასტიკად დამარცხდა. აქ ყოველგვარი კომენტარის გარეშე მოვიყვანთ ამონაწერს რუსი პოეტისა და ჭავჭავაძიანთა სიძის, ალექსანდრე გრიბოედოვის დღიურიდან (თ. და ა. პაპავები, „მარიამ, უკანასკნელი დედოფალი საქართველოსი“, ბუენოს-აირესი, 1956): „1801 წ. (უნდა იყოს 1800 წ.) ომარ ხანი დამარცხებულ იქმნა ფშავ-ხევსურთა რაზმების მიერ, რომელთა რიცხვი 5 000 აღწევდა; რუსები მხოლოდ მაყურებლები იყვნენ ამ ბრძოლისა.“

ცნობისათვის: ამ დროს, საქართველოს მოსახლეობის აღწერის მასალების მიხედვით, ფშავ-ხევსურეთში ცხოვრობდა 9 000 სულზე მეტი!

დღეს კი.... აი, რა დაკარგა საქართველომ!

ახლა ულმობელ ჟამთსაბრუნავს ერკინებიან, ქანცვანყვეტილნი და მიტოვებულნი, დავიწყებულნი და მიუსაფარნი, ჟამთსაბრუნავს, რომელიც გაცილებით უფრო ძლიერი და საშიშია, ვიდრე მესტუმრე ჯიქური, ათაბაგი და ამირსპასალარი ივანე მხარგრძელი ან მირიან მეფის „ერისთავი ერთი“ ერთად!.

ფსოპი ანდრეზი

ჟამნი

ხალხურ სიტყვიერებაში არსებობს თქმულებათა ციკლები, რომელთა გეოგრაფიაც აღმოსავლეთ საქართველოს მთის ყველა კუთხეს მოიცავს; მაგრამ არსებობს ერთი ისეთი ციკლიც, მხოლოდ ხევსურულ გადმოცემებში რომ ფიქსირდება. „ჟამნის“ შესახებ მოგახსენებთ „ჟამნის“ ანუ ჟამთა შესახებ. ანდრეზებში სწორედ ასეთი ფორმა - „ჟამნი“ იხმარება, „ჟამის“ მრავლობითის ნართანიანი ფორმა. მხოლოდით რიცხვში იგი თითქმის არსად გვხვდება. ჟამნი საფარველდადებული, „გახორცივლებული“ არსებანია. ხევსურეთის სოფელ ატაბეში რომ გამოჩენილან, მხოლოდ ერთ იქაურ კაცს - კოკიტას „გახფიცვიან“, ე.ი. ხილულნი მხოლოდ მისთვის გამხდარან (ზ. კიკნაძე, „ანდრეზები“, 2009, თბილისი, ანდრეზი 82, შემდეგში მიუვუთითებთ მხოლოდ ანდრეზის ნომერს).

ეს კოკიტა, როგორც ჩანს, რეალური პიროვნება ყოფილა. ზოგადად, გოგოჭურების გვარი სათავეს უნდა იღებდეს პირაქეთ ხევსურეთის სოფელ ჭორმეშავიდან. გადმოცემის თანახმად, კოკიტა, ატაბიონი გოგოჭურებისა და გუროელი ქაცუაურების (გოგოჭურები) ეთნარქი, თავდაპირველად მდგარა პირიქით ხევსურეთის სოფელ ლებანისკრის მახლობლად - აყრილახევეზე. მას ორი ვაჟი ჰყოლია - თათარი და ივანე. თათარი „ბაცალიგველთ საცერცვეში“ - ს. ატაბეში დასახლებულა, ივანე - გადაღმა ხევსურეთის სოფელ გუროში.

ჟამთ ჰყავთ ერთი ვირი, როელზეც ისრებია აკიდებული - შავი, წითელი და თეთრთბიანი. პირველი მომენტალურად კლავს, მეორე - ორ-სამ დღეში, მესამე - საერთოდ არ კლავს. კოკიტას უთქვამს, ნაისრალში „ცვარ ამავიდის ზედაო“ და მსხვერპლი მაშინვე კვდებოდაო. თეთრთბიანი ისრით მიყენებულ ჭრილობას „ჟამთნაისრალს“ ეძახდნენ (106), რომელშიც თურმე ჭია-მატლი ჩაუსხდებოდა, ოღონდ მომაკვდინებელი არ იყო.

ეს ჟამნი ერთობ ტანმორჩილი არსებანი ყოფილან, რომელთაც სიცივე ისე აშინებდათ, რომ ზამთარში რალაცნაირ პასიურ მდგომარეობაში გადადიოდნენ: „ბატარ - ბატარებ იყვნესავ. მესიცივეებ იყვნესავ. ზამთარში ვერ მუშაობდესავ, იმალებოდესავ“ (83).

ჟამნი აფრთხილებენ კოკიტას - ჩვენს ვირზე არ შეჯდე, თორემ მერე რაც მოხდება, შენს თავს დააბრალეო. კოკიტას ცნობისმოყვარეობამ წასძლია, შეჯდა და მთელი ხმელეთი ხელისგულზე გადაეშალა. - აიო, - უთქვამთ ჟამთ, - ხალხი რომ დამალვას ცდილობს, სად დაგვემალებიანო?!

საინტერესოა, რომ ჟამნი თავიანთი ნაისრალის წამალსაც გაანდობენ კოკიტას - „ლურჯ ფირ-ფურნი ბაგაში უჩუმრად უნდა ჩახხოცნო“ (82), ისე, რომ ყელი არ უნდა გამოსჭრაო. აქ იკვეთება საინტერესო პარალელი მაზდეანური მსხვერპლშენირვის წესთან - ყელის გამოუჭრელად, ცემით მოკვლით. არის ასეთი შემთხვევა, როცა უექიმწამლოდ, თავისითაც მორჩენილა ჟამი. ერთ არხოტიონს გამოსვლია ჟამი ბარკალზე, ხის ჩხირით გაუხეთქია და მომრჩალა. სამ წელიწადს ყოფილან ჟამნი ხევსურეთში, ოლონდ ყველა საყმოში ვერ შეუღწევიათ. თავიანთ სამკვიდროში არ შეუშვია ისინი „ზეისტეროს ადგილის დედას, ხადუს სანებას და გუდანის ჯვარს“ (83). ზეისტეროში მხოლოდ ერთი კაცისთვის უკრიათ ისარი და ისიც ამანათი ყოფილა, ე.ი. ჯვარი არაყმა პირს არ მფარველობდა.

ჟამთა დანახვა ყველას არ შეეძლო, „გარდა ჯვარის ხელკაცებისა“ (84). ჟამნი თვითონ ფლობდნენ „საფარველის“ ხელოვნებას და თავის რჩეულს, ვისაც თან დაატარებდნენ, საფარველსაც თვითონ ადებდნენ. ატაბეში მეორე კაციც ყოფილა ასეთი – თათარი. იგი კოკიტას შვილია, რომლისგანაც, გადმოცემის თანახმად, სათავეს იღებს ოთხი მამიშვილობა: ხადულანი, მარაისქენი, ჩიტონი და ზეზიანი. ამათი შთამომავლები დღემდე 15–16 მამას (თაობას) ითვლიან. ეს გადმოცემაც ერთერთი ნიმუშია იმისა, რომ ანდრეზებში გადმოცემული ამბები მჭიდრო კავშირშია რეალურად არსებულ პიროვნებებთან, ყოველ შემთხვევაში, ხევსურები ასე აღიქვამენ.

ატაბივნებს მაშინ მეზობელ ხადუვლებთან ტერიტორიების გამო ჰქონიათ დავა და ამ თათარს მოუნდომებია საკითხის მის სასარგებლოდ გადაჭრა ჟამთა დახმარებით. ნაუყვანია ისინი ხადუზე თავდასასხმელად, მაგრამ ხადუელთა სანების ჯვარს მედგარი წინააღმდეგობა გაუნევია: „წმინდას სანებას ცეცხლის გირკალ უკრავ ჟამთა და კინალამ ჩაუნვიან“ (84). მაშინ შეტევა სხვა მხრიდან მიუტანია ჟამთ, მაგრამ სოფლის მფარველ ღვთაებას არც იქიდან შეუშვია ისინი. ამათ კი ახლა ხერხი უხმარიათ, სალუდე ქვაბში შეყუჟულან და ისე უცდიათ სოფელში შეღწევა, მაგრამ სანებას სამგზის ცეცხლის ძგერებით მოუგლეჯია ეს ქვაბიც და ჟამნიც დაუფანტავს. ხადუშიც ერთი თავმოძულებული ბებერი მოუკლავს მხოლოდ, არ მიუცია ნება სანებას და ვერ შეუღწევიათ სოფელში.

ჟამნი პირიქით ხევსურეთში მიღმახევის სოფელ ხახაბოსაც შესევია (120). ხახაბოელი კაციც ყოფილა ერთი საფარველდადებული, რომელიც ჟამთ დაჰყვებოდა. იმას უთქვამს, თეთრი ჯორი ჰყავდაო და მასზე შეჯდომა ამიკრძალესო. ესეც შეუპყრია ცნობისმოყვარეობას და რომ მაინც შემეჯდარა, „დედამინაზე რაც რამე იყო და სადაც რა ხდებოდა, ყველაფერი დაუნახავს“ (120).

ჟამნი ასეთ თავხედობას არავის პატიობდნენ და არც ხახაბოელ კაცს შეარჩინეს - მის კოჭლ შვილს დაახალეს ჟამის ისარი. ნაისრალში მუნუკი გამოსვლია და მოუკლავს. ხახაბოშიც მხოლოდ ეს ერთი მსხვერპლი ყოფილა, მეტის ნება არ მიუცია ხოსიაურების იქაურ სალოცავს - წყაროსგორულს.

ჟამთა ლაშქრობას არდოტში (პირიქითი ხევსურეთი), როგორც ანდრეზი გადმოგვცემს, დიდი წინააღმდეგობა არ შეხვედრია, მაგრამ მსხვერპლი კი დიდი ყოფილა; განსხვავებით სხვა სოფლებისაგან, აქ უმძლავრიათ. ზვიადაურების წინაპარს (ერთი ვერსიით - მანგიას) „კუდიან ნუხრას“ ეშმაკებისაგან გაუგია, რომ ჟამნი მოდიანო. მანგიას მიუპატიჟნია „სტუმრები“ და ხარიც დაუკლავს. მიუხედავად ამისა, უკითხავთ, რომელი შვილი გირჩევნიაო. ხუთი შვილიდან ერთი კოჭლი ჰყოლია და იმაზე უთქვამს, „ის უფრო მეტრალე-

ბაო, ის უფრო მირჩევო“ (124). სწორედ ეს შვილი მოუკლავთ ულმობელ ჟამთ, დანარჩენებს აღარ შეხებიან.

თეთრი ჯორი ამათაც ჰყოლიათ, რომელსაც ისრებსა და მშვილდებს ჰკიდებდნენ. მიუხედავად იმისა, რომ გააფრთხილეს, ვერც ზვიადაურმა სძლია ცნობისწადილს და შეეჯდა ჯორზე, შედეგად კი „როგორც წყლიან ჯამში ჩახედებ“ (125), ანუ სარკეში, ისე დაინახა ქვეყნიერება. ეტყობა მფარველი ღვთაების ძალა და მადლი დააკლდა არდოტს, ვერ მოიგერიეს შემოტევა. ისარი სეტყვასავით დააყარეს სიპერდით გადახურულ სოფელს, წკრიალი ედგა თურმე სახურავებზე ისართა ზროებს. შედეგად კი მოყვა ის, რომ „დაუნყავ ისრით დაჭრილ ხალხს აკლდამაისკე სიარული“ (125). ე.ი. აღსასრულის თადარიგი დაუჭერიათ. გამოდის, რომ აკლდამეზი, რალაც მიზნით და დანიშნულებით, ჯერ კიდევ ჟამიანობამდე აუშენებიათ.

ასეთ ვითარებაში, ბუნებრივია, ყველა თავის გადარჩენას ეცდებოდა და მურღვათ გვარის წინაპარი სოფელ ხონისკენ გაქცეულა თავის შესაფარებლად იქაური ჯვარის, ხონისგორულის იმედით. იმ კაცს ანთა რქმევია, დედიშობილა ტიტველი გაქცეულა და ჟამთა ყურადღება მიუქვევია. მურღვათ რა ეცინებოდათ და ჟამთ კი სიცილი დაუყრია ანთასთვის:

„ანთა გავარდა ველთაო,
ტიტველთ გაიქნევს ყვ...თაო“.

სიცილი - სიცილად და ანთა ცოცხალი გადარჩენილა.

ხონის მთავარანგელოზი ეტყობა ძლიერი ჯვარი იყო და თავის საყმოში ჟამთ არ უშვებდა, იქ მუცოდან გაქცეულ ხალხსაც შეუფარებია თავი.

ჟამნი გამოჩენილან არხოტშიც, მაგრამ იქ, ახიელში, დიდ წინააღმდეგობას წასწყდომიან „მწევართა“ სახით. იქვე დახვედრიათ ალიათ მგელაც (ჯაბუშანური). მგელა არხოტის ჯვარის მკადრე ყოფილა, რომელსაც ჯვარი ხელზე მოუდიოდა (166) და საფარველი ედო. მისი შემწეობით მაშინ ჯაბუშანურების საგვარეულო ყველაზე ნაკლებად დაზარალებულა. ჟამთ ისიც იცოდნენ, რომ მგელა მათ ხედავდა, მაგრამ „როგორც წმინდა კაცს, არაფერს ეუბნებოდნენ. მგელა საუბ-

რობდა კიდეც მათთან. ისინი ღვთის ბრძანებით ყოფილან მოვლინებულნი არხოტს“ (116).

არხოტული ანდრეზის თანახმად, ჟამნი „ფარული, რა-
ლაცა ადამიანის მსგავსი არსებანი ყოფილან“ (116). სხვა
გადმოცემით კი „პატარა ბალღებვით ყოფილან, რომელ-
თაც, სხვათა შორის, წითელი ჩექმები ეცვათ.

არხოტის თემის სოფელ ჭიმლაშიც გამორევიათ ჟამი,
მაგრამ იქაურებს ჭიმლის კლდის ეხებში შეუფარებიათ თავი.

ჟამის გაჩენის მიზეზი ჯვარის გაჯავრებაც ყოფილა.
არხოტიონ კვირიკათ სწორედ ამ მიზეზით გამოსჩენია ჟამი
და ეს მოდგმა მთლიანად განყვეტილა.

ჟამი სადღაც შორს, ქალაქისკენ ჩნდებოდა, მაგრამ
ამის შეტყობაც შეეძლოთ - სათიბში სტვირებს გასთლიდნენ
და ჟამი რომ გაჩნდებოდა, ეს „სტვირნი აძრახდებოდნენ“
(177). სოფელ ამლას კი ბახათ ქვითკირში შენახული სტვირე-
ბი აჟღერდებოდნენ და ხალხი უკვე ჟამის მოლოდინში იყო.

ახიელში ჟამიან კაცს შვილისთვის უთქვამს - ტანსაც-
მელი გაიხადე და ამლაში წადი, იქ გაგზრდიანო. როგორც
ჩანს, სიშიშვლე ჟამისაგან თავდაცვის ეფექტური საშუალება
ყოფილა.

* * *

ასეთია ჟამთა მოქმედების თავისებურებანი, მათი ზნე და
ხასიათი. ახლა ეს ყველაფერი შევაჯამოთ და თავი, შეძლებისა-
მებრ, გონების ძაბრში მოვუყაროთ.

უპირველეს ყოვლისა, უნდა შევნიშნოთ ის, რომ, თანახ-
მად ანდრეზებისა, ჟამიანობის გავრცელების არე უფრო ხევ-
სურეთის ის სოფლებია, სადაც მიწისზედა აკლდამები მდებარე-
ობს. მითოლოგიურ-ფოლკლორული მასალაც იქ უფრო
მწყობრი და სისტემურია. ეს გახლავთ პირიქითი ხევსურეთი,
კონკრეტულად კი მიღმახევი. როცა აკლდამებს, ამ სიკვდილის
სახლებს ათვალიერებ, ისეთი შთაბეჭდილება გრჩება, თითქოს
აქ ჟამიანობასთან დაკავშირებული ღონისძიებები გარკვეული
სახის ტრადიციის კალაპოტში იყოს მოქცეული. ეს აკლდამები
მომენტალურად ვერ აშენდებოდა და გამიზნული არ იქნებოდა

ერთჯერადი საჭიროებისათვის. როგორც ჩანს, მათი საჭიროება დროდადრო დგებოდა და ამიტომ საგულდაგულოდ შენდებოდა, თანაც განსხვავებული არქიტექტურით, ვიდრე საცხოვრებელი სახლები - კედელში შიგნიდან დატანებული სიპი ქვის თაროებით და კარების გარეშე. კარის როლს მცირე ზომის სიპი ქვა თამაშობდა, რომელსაც, ასევე მცირე ზომის სარკმელს, შიგნიდან მიაყუდებდნენ. თაროები უკანასკნელი სარეცლის როლს თამაშობდა, კაპიტალური, ჩვეულებრივი ზომის კარები კი არავის სჭირდებოდა, რადგან იქ მხოლოდ შედიოდნენ და აღარ გამოდიოდნენ. შესვლას კი იმ ვინრო სარკმლიდანაც ასერხებდნენ.

ასე რომ, ეჭვგარეშეა, არდოტისა და მუცო-ანატორის მიდამოებში გავრცელებულ ინფექციურ დაავადებებს ერთ დროს მიძიმე შედეგები უნდა მოჰყოლოდა. ძირითადად ეს უნდა იყოს ასახული ზემოთმოტანილ ანდრეზებში, მაგრამ არ არის გამოვლიცხული, ჟამთა შემოსევის შესახები ანდრეზების დაფარულ შრეებში იგულისხმებოდეს და აირეკლებოდეს უხსოვარ დროში განხორციელებული თავდასხმები შინაურ თუ გარეშე მტერთა. ანდრეზი უძველესი მატთანა და მასში ამ სიძველის გამო შეიძლება რამდენიმე მოვლენაც კი იყოს ერთმანეთზე დაწნეხილი, რომლის ახსნა ურთულესი საქმეა, ზოგჯერ შეუძლებელიც. ცხადი მხოლოდ ერთი რამეა - ანდრეზთან შეთამამება არაფრით არ ეგების, მაგრამ კაცნი ვართ და, ანდრეზების პერსონაჟებით, ჩვენცა გვძლევს ხოლმე ცდუნება...

ვფიქრობთ, რომ ეჭვის საფუძველი მაინც უნდა იყოს თუნდაც იმიტომ, რომ ცოტა არ იყოს უცნაურია, რაიმე მომაკვდინებელი სენის ასახვა მაინცდამაინც შეიარაღებული ქონდრისკაცების სახით, რომელთაც ადგილობრივი მოსახლეობა ეფექტურ წინააღმდეგობას ვერ უწევს და მხოლოდ მაშინ უმკლავდებიან, როცა მათ მხარესაა ძლიერი სალოცავი, ზებუნებრივი ძალა.

თავად ტერმინი „ჟამნიც“ ერთგვარი თავისებურებაა. მართალია, ეს ნართანიანი მრავლობითის ფორმა ხევსურული დიალექტისთვის ძალზე დამახასიათებელია, მაგრამ საყურადღებო ისაა, რომ აქ ებ - იანი მრავლობითი თითქმის არ გვხვდება. ეს აძნელებს ჟამთა ჩვენებურად, ადამიანურად აღქმასაც. უცნაურია ისიც, რომ ანდრეზებში „ჟამი“, ანუ მხოლობითი რიცხვის ფორმა არ გვხვდება. კაცი იფიქრებს, ეს ჟამნი ყო-

ველთვის ჯგუფურად მოქმედებდნენ, ასეთი იყო მათი ტაქტიკა, ინდივიდუალიზმი მათთვის მიუღებელი ყოფილაო. არადა არდოტზე თავდასხმისას ჩანს, რომ საკმაოდ მრავალრიცხოვანი ლაშქარიც ჰყოლიათ; ხადუზე კი ნამდვილ შტურმს ახორციელებენ, ხან აქედან უტევენ, ხან - იქიდან, ბოლოს კი სალუდე ქვაბში შეყუჟულნი ცდილობენ შეიპარონ სოფელში (ტროას ცხენის განსხვავებული ვარიანტი)... ჟამთ მხოლოდ ჯვარისაგან ნატყორცნი ცეცხლისა ეშინიათ.

არაფრით არ უნდა დავუშვათ და ვიფიქროთ, რომ საქმე გვაქვს მარტივად ასახსნელ ზღაპრებთან. ეს ანდრეზები სიმბოლოების ენით მეტყველებენ და მათი „გადმოქართულება“ კვალიფიციურ მკვლევართა საქმეა.

ჟამნი ძირითადად უხილავი არსებანია, მათ საფარველი - ღვთაებრივი აბსტრაქციის ნიშანი ადევთ. ცდილობენ, რომ ადამიანებს არ დაენახვონ და ბრძოლაშიც მხოლოდ ერთ იარაღს ხმარობენ - მშვილდ - ისარს. ისრები სამფეროვანი აქვთ, შავი და წითელი მომაკვდინებელია, თეთრი - არა. ისინი ყველგან სიკვდილს თესავენ. ესაა მათი ერთადერთი ხელობა. სიკვდილი სისხლთანაა ასოცირებული და ჟამთა წითელთბიანი ისრებიც სიკვდილს თესავენ, თუმცა შავთბიანთან შედარებით - „შელავათით“, ორი - სამი დღის შემდეგ კვდებიან. ეს სიკვდილისა და უბედურების მთესველი არსებანი რატომღაც წითელი ჩექმებით დაიარებიან. ტანმორჩილნი და შეუპოვარნია, თბილი ქვეყნებიდან („ქალაქიდან“) მოსულებს ჰგვანან, რადგან სიცივეს ვერ იტანენ, ზამთარი არ მოსწონთ. ესაც ეპიდემიის გავრცელების მიმართულების მიმანიშნებელი უნდა იყოს, ბარიდან მთისაკენ.

ჟამნიც, ივანე ათაბაგისა არ იყოს, კაიხანს დარჩენილან ხევსურეთში - სამი (!) წელიწადი. ხან სად გამოჩნდებოდნენ და ხან - სად. დადიოდნენ, როგორც ჩანს, ფეხით. დაჰყავდათ ვირები, ხან - თეთრი ჯორები, რომელთაც აკიდებული ჰქონდათ მშვილდ-ისრები. საინტერესოა, რომ ანდრეზებში საბრძოლო იარაღებიდან მხოლოდ მშვილდ - ისარი ფიგურირებს, სხვა არაფერი, ხმალიც კი არა, არც ცხენი.

მშვილდ - ისარი აქ ქრონოლოგიურ სიგნალადაც კი შეიძლება აღგვექვა.

საინტერესო ისაა, რომ სახედრებზე (გნებავთ - ჯორზე) ამხედრებული ადამიანი ყოვლისმხილველი ხდება, რაც ჟამთა საიდუმლოებებში ჩახედვას ნიშნავს და რის გამოც მკაცრად - შვილის სიკვდილით სჯიან ჩვეულებრივ მოკვდავთ. აქაც სისასტიკით გამორჩეულნი არიან და რომელი შვილიც უფრო უყვარს მამას, იმას უკლავენ. სისასტიკე არც ზვიადაურების წინაპარს დააკლეს - ხარი დაუკლა, გულუხვად გაუმასპინძლდა, მაგრამ მათ ვირზე შეჯდომისათვის მაინც შვილის სიკვდილით დასაჯეს.

ნიშანდობლივია, რომ ჟამნი სადღაც სამხრეთიდან მოდიან, სადაც სიცივე ნაკლებია, ხოლო მათი აქტივობა მეტი. მათი შემოსვლა შემოჭრაა, უცხო ძალის ექსპანსიას ჰგავს, შეუპოვარნი და შეუბრალებელნი. ვიდრე სოფელს თავს დაესხმოდნენ, ხანდახან საქმეს იჭერენ ღვთის კარზე მოარულ მონმიდარ პიროვნებებთან, რომელთაც „ჯვარი ხელზე მოსდით“ და მხოლოდ მათ ინდობენ. ეს დანდობაც იმის გამოძახილი უნდა იყოს, რომ მონმიდარ ჯვარის ხელ-კაცებს სხვათაგან განსხვავებული ცხოვრების წესი ჰქონდათ და გარკვეულ იზოლაციაში იმყოფებოდნენ. კოკიტასაც და ალიათ მგელსაც საფარველი ადევთ და გარეუღნი არიან ჟამთა საზოგადოებაში. ისინი კეთილი ნების ტყვეებადაც კი მოსჩანან, რომელნიც მეგზურობასაც კი უწევენ ჟამთ.

ადამიანებს რის გაკეთებაც შეუძლიათ, სტვირების (სალამურების) გამოთლაა, დანარჩენი, მფარველ ღვთაებათა გარეშე, არაფერი შეუძლიათ, სტვირები კი ის სასიგნალიზაციო სისტემაა, რომლის საშუალებითაც ჟამთა ამოძრავება მაშინვე ფიქსირდება სადღაც შორს, მივარდნილ, მიყრუებულ მხარეშიც კი.

ჟამთათვის ადამიანები არავითარ დაბრკოლებას არ წარმოადგენენ; ერთადერთი, ვინც მათ წინააღმდეგობას უწევს, ჯვარია, სალოცავი, ღვთაება, რომელიც ყოვლისშემძუსვრელი ცეცხლით ებრძვის და ამარცხებს კიდეც მათ.

როგორც ჩანს, ფხოვს ორი დიდი უბედურება სჭირდა: საქართველოს ხელისუფალთა პერმანენტული შემოსევები და გადამდები ინფექციური დაავადებანი. ეს უკანასკნელი ისე ყოფილა გავრცელებული, რომ ხევსურეთის თითქმის ყველა სოფელშია ტოპონიმი „ნახიზნარი“, ყველასა და ყველაფრისაგან

მონყვეტილი და მიუვალი ადგილი, სადაც მოსახლეობა ჟამიანობის დროს აფარებდა თავს.

არ არის გამორიცხული, რომ ამ ყველაფერმა ხალხის მეხსიერებაში გარკვეული დეფორმაცია განიცადა და ჩვენამდე ასე, ანდრეზის სახით მოაღწია.

და ეს ყველაფერი: მშვილდ - ისრების ეპოქა, აგრესიული ნიშნით აღბეჭდილი შემოსევები, შემოსევები უცხო ზნისა, ქცევისა და მრწამსის ხალხისა, კატეგორიული მიუღებლობა ადგილობრივი სალოცავებისაგან უცხოტომელთა, ხალხის ლტოლვა საკუთარი საცხოვრისიდან და თავშესაფრის ძებნა სხვაგან და ა.შ. ანარეკლი უნდა იყოს მირიან მეფისდროინდელი ლაშქრობისა ფხოვში. არ შეიძლება, რომ უკვალოდ გამქრალიყო ისეთი ტომობრივი ტრაგედია, რომელიც დასრულდა აბორიგენი მოსახლეობის ერთი ნაწილის საკუთარი სამკვიდროდან აყრითა და სხვაგან გადახვეწით. ფხოველებმა, როგორც განვითარების ადრეულ საფეხურზე მდგომმა საზოგადოებამ, ეს განსაცდელი ზეპირ გადმოცემებში შეინახა, რამაც ხანგრძლივი დროის განმავლობაში „ფერი და ხორცი“ კი იცვალა, მაგრამ სული მაინც პირვანდელი შეინარჩუნა.

მიუხედავად იმისა, თუ ჟამიანობის შესახებ რა თვალსაზრისს ვავითარებთ, უნდა ითქვას, რომ ანატორის აკლდამები არც ისე ძველი უნდა იყოს, როგორც ჩვენს დროში წარმოგვიდგენია. შესაძლოა, მუცოს აკლდამები უფრო ხანდაზმულია. საქმე იმაშია, რომ ანატორის აკლდამებისა და ქაჩუს ადგილმდებარეობა, თუ მათ სტრატეგიულ ჭრილში განვიხილავთ, ძალიან ჰგავს ერთმანეთს. ჩვენი შეხედულებით, არავითარი აუცილებლობა არ იყო იმისა, რომ მიცვალებულთა „სასახლეები“ ასეთ მიუვალ ქარაფებზე აეშენებინათ. ეპიდემიისაგან თავდასაცავად მათი იზოლაცია, დისტანცირებაც იკმარებდა, როგორც, მაგალითად, მუცოში. ანატორის აკლდამები, თავისი არქიტექტურით, სპეციფიურია და იგი პასუხობს დანიშნულებას, მაგრამ ეჭვს თავად იქაური ლანდშაფტურ-რელიეფურობა იწვევს. აქ უნდა მდგარიყო ქაჩუს ტიპისა და ფუნქციის ციხე-სიმაგრე; შესაძლოა, ძალიან ძველიც, ან, სულაც, XII-XIII სს. პერიოდისა, რომელმაც შემდეგ, რიგი და რიგი მიზეზებისა და გარემოებების გამო, თავისი მნიშვნელობა დაკარგა. მის ადგილზე

მიცვალებულთა ძვალთშესალაგის აშენება, ან აშენებულის, ნანგრევის გარდაქმნა კი ექსტრემალურ სიტუაციაში დიდ სიძნელეს აღარ წარმოადგენდა; ამიტომაც დაჰკრავს სახელდახელოდ ჩატარებული ღონისძიების ელფერი. ჟამიანობისაგან შენუხებული და შეთხელებული მკვიდრნი აქაურობისა, ცხადია, „საქმის იოლმა“ მიიზიდა, თორემ სამიმოსვლო გზაჯვარედინზე ინფექციური შინაარსის „დანესებულება“ რა ასაშენებელი იქნებოდა?! სხვაგვარად ძნელი ასახსნელი გვეგონია, რატომ უნდა წამოესკუპებინათ ასეთ თვალშეუდგამ კუნუხზე ისეთი ნაგებობები, რომლებშიც მიცვალებულთა ძვლების მეტი არაფერი „ინახებოდა“. ამ ხერთვისში, თანახმად ქართული ტრადიციისა, უნდა მდგარიყო დიდი სტრატეგიული დანიშნულების ფორპოსტი, რომელიც ქაჩუსთან და შატილთან ერთად იცავდა ორივე ხეობას. ერთიანობაში კი სამივე ეს პუნქტი ქმნიდა საიმედო სადემარკაციო-თავდაცვით კომპლექსს, რომელიც კეტავდა ჩრდილოეთის თბილისთან დამაკავშირებელ მაგისტრალს არღუნისა და არაგვის ხეობების გასწვრივ. არ არის გამორიცხული, რომ ადრეფეოდალურ ან უფრო გვიანდელ ეპოქებში შატილის კომპლექსი სამხრეთული მრისხანე იმპერიებისაგან ჩრდილოელთა თავდასაცავდაც აშენდა. უფრო კი, ჩვენი ვარაუდით, ქართული სახელმწიფოს თავდაცვას უნდა მომსახურებოდა და, სხვათა შორის, ძალზე ეფექტურადაც. საქართველოს სამეფოს კავკასიონზე გამავალი სასაზღვრო ხაზის ამ მონაკვეთზე საშიშროება არასოდეს დამუქრებია. აქაური ბრძოლისუნარიანი მოსახლეობა თავის წილ და, მამასადამე, სახელმწიფო ადგილ-მამულს საიმედოდ იცავდა. ეს ტერიტორიები სადედოფლო და სახასო სამფლობელოებად ცხადდებოდა. ესაც ერთგვარი დიპლომატიური მანევრი იყო - სასაზღვრო ზოლი ამით თან სამეფო ხელისუფლების იურისდიქციაში ექცეოდა და თან იქაური მოსახლეობისადმი სამეფო კარის კეთილგანწყობას უსვამდა ხაზს.

თუკი ოდესმე მართლაც იდგა ანატორის ადგილზე საფორტიკაციო ნაგებობა, შესაძლოა იგი დაკავშირებული იყოს ივანე მხარგრძელის სახელთანაც.

დევნი

ქართულ ზეპირ თუ წერილობით გადმოცემებში (ლევანდები, ზღაპრები და ა.შ.) დევები ხშირად არიან დახატულნი, როგორც უარყოფითი პერსონაჟები. აღწერილია მათი საქმიანობა, გარეგნობა, ზნე – ჩვეულებანი და სხვანი და სხვანი, მაგრამ ფშავ-ხევსურულ ხალხურ ეპოსში სულ სხვანაირი სისადავითა და სიცხადით არიან აღწერილნი და წარმოდგენილნი, როგორც ცხოვრების თავისებური წესის მქონე საზოგადოება. მათი ძირითადი სამყოფი და საცხოვრისია ციხეთგორი, ფშავის სოფელ უძილაურთაში. მათ ჰყავთ თავისი ხელმწიფე, რომელიც აქედან მართავს დევების „ქვეყანას“; აქვე იმართება კრებები, რომლებზეც მათი საჭირობო როტო საკითხები განიხილება (182).

დევებს ჰყავთ თავიანთი ფალავნები, ანუ „ერისთავები“, რომლებიც თავიანთ ხეობებს განაგებენ. ესენია: მუსა, ბედელა, ვერხველა, ავთანდილი, მიგრი და გამხვეურა. დანარჩენები ჩვეულებრივი, რიგითი დევებია, დაბალი ფენა. ასე რომ, რაღაც კლასობრივი დიფერენციაციის მსგავსიც ილანდება. ვერხველა ხაშრიდან არი, ავთანდილი და მუსა - კართანიდან, მიგრი - მიგრიაულთიდან და ა.შ.

დევების დაუძინებელი მტერია კოპალა, თავიდან ჩვეულებრივი, ხორციელი ადამიანი, რომელიც ყმანვილობაში დევებს მოუტაცნიათ. იგი ტყვეობაში და მოჯამაგირეობაში წამოზრდილა და გაჰპარვია დევებს. გზად იხინჭის ეკლესიაში ბერებს გადააწყდა, რომლებთანაც თავის შესაფარებლად გაჩერდა. კოპალამ აქ ლოცვაში და მორჩილებაში ცხოვრებით დამბადებლისაგან მიიღო ძალა და ნება დევებთან ბრძოლისა (182). ამკარაა, რომ აქ კოპალას „ბიოგრაფიაში“ ქრისტიანული რელიგიის ნაკადი შემოდის.

ღვთისაგან ხელდასხმული და გაძლიერებული კოპალა ციხეთგორში მივიდა და დევებს განუცხადა - დამიცალეთ აქაურობა, თუ არა და დაგაცლევინებთო. მათ ერთმანეთს გადახედეს - „ეს ბუკუკა ჩვენ რას დაგვაკლებსო“ და წინ რკინის კუნძი და ცული დაუნყვეს - დაჩხე, თუ ეგეთი ძლიერი ხარო. კოპალამ რკინის კუნძი ცულის დარტყმით გააპო.

შეფიქრიანებულმა დევებმა ახლა უკვე პირობა შესთავაზეს: ირემთკალოდან ციხეთგორისკენ ქვეები ვისროლოთ და ვინც აჯობებს, ციხეთგორი იმას დარჩესო. ეს მონიშნული ადგილები ხეობაში გაღმა - გამოღმა მდებარეობენ. ირემთკალოზე მოიყარეს თავი დევების ფალავნებმა და „გაჰკრეს“ ქვეები. კოპალამ ღვთაება კვირიას დახმარებით გამარჯვება მოიპოვა და ციხეთგორიც მას დარჩა, მაგრამ ის და დევები მაშინ მტრებად დაშორდნენ. ციხეთგორიდან დევებმა არაგვის ხეობაში - კართანაში გადაინაცვლეს და გადაწყვიტეს კოპალასთვის ქვის სკამი (საკარგყმო?) მოეპარათ. როცა მუსა დევს ქვა მოჰქონდა, კოპალა წამოენია, ლახტით მოკლა და ავთანდილ დევიც მას მიაყოლა, რომელიც ქვად იქცა და წყალში ჩავარდა.

კოპალამ გადაწყვიტა, დევები ერთხელ და სამუდამოდ შეემუხსრა და გასწია მიგრიაულთ გორის ბოლოში გამართულ ქორწილში, სადაც თავმოყრილი იქნებოდა ყველა დევი. ასეც მოხდა, კოპალამ დევები ამონყვიტა, გადაურჩა მხოლოდ ერთი თვალგამოთხრილი დევი, რომელიც აბუდელაურის ტბაში ჩაძვრა; ის კი იახსარმა მოკლა. იახსარმა მოკლა აგრეთვე დევთა ფალავანი, ხაშარელი ბელელაც.

კოპალას უდიდესი ავტორიტეტი აქვს „ხთის კარზე“. იქ შეკრებულ ქაჯებში, რომელთაც ნება აქვთ ბუდიდან მზის გამობრუნების დროს ხთის კარზე მისვლისა, კოპალას გამოჩენა ძრწოლასა და შიშის ზარს იწვევს. იგი ქაჯების მიმართაც ისეთივე სასტიკია, როგორც დევების მიმართ. ქაჯი მანდილოსნებით სავსე მინდორს ცეცხლს გაუჩენს და იქ შეკრებულ ქაჯებს ერთიანად ამოზუგავს.

ლიქოკელი კოპალა და შუაფხოელი იახსარი „მოძმენი“ არიან და ბოროტების წინააღმდეგ ერთად იბრძვიან. „იორზე და თიანეთში იახსარმა ამონყვიტა დევები, ფშავ - ხევსურეთის მიდამოს კი კოპალამ“ (184). ავსულებთან მეზრძოლი ეს ორი ღვთაებრივი გმირი ერთი და იმავე საზრძოლო იარაღით არიან აღჭურვილნი - ლახტით, რომელიც არის „უმკვეთელო საცემი საომარი“ (საბა) ე.ი. არც ხმალია, არც ხანჯალი. ხალხური წარმოდგენით იგი მათრახია, ასევე განმარტავს დ. ჩუბინაშვილი. „შვიდკეცი, შვიდი მხარი“ (ხალხ.) მათრახითაა შეიადლებული წმინდა გიორგიც. ეს ია-

რალი ბიბლიური მოსეს ღვთაებრივი კვერთხის ასოციაცი-
ასაც იწვევს, რაც, თავისთავად, ანდრეზული შინაარსის
სიძველეზეც მიუთითებს; ხოლო „კოპალას“ ეტიმოლოგიუ-
რი კვლევის დროს (კოპალი-კობალი-კომბალი) აკად. ავ-
თანდილ არაბული ასეთ დასკვნას აკეთებს: „ვინაიდან კო-
პალა რკინის მფლობელი არ არის, მის დონეზე ლახტის
მნიშვნელობად უნდა ვიგულისხმოთ ჯოხის, კვერთხის რა-
ღაც სახეობა. სწორედ ეს მომენტი აკავშირებს კოპ=კობ
ძირის საბრძოლო იარაღსა და გმირის სახელს“ („ქართვე-
ლური ონომასტიკა“, გვ.55, I, 1998, თბილისი). მართლაც,
ანდრეზებში ხაზგასმითაა ნაჩვენები, რომ დევები რკინის-
მფლობელნი არიან და, ამდენად, შედარებით, განვითარე-
ბის მაღალ საფეხურზე მდგომი საზოგადოებაც.

იახსარიც თავიდან ჩვეულებრივი, ხორციელი ადამიანი
ყოფილა, „ნმინდა ბერი“. იგი ნინახში მკვიდრობდა და იქვე
ჰქონდა სამლოცველო და საბერო. აქედანვე ყარაულობდა
მდიდარ დევ გამხვეურას. ფშავის არაგვის ხეობის ქვემო-
ნელზე იმ დევის ნადგომს გამხვეურთკარი ჰქვია, მის გაღმა
კი მდებარეობს თხილიანა. აქაც დევებს უცხოვრიათ. ამ გაღ-
მა-გამოღმა დამკვიდრებულ დევებს „ფაცერი ჰქონიათ გაბ-
მული“ (202), ამვლელ -ჩამვლელ ხალხს იჭერდნენ და ჭამ-
დნენ. მომძლავრებული და მოლონიერებული დევები, გამ-
ხვეურას შვილები იახსრის სამოსახლოს მიუახლოვდნენ და
სახლების შენება დაიწყეს. იახსარმა მათ თავისი ძალა აჩვენ-
ნა, იქ დასახლების ნება არ მისცა.

კოპალასა და იახსარს მოლაპარაკებული ჰქონდათ: კო-
პალას ციხეთგორზე უნდა ამოენყვიტა დევები, იახსარს -
იორზე, ხაშარს. ხაშარი დევების სატახტო ყოფილა, რაკილა
აქ, ერთი ვარიანტით (202), ცხოვრობდნენ დევების მეფე მუ-
ზა და „ბელელა, ლამაზი დევის ქალი“ (მუზას მეუღლე?). აქ
კვანძი იკვრება და ორი ანდრეზი (182, 202) ერთმანეთს ემ-
თხვევა. პირველში თუ დევების სატახტო ციხეთგორია, ხო-
ლო ბელელა მამრობითი სქესის, მაგით ბევრი არაფერი იც-
ვლება. მთავარია, რომ ორი ღვთაება გმირი შეთანხმებულად
მოქმედებს. კოპალა მიდის ციხეთგორს, რათა დევებმაც
იქით გასწიონ და მუზა-ბელელაც იქით გაემართოს. გზად კი,

ხაშარის გადმოსასვლელში, საპარავისყელში, იახსარი ჰყავს ჩასაფრებული, რომელმაც დევს თავში ლახტი სცა და მოკლა. მერე კი ჩაეტანა ხაშარში დარჩენილ დევებს და ყველა ამონყვიტა. იორზე იახსარმა გაიმარჯვა, არაგვზე - კოპალამ. გმირი ღვთაებების მიერ წამონყებული ჯანყი დევების წინააღმდეგ წარმატებით დასრულდა.

ამის შემდეგ იახსარი კლავს განთქმულ დევ ვერხველას და დევების ტყვეობიდან დაიხსნის ღვთაება პირქუშს, გამოერევა გამხვეურთკარში და თხილიანაში მცხოვრებ დევებს და ერთ გაქცეულ დევს გაეკიდება ხევსურეთში. ს. რომკის მახლობლად, აბუდელაურის ტბაში მოკლავს იმ დევს იახსარი და ტბას დევის სისხლი გადაეკვრება და იახსარს ხელფებს შეუკრავს. იახსარი სამი წელი (ისევ რიცხვი სამი!) დარჩება იმ ტბაში, სანამ ს. ბლოდან ოთხრქა - ოთხყურა საკლავს არ მოიყვანენ და მისი სისხლით ტბიდან ამოსასვლელს არ გაუხსნიან

ყოველივე ამის შემდეგ კოპალა და იახსარი ხორციელ ცხოვრებას ტოვებენ, საფარველს იღებენ და ღვთაებათა სახით აგრძელებენ არსებობას.

* * *

დევები, ერთი ხანობა, ადამიანებს „ზეპირ“ - საცხად (ცხადად) ეჩვენებოდნენ და, რატომღაც, იარაღით ორთაბრძოლაზე მეტად, სხვა სახის შერკინება აინტერესებდათ. მარტია მისურაულთანაც კი მისულა ერთი დევი (11), მაგრამ იმას მაშინვე მშვილდისრისთვის მოუზიდავს. დევს ჭიდაობა შეუთავაზებია, ამას უკან აღარ დაუხევია და დევიც იძულებული გამხდარა, რომ იქაურობას გასცლოდა. ანდრეზებს ახასიათებთ ხოლმე გარკვეული სახის აღრევები, აქაც ერთგვარი აღრევია, ოღონდ აქ - დროისა. მითიურ საბურველში გახვეული დევები სადღაც შორეთში დაბორიანლობენ, ქრონოლოგიური ჩარჩო არ გააჩნიათ, მარტია მისურაული კი რეალური პიროვნებაა, ჭორმეშიონი „შავი კლდე“, ზურაბ ერისთავის დაუძინებელი მტერი.

დევის ქალები ხევსურ მამაკაცებს გაუმიჯნურდებიან ხოლმე და მათთან სწორფრობის წესით მიდიან. ასეთი რამ მომხდარა ხახმატშიც (29). ქალს უნახავს, რომ მის ქმართან ნაწილ ქალს თმის „ნაჭაპნი“ ქაზდარზე ჩამოსვლია. ამან ის თმა ერბოში გაპოხა და დევის ქალს ისევ ლოგინში ჩაულაგა. ეს პატივისცემის გამოსატყულება იყო და დევის ქალმა ასეთი საქციელი სათანადოდ დააფასა: უკითხავს სწორფერისთვის, „შენს ცოლს რა უფრო აწუხებსო?“ უპასუხნია დევისთვის კაცს, - ჩემს ცოლს ქსელი აქვს ყდაზე დასამთავრებელი და ყანა მოსამკელიო. მეორე დილით ცოლ-ქმარს ორივე საქმე მოწესრიგებული დახვედრიათ.

პირიქითაც ხდებოდა - დევის ვაჟი გაუმიჯნურდებოდა ხოლმე ხევსურ ქალს. ერთხელაც ახალგაზრდა დევს შეჰყვარებია ბლოელი ქალი. ეს უკანასკნელი ძროხებს მწყემსავდა და დევი მინდორში ეცხადებოდა. ისე დაახლოებულან, რომ ერთმანეთს ხელდახელაც კი ეთამაშებოდნენ. ამასობაში ბლოელმა გოგონამ შეამჩნია, რომ ვაჟს მკლავი ძალიან ბალნიანი ჰქონდა. გაცეხულმა გულუბრყვილოდ წარმოთქვა: „იახსარო და კოპალავ, თქვენ დამწერეთ ჯვარი, ამას რარიგი მკლავი ჰქონიაო“ (97). ეს სიტყვები საკმარისი აღმოჩნდა იმისათვის, რომ კარატის წვერიდან ღრუბელი ამოზრდილიყო, შემდეგ იგი ცეცხლად ქცეულიყო და დევის ვაჟი ადგილზე დაეფერფლა. აქ მოხმობილი შემთხვევები კი იმის ნიშანიც არის, რომ სიყვარულის გრძნობა დევებისთვის უცხო არ ყოფილა.

დევეები რაინდული წესით ებრძვიან ჩვეულებრივ მოკვდავთ: „იმას უფლება არ აქვ, რო მეტის ძალით შეეხას, რაც კაცს ძალი აქვ“ (32), ოღონდაც თვალი თვალში არ უნდა გაუყაროს. კი აქვთ, რა თქმა უნდა, ეს ძალა, მაგრამ მისი (არაპროპორციული ძალის!) სრულად გამოყენების ნება ღვთისგან არა აქვთ. ღვთის წინაშე კი ანგელოზნიც და ეშმაკნიც თანაბარი უფლებით მიდიან (32) იმიტომ, რომ ორივე ღვთისგან არის გაჩენილი.

დევეებს არ უყვართ პირობის გამტეხი ადამიანები. საიდუმლოს შემნახველებს აჯილდოებენ კიდეც. ეს ჯილდო მათი გამოჭედილი სახნის - საკვეთელია, რომელიც ბარაქიანობით გამოირჩევა.

დევეები უზარმაზარი არსებანია, სახლის ბანზე რომ შედგებიან, იქაურობას ზანზარი გაუდის, ტანი კი ბალნიანი აქვთ. ლექსიც ყოფილა ამაზე, ოღონდ გვიანდელი კი უნდა იყოს: „მეც ვნახენ იმის ძუძუნი, ბარდლლ ესხა, როგორც მელასა. წელთ თაობას კი სრუ ესხა, ვინ შინჯავს იმის ქვენასა“ (33). ფიზიკურად ძალიან ძლიერნია, მაგრამ, როგორც ითქვა, ადამიანებს „ძალს უნონენ“, უთანაბრებენ.

დევეებს მეორენაირად „კოჭუკულმართთაც“ ეძახოდნენ, „ფეხები უკან ჰქონიათ, ცერა თითები არა ჰქონია“ (324). იყვნენ ისეთებიც, შუბლში რომ ჰქონდათ თვალი და ერთის მაგივრად რამდენიმე თავიც, კუდი და ა.შ.

დევეებს ეხერხებოდათ მჭედლობა, საუკეთესო მჭედლები იყვნენ, განსაკუთრებით კი შრომის იარაღებისა - სახნის-საკვეთლების. ისინი ადამიანებთან ურთიერთობას არ გაურბიან, მათთან დაძმობილებაც კი იციან. ასეთ შემთხვევაში ადამიანი მათგან ბევრ რამეს სწავლობს, მხარში უდგანან, უღალატონია და ძმობის გატანაში თავდადებულნი, მაგრამ თუ მტრობა და მოსისხლეობა ჩამოვარდა, სასტიკნია და შეურიგებელნი, მათი სისხლი არავის შერჩება, ოღონდ თოფისა ეშინიათ, უმისამართოდ გასროლილი ტყვიაც კი მათ ხვდებათ (33).

დევეებს განსაკუთრებული დამოკიდებულება ჰქონიათ „ჯვარის ხელკაცებთან“, ე.ი. ჯვარში, ხატში ხელდასხმულ ადამიანებთან; ისინი მათი შეურიგებელი მტრები იყვნენ, როგორც, მაგალითად, ლიქოკელი ომა და დევეები. ისინი ერთხელაც შუაფხოს ქალაზე გადააწყდნენ ერთმანეთს. ომამ საშველად გმირ კოპალას მოუხმო. მის წინ მდგომ დევს უმალ ირემთკალოდან ავარდნილი ცეცხლი დაეცა და ნაცრად აქცია. (64). ამის შემდეგ უფრო აემტერნენ ომას დევეები და აი, ბაცალიგოდან ლიქოკში მიმავალს ცხენზე შემოუჯდა შავნაბდიანი დევი. შეიბნენ და ომამ ხანჯრით სასიკვდილოდ „ჭრა“ ავსული. ომას მფრინავი ხატი ხელზე მოუდიოდა და ამიტომ ვერაფერს აკლებდნენ დევეები.

მას მერე, რაც კოპალამ და იახსარმა დევეები ამონყვიტეს, მათ სახელზე დარჩა ერთი სალოცავი - დევთდედა, ს. როშკაში. ამ დევთდედას ჰყავს ს. ხორნაულთაში რძალი, ხოლო როშკაში - დედამთილი. ე.ი. მხოლოდ მდედრი დევეები

დარჩენილან, მაგრამ ისინიც საშიშნია, განსაკუთრებით ფეხმძიმე ქალებისთვის. მარცხისა და ზიანის თავიდან აცილების მიზნით როშკიონი ქალები დევთდედის სალოცავთან ქადა - სანთლით მიდიან, ოღონდ აქ სანთლის მაგიერ მუშს (ცაცხვის ქერქი) ანთებენ. ბავშვების სიკვდილიანობის თავიდან ასაცილებლად იქ საკლავებსაც კლავენ (89). ასე რომ, მდედრი და მამრი დევი, თუ იგი ნანყენია, ერთნაირად საშიშია.

დევებისთვის სიკეთის თესვა ჩვეულებრივი ამბავია, მითუფრო, თუ საშიშროება მათი ძმადნაფიცი ადამიანის ოჯახს ემუქრება. ხევსურეთის ს. გუროში მცხოვრებ უთურგას ძმობილი დევი ჰყოლია, რომელსაც გაუგია, რომ სათიბში მყოფ უთურგას ოჯახს სანყლე თუნგში გველი ჩასძრომია. დევს ეს შეუტყობინებია ძმობილისთვის, იმასაც თუნგიდან წყალი დაუქცევია და წყალს მართლაც გველი გადმოჰყოლია (111).

დევებს წინასწარმეტყველების უნარიც აქვთ. აგრეთვე გუროელ იმედას დევებმა შეატყობინეს, რომ ძმის მკვლელს ტყუილად დასდევ, ის შენს „ხელს არ სწერიო“, ამის შემდეგ იმედამაც დაანება თავი სისხლის აღების მცდელობას (115).

დევს რომ „სჭრიდა“ ადამიანი, ისინი არ გარბოდნენ, არამედ სთხოვდნენ, რომ კიდევ დაერტყათ ხანჯალი; ორი ჭრილობა თუ ჰქონდათ, დამიმესამეო, ეტყოდნენ. თუ აქ ადამიანი შეცდებოდა და მესამედაც დასჭრიდა, თავის თავს ავნიებდა, მაგრამ თუ ეტყოდა, რომ ამა და ამ ჯვარმა დაგიმესამოსო, დევი ფერფლად იქცეოდა. ასეთ შემთხვევაში მხოლოდ ყურები გადარჩებოდა დანვას. მერე იმ ყურებს ავგაროზად ატარებდნენ, ოღონდ არავის არ უნდა სცოდნოდა ამის შესახებ და ათასნაირი ხიფათისაგან დაიფარავდა (139). საინტერესოა, რომ მთიულეთშიც ყოფილა მსგავსი ტრადიცია - ღორის ყურებს მცირეწლოვანი ბავშვის აკვანზე ჰკიდებდნენ, რათა ავგაროზის ფუნქცია შეესრულებინა.

დევებს ლუდი ჰყვარებიათ ძალიან. არხოტის თემის ს. ახიელში, ჯვარში დაყენებულ ლუდს შესჩვევიან, მაგრამ გზად ფუნჩას სახლი უნდა გაეკლოთ, მას კი თოფი ჰქონდა, ხოლო თოფისა დევებს ძალიან ეშინოდათ. თოფს დევურად „ჭუ“ რქმევია. ლუდის დასალევად ჯვარში მიმავალი დევები ფუნჩას სახლთან შეჩერდებოდნენ და იკითხავდნენ: „ფუნჩა

შინ ასა? ჯუ შინ აქვა?“ თუ დადებით პასუხს მიიღებდნენ, ნირნამხდარნი უკან გაბრუნდებოდნენ, თუ არა და - ჩავიდოდნენ ჯვარში და ლუდიან კასრებს ამოსვამდნენ.

ერთხელაც დევებს გზაში ხმლით შეიარაღებული თამარისძეთ კაცი ჩასჯდომია (ნაროზაულების გვარისა), მაგრამ ერთი დევი მაინც გაეპარა ჯვარში და მას იმ დროს მიახსნრო, რომ ლუდიან კოდში (კასრში) თავით არის დევი ჩაყუდებული და სვამს. ნაროზაულმა აღარ დააყოვნა და ლუდის ქურდს ორთაბრძოლაში თავი იქვე გააგდებინა, მაგრამ იქაურობა დევის სისხლით დაისვარა, რის გამოც დაედოთ ძენგლი - საკლავ - სასამელი. ძენგლი თაობიდან თაობას უსასრულოდ(?) გადაეცემა.

* * *

ბ - ნ ზ. კიკნაძის მიერ გამოცემულ „ანდრეზებში“ დევების თემა, გარდა ფშავ - ხევსურეთისა, მთის სხვა კუთხეებში ჩანერილ მასალებშიც არის წარმოდგენილი, ოღონდ ძალიან ნაკლებად, კანტიკუნტად. ფხოვური უფრო ერთიანი და მთლიანი, თითქოს გარკვეულ სისტემაში მოქცეულია და პერსონაჟებიც უფრო შთამბეჭდავი. რა თქმა უნდა, თქმულებანი ამით არ ამოინურება არც მთაში და არც ბარში. ჩვენთვის ანდრეზული ჟანრის, თუ შეიძლება ასე ითქვას, გადმოცემები უფრო საინტერესო იყო და რაკი მათი ერთად თავმოყრა და გამოცემა გახდა შესაძლებელი, რაც, თავისთავად, უდიდესი ამაგია ღვანლმოსილი მეცნიერისა, ჩვენც ამით დავკმაყოფილდით.

ახლა კი სხვა თვალთ შევხედოთ დევების თემაზე შექმნილ ანდრეზებს და ვნახოთ, გამოიხატება თუ არა მათში რამე ცოტად მაინც სპეციფიური და დამახასიათებელი, ანუ ისეთი, ისტორიის კვალზე რომ დაგვაყენოს.

დევების ცხოვრებისა და მოქმედების ქრონოლოგიური ჩარჩოს დადგენა ძნელი საქმეა, მაგრამ ერთი რამ ფაქტია: აქ საქმე ეხება დროში დაძველებულ ამბებს და ეს დრო მოიცავს, სულ ცოტა, ერთ ათეულ საუკუნეს მაინც, ანუ იმდენად ძველია, რომ სინამდვილემ ლეგენდარულ-მითოსურ პლანში

გადანაცვლა, მაგრამ ხალხის მეხსიერებამ გაცვეთილი რეალობა, როგორც რაციონალური მარცვალი, მაინც შემოინახა. ასე რომ, ყველაფერი ის, რაზეც ანდრეზებშია ლაპარაკი, ჩვენის ვარაუდით, ფხოვის დროინდელია და ფხოველთა ცხოვრების ამა თუ იმ სფეროსა და ეტაპს ასახავს.

უპირველეს ყოვლისა, თვალში საცემია ის გარემოება, რომ დევების წინააღმდეგ მებრძოლი ორი ღვთაება, იახსარი და კოპალა, თითქოს ორ კუთხეს განასახიერებენ - ფშავსა და ხევსურეთს. ანუ შეიძლება ითქვას, რომ მათ გარშემო შექმნილი ანდრეზები ფხოვის ცხოვრების იმ ეპიზოდს ასახავენ, როცა ეს პროვინცია უკვე დაშლის გზაზეა შემდგარი. ორივე მოძმე ღვთაება იბრძვის ერთი საერთო მტრის წინააღმდეგ და ცდილობენ მის გაძევებას თავიანთი სამკვიდროდან. ფშავლები და ხევსურები დღესაც კი ორივეს თავიანთ მფარველ ღვთაებებად აღიქვამენ, მაგრამ პირველნი იახსარს უფრო „ენდობიან“, ხოლო მეორენი - კოპალას. იახსარის ხორციელი ცხოვრება ფშავიდან იწყება, კოპალასი - ხევსურეთიდან.

სხვათა შორის, ცალკე ყურადღების ღირსია კიდევ ის ლამაზი ანდრეზი, კოპალას სალოცავის დაარსებას რომ ასახავს კარატის მთის წვერზე. აქაც ხელშესახებად არის გასიმბოლოებული ფშაველთა და ხევსურთა ოდინდელი ერთობა. ფშაველი ქალწული და ხევსური ვაჟი ღვთის ნებით აარსებენ საერთო სალოცავს. აქ საინტერესოა ისიც, რომ ხალხის მეხსიერებაში ცოცხალია აგრეთვე ბიბლიური ადამ და ევას დროინდელი სინმინდის განცდა. ამით ანდრეზის სიძველე და სიღრმეა ხაზგასმული.

ყოველივე ეს უნდა მიგვითითებდეს იმ გარემოებაზე, რომ ფხოვი თითქოს ჯერ კიდევ ერთიანია, მაგრამ აღარც არის. ყოველ შემთხვევაში იმდენი განცდა კი შერჩა ერთიანობისა, რომ მხარდამხარ, თითქოს წინასწარ გააზრებული გეგმის მიხედვით იბრძვიან საერთო მტრის წინააღმდეგ. შეთანხმებულად მოქმედებენ ერთი ივრის ხეობაში, მეორე - არაგვისა და ბოლოს ერთად იყრებიან სადღაც ფშავის არაგვის ხეობაში, შუაფხოს მიდამოებში. ისიც ნიშანდობლივია, რომ რელიგიურ - საკულტო ნიშნები აქ, ფშავ - ხევსურეთის მომიჯნავე ტერიტორიებზეა თავმოყრილი.

დავუშვათ, რომ კოპალა და იახსარი სიმბოლურად გამოხატავენ ფშავსა და ხევსურეთს, ანუ ფხოვს. მაშინ თავისთავად იბადება კითხვა : აბა, რას ან ვის უნდა გამოხატავდნენ დევები? ჩვენი აზრით, ამ შემთხვევაში, დევები უნდა განასახიერებდნენ თამარის (შემდეგ კი მისი შთამომავლების) მიერ ფხოვში ჩაყენებულ ადმინისტრატორებს, რომელთაც ევალეობდათ ამ ურჩი კუთხის რკინის ხელით (ორივე მნიშვნელობით) მართვა. ეს მმართველობა კი, ობიექტური პოლიტიკური მიზეზების გამო XIV საუკუნემდეც არ გაგრძელებულა და ფხოვიც, შემდეგში საქართველოს სამეფო კარისაგან სახასო სამფლობელოს სტატუსით განისაზღვრებოდა. ასე იმიტომ კი არ მოხდა, რომ სამეფო კარს სხვაგვარად არ შეეძლო, არა, უბრალოდ არ იყო, ალბათ, ამის საჭიროება. ეს ღარიბ - ღატაკი კუთხე ნებისმიერი მეფის ხაზინას ბევრს ვერაფერს შემატებდა. მათი იქ ყოფნა კი, სადაც იყვნენ, ქვეყნისთვის ორ კარგ საქმეს მაინც აკეთებდა: საიმედოდ გადაკეტილი ჩრდილოეთის საზღვარი და თავშესაფარი შიშიანობის დროს. წინააღმდეგ შემთხვევაში კი ამ ფუნქციებს გაჭირებისაგან წელში განყვეტილი მენაპირე-მესაზღვრე ხალხი ვეღარ შეასრულებდა. ყოველივე ეს თავადაც უკეთ მოეხსენებოდათ ჩვენს მეფეებს. მთავარია ქვეყნის, ხელისუფლების წინააღმდეგ აღარ აღმდგარიყვნენ და ხელისუფლებაც რალაც-რალაცებზე თვალს დახუჭავდა, თუნდაც რელიგიურ საკითხზე, რითაც დაიწყო თავდაპირველი უთანხმოება ფხოვსა და ცენტრალურ ხელისუფლებას შორის.

ნაგებობათა ნაშთები, რომლებსაც ხალხი დევების ნასახლარებს უწოდებს, თითქმის ყველგან სტრატეგიულ ადგილებზე მდებარეობენ. ესაც არ უნდა იყოს შემთხვევითი - ის „დევები“ დისლოკაციისათვის, ცხადია, სტრატეგიულ პუნქტებს შეარჩევდნენ. ასეთი პუნქტები შესაძლოა, მანამდეც არსებობდა, საიდანაც „დევებმა“ ადგილობრივი მოსახლეობა გააძევეს და თვითონ დადგნენ.

პატივს ვცემთ ცნობილი მკვლევარების მიერ გამოთქმულ მოსაზრებებს, მაგრამ ჩვენ მაინც მიგვაჩნია, რომ ღვთიშვილთა და დევებს შორის მიმდინარე სასტიკი ბრძოლა გამომხაურება უნდა იყოს ფხოველთა ცნობილი განდგო-

მისა. ანდრეზებში ასახული ეს მძაფრი დაპირისპირება გამომდინარეობს იქნებ იყოს აგრეთვე ულუ დავითის მეფობაში მომხდარი ფხოველთა ამბოხისა, რომლის ვრცლად აღწერას ვერც შევძლებთ, ვინაიდან იგი უკვე აღწერილია ლონისძიებაც იყო მესტუმრე ჯიქურის მიერ მოწყობილი დამსჯელი ექსპედიცია ფხოვში. ეს არ იქნებოდა თამარის-დროინდელი მასშტაბის ამბოხი, თორემ მემკვიდრეანი ასე ერთი ფრაზის ამარა ეგებ ახლა მაინც არ დატოვებდნენ. ანდრეზების ჰეროიკული ხასიათი ხანდახან აქეთკენ უფრო გვიბიძგებს, რადგან ხალხის მეხსიერება მომხდარი ფაქტის სიმძაფრეს უფრო აღიქვამს და „ინერს“, ვიდრე ამ ფაქტის მიზეზსა და შედეგს. გადაჭარბებული არ უნდა იყოს, თუ ვიტყვით, რომ ივანე ათაბაგმა ფხოველთა აჯანყება სისხლში ჩაახშო. პირქვე დამხობილ ხალხს კი საჰეროიკო აღარაფერი აქვს და მაშინდელი ამბების გამო, შესაძლოა, ამიტომაც სუფევს ისტორიაში სიჩუმე, თორემ როგორ შეიძლება, იმხელა მნიშვნელობის ფაქტი ფხოველთა მრავლისდამტევ სსოვნას ამა თუ იმ ფორმით არ შემოენახა. ის ხევსურული „ძველი რჯულიც“, რომლის ნორმები ახლა თითქმის აღარავის ახსოვს, ერთი გამოჭიატება უნდა იყოს ფხოველი სამართლისა, ერთი გამონაჟონი, რომელიც შემდეგ უარყო სამაგანძუროს შედარებით უფრო ღმობიერმა სამართალმა.

თუმცა, თუმცა გადაჭრით თქმა ახლა ან - ამის, ან - იმის, ალბათ, შეუძლებელია.

ზემოთ ციტირებული ანდრეზები იმის საშუალებას მაინც იძლევიან, რომ წარმოვაჩინოთ ზოგადი სურათი და გამოვთქვათ ისეთი ვარაუდები, რომელთა გაგებაც ერთმნიშვნელოვნად შეიძლება. ალბათ ზედმეტია იმის ხაზგასმაც, რომ ეს ანდრეზები ციდან ჩამოვარდნილი, თავშესაქცევად მოგონილი ზღაპრები (ვიმეორებთ) არაა (თუმცაღა, თავისთავად, არც ზღაპარია „ციდან ჩამოვარდნილი“). წამკითხველი უნდა, თორემ შემთხვევით, ბევრ სხვა რამესთან ერთად, არც ანდრეზი იქმნება, წაკითხვა და სათანადო ანალიზი კი რჩეულთა ხვედრია და ამის პრეტენზია არც წინამდებარე სტრიქონების ავტორს აქვს.

კოპალა და იახსარი, სხვა ღვთიშვილებთან ერთად, უპირველეს ყოვლისა, ადგილ - ტერიტორიას ედავებიან დევებს. მათ ოდესღაც რაღაც დაუკარგავთ და ახლა მის დაბ-

რუნებას ცდილობენ. ამ ბრძოლაში, რომელიც უთანასწორო და სასტიკია, სიმართლე, როგორც ჩანს, ღვთიშვილთა მხარესაა. ხორციელი კოპალა გაჭირვებულ და დამცირებულ ბავშვობას სწორედ მათ კარზე ატარებს და როცა იქიდან გაიპარება, გარკვეულ დროს მარხულობასა და „მანმიდრობაში“ გაატარებს, უმაღლეს ღვთაებას სწორედ ისეთი ძალის მიცემას შესთხოვს, რომლითაც დევებს სამაგიეროს გადაუხდის. კოპალას ისე ეპყრობიან, როგორც იძულებით დამორჩილებულ ხალხს შეეფერება. დამცირებისა და ცინიზმის ფონზე ჩაივლის მისი ბავშვობა. მეტად პრინციპულ შეჯიბრში, ლოდების ტყორცნაში, კვირას დახმარებით იმარჯვებს, მაგრამ აქ ეს კი არაა მთავარი, არამედ ის, რომ უზენაესი ღვთაება მის მხარესაა, რომელიც არ შეიძლება, უსამართლო იყოს. აკი პირქუშისა და იახსარის საქმეც სწორედ უზენაესმა გადანიჭვითა სამართლიანად, როცა მათ ვერცხლის თასების გამო მოუხდათ კამათი. ასე რომ, თუ ანდრეზებში ღვთიშვილნი ფხოვს განასახიერებენ, დევები - ქვეყნის ხელისუფლებას, მაშინ უმაღლესი იერარქიის ღვთაებანი სამართლიანობის პრინციპს უნდა გამოხატავდნენ. თავისუფალი მეთემე საზოგადოებისთვის კი ექსპლუატაციაზე დამყარებული ურთიერთობანი ვერაფრით ვერ აღძრავს სამართლიანობის განცდას.

დევების გაძევება კონკრეტული სამყოფელიდან თუ სამოსახლოდან მამა - პაპური ადგილ-მამულის განთავისუფლებას უნდა ნიშნავდეს უცხო, მოძალადე ხალხისაგან. საინტერესოა, რომ ამ ბრძოლის დაწყებამდე კოპალა და იახსარი გარკვეულ რელიგიურ რიტუალს გადაიან, რომელიც ბერობის საფეხურის გავლას ნიშნავს. ეს, ალბათ, სიმბოლური აქტია და ამ ღვთაებათა ქცევის ასეთი ინტერპრეტაცია ემსახურება სათემო ღვთაებათა ავტორიტეტის ამაღლებას საყმოში.

იახსარი და კოპალა ისე შეთანხმებულად მოქმედებენ, ამკარად გავს ეს ყველაფერი გააზრებულ შეთქმულებას დევების (სამეფო კარის ოფიციალური წარმომადგენლები ფხოვის თემებში) წინააღმდეგ. კოპალას გასვლა საასპარეზოდ ირემთკალოზე და ამ ასპარეზობაზე მიმავალი დევის მოკვლა იახსარის მიერ საპარავის ყელში, სხვადასხვა ანდრეზშია აღწერილი, მაგრამ ისეთი გამჭირვალეა თხრობის მანერა და პერსონაჟთა ტაქტიკური ამოცანა, რომ პირდაპირ ერთი

ავტორის მიერ გადმოცემულ სიუჟეტურ ქარგად აღიქმება ღვთიშვილთა მოქმედება. ამიტომაც ამ ანდრეშთა სანდროზის ხარისხი ვარაუდების დაშვებისას, მაღალია. იახსარის მიერ დევთა ხელმწიფის მოკვლა ალბათ აჯანყების დაწყების სიგნალი იყო. სისხლი დაიღვარა. ხელისუფლება, მიუხედავად იმისა, რომ მეფე სიბაზე იყო, უმოქმედოდ ვერ დადგებოდა...

უეჭველია, რომ ხალხი (ამ შემთხვევაში - ფხოველი) დათრგუნულია და მსხვერპლია ძალმომრეობისა. გამდიდრებული, გამრავლებული და გაზულუქებული დევი გამხვეურა თავნება და თავხედი ფეოდალის შთაბეჭდილებას ტოვებს, რომელიც იახსარის მეზობელია, მაგრამ ჩანთქმით ემუქრება და ეს უკანასკნელი იძულებულია, რომ საყუჩი მოანყოს, რათა მუდმივი კონტროლის ქვეშ ჰყავდეს მინით გაუმძღარი დევი. ეს დევები და კაცნი აშკარად არ არიან ერთი ჯიშისა და მოდგმის; ანდრეშებში თავიდანვე ხაზგასმულია კოპალასა და იახსარის „ხორციელობა“, ვიდრე ისინი, ასე ვთქვათ, სტატუსს შეიცვლიდნენ, ე.ი. ღვთიური ძალით აღიჭურვებოდნენ.

რიცხვი „სამი“ აქაც გარკვეული ეჭვის მაპროვოცირებელია. იახსარი რომ აბუდელაურის ტბის ფსკერზე სამი წელი იმყოფებოდა, „ეჭვიან“ კაცში ივანე ათაბაგის სამთვიანი ლაშქრობის ასოციაციას აღძრავს. მაშინ სამი თვე ინჩქლეოდა ფხოველთა სისხლი და ეს ის სისხლი ხომ არაა, აბუდელაურის ტბას რომ გადაეკრა და იახსარს (ფხოვს) თავისუფლად ამოსუნთქვის საშუალება აღარ მისცა?

დამახასიათებელია დევების მიერ მოწყობილი „ფაცე-რიც“, ხელისუფლების მიერ, დღევანდელი ლექსიკით რომ ვთქვათ, საგანგებოდ კონტროლირებად ტერიტორიაზე მოწყობილ გამშვებ პუნქტს რომ მოგვაგონებს. გაბატონებულ ძალას გადაკეტილი აქვს არაგვის ხეობა და მკაცრი ზედამხედველობის ქვეშ ჰყავს მისი მოსახლეობა, წამსვლელ - მომსვლელი. საოცრად გავს ეს ყველაფერი ჩვენს დღევანდელობას, თითქოს ივანე ათაბაგის მიერ გამოცხადებული „საგანგებო მდგომარეობა“.

ანგარიშგასაწევია ის ფაქტიც, რომ დევების განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს სალოცავებში დაცული

თას - განძი. ისინი ტეხავენ არდოტში კოპალას სახელობის სალოცავს და გააქვთ ძვირფასეულობა. არც ჯვარის ხელკაცნია მათი მხედველობის მიღმა. ჯვარის მკადრეებს გზაში უხვდებიან (ომა) და ებრძვიან. მათთვის მიუღებელი და აბუჩად აგდებულია ის რელიგია, რომელსაც ადგილობრივი მოსახლეობა აღიარებს. ესეც მთიელთა სარწმუნოებისადმი სამეფო ხელისუფლების დამოკიდებულებას წააგავს.

რომ ფიქსირდებოდეს ისტორიაში ფხოვის ტერიტორიაზე უცხო დამპყრობელთა სერიოზული (გნებათ - არასერიოზული) ექსპანსია, ასეთი კი მემატიანეებს ალბათ აღუნუსხავი არ დარჩებოდათ, ვიფიქრებდით ჩვენც (როგორც მკვლევარები ვარაუდობენ), რომ დევები მათ განასახიერებენო. არა და ივანე ათაბაგის ლაშქრობაზე დიდი შემოსევა, როგორც ჩანს, ფხოვში არ მომხდარა.

საქართველოს მძიმე საგარეო პოლიტიკურ ფონზე, როცა იქნებოდა, ფხოვიც ამოისუნთქავდა. ტრადიციულად ამ კუთხეში საერო ხელისუფლება, სავარაუდოდ, არ იქნებოდა გამოკვეთილი არც მაშინ, ძლიერების ხანაში, დამოუკიდებელ ადმინისტრაციულ წარმონაქმნად როცა აღიქმებოდა. იქ უფრო რალაცნაირი, თეოკრატიულ - პატრიარქალური მართვა უნდა ყოფილიყო, რომელიც, ძირითადად, ომისა და სამართლის საკითხებს განიხილავდა და წყვეტდა, ხოლო სიტუაციას რელიგიის სფეროში ქადაგ - ხუცესთა ინსტიტუტი წარმართავდა.

კოპალამ და იახსარმა დევების წინააღმდეგ რომ აღმართეს ლახტი („საგმირო“), ტერიტორიულად ეს იმ ადგილებიდან იწყება, სადაც შემდეგ მათი სახელობის სალოცავები და ნიშები დაარსდა. ძალიან ძნელია იმის თქმა, იმ ადგილებში (ციხეგორი, გამხვეურთკარი, თხილიანა, კარატე და ა.შ.) მანამდეც იყო საკულტო რამ „დანესებულებანი“ და მათ დაბრუნებაზეა ლაპარაკი ანდრეზებში, თუ დევების გაძევების შემდეგ შეიქმნა ისინი. ერთი რამ კი ფაქტია, რომ იმ ადგილებში, სადაც დევები იდგნენ, ძალიან ხშირად მკვიდრებიან ღვთიშვილნი, უპირატესად კოპალასი და იახსრის სამლოცველოების სახით. ეს ყველგან ასეა: ფშავის არაგვის ხეობაში (და მის გარეთაც), იორზე, ლიქოკში, მიღმახევში, არხოტში, ბაკურხევში, უკანახოში და ა.შ. მაგრამ დევებისაგან, (უცხო ძალისაგან) თავიანთი ადგილ - მამულის განმენდას

კოპალა და იახსარი ფშავის არაგვის ხეობიდან და ივრის ხეობიდან იწყებენ. სავარაუდოდ, ფხოვის საზღვრები ივრისკენაც ეშვებოდა.

ერთი რამ არის კიდევ ნიშანდობლივი: დევები კონფრონტაციაში ძირითადად კულტმსახურებთან (კოპალა, იახსარი, ლიქოკელი ომა, გუროელი უთურგა და სხვ.) არიან, თორემ ჩვეულებრივ, რიგით ადამიანებთან, როგორც ზემოთ ითქვა, საკმაოდ ნორმალური ურთიერთობა აქვთ, რაც გამოიხატება ერთურთში ნაწლობა - სწორფრობითა და ძმადნაფიცობით; ამდენად, ფშავ-ხევსურულ ანდრეზებში დევები, უნდა ითქვას, ცალსახად უარყოფით კონტექსტში არ მოიხსენიებიან.

ქაჯნი

ყველა - ყველა და ხსენებულ ანდრეზთა კრებულში ბევრი როდია ისე ერთიანი, კომპოზიციურად შეკრული, შინაარსობრივად შთამბეჭდავი და ეპიკურად დახვეწილი ანდრეზი, როგორც ქაჯავეთური ანდრეზები. არის სხვა კუთხეთა სიტყვიერებაშიც თქმულებანი ქაჯთა შესახებ, მაგრამ, ობიექტურნი ვიყოს და, ხევსურულში ისინი სრულიად სხვანაირია, დასრულებული მხატვრულ - პროზაული ნაწარმოებებია. სიუჟეტი, კომპოზიცია, თხრობის მანერა და სხვა თითქოს ერთი ავტორის ხელიდან გამოსულა და ის ავტორი საკმაოდ დახვეწილი გემოვნების მფლობელი ყოფილა. აქ აღწერილი ბრძოლის სცენები, სამჭედლო, ტყვეები, ნადავლის განაწილება და ა.შ. აშკარად მოწმობს, რომ ყოველივე ეს, ოდესღაც მომხდარი მასშტაბური ამბების ჰეროიკული გამოძახილია, მაგრამ, რა თქმა უნდა, არა ერთი მთხრობელის მიერ გადმოცემული და ინტერპრეტირებული; მიუხედავად ამისა, სიუჟეტური ხაზი მაინც ერთიანი და ურღვევია. გულდასაწყვეტია, როცა შენ წინ განძეულით სავსე სასახლის ჭიშკარია, შენ კი მდუმარედ მისჩერებიხარ, რადგან ხელში მისი გასაღები არ გიჭირავს...

ქაჯეთი ქაჯთა ქვეყანაა. მის დასალაშქრავად მიდის ხახმატის ჯვარი, გიორგი ნაღვარმშვენიერი, ნაღვრისპირისა, ანუ ასკაიძე (ესკაისძე). იგი წინ უდგას ღვთიშვილთა ლაშქარს, თან მიჰყავს „კაცი“, ჭორმეშიონი გახუა, მამიშვილობით მეგრელაური, რომელსაც ჯვარი მტრედის სახით მოსდის ხელზე, ე.ი. „მანმიდარია“ და გუდანის ჯვარის „მკადრე“, ანუ ქადაგი.

ქაჯეთის საზღვარზე გახუა სხეულს ტოვებს და ღვთიშვილთ მისი სული მიჰყვება.

ქაჯავეთის ალება გაუჭირდებათ, მაგრამ მესამე ცდაზე აიღებენ, ნამოიღებენ მდიდრულ ალაფს და მოჰყავთ ტყვე ქალები. გამარჯვებული გიორგი ნაღვარმშვენიერი ხახმატში დიდებითა და მადლით შემოსილი ბრუნდება და მეომრები ნადავლს ინაწილებენ (თუ იტაცებენ?).

ასეთია მოკლე შინაარსი ქაჯავეთური ლაშქრობისა და ბარელამ აქვე ვიტყვით იმასაც, რომ პარალელებისაგან

სხვა სახის ლიტერატურასთან („ვეფხისტყაოსანი“...) ამჯერად შეგნებულად შევიკავებთ თავს, რათა არ ავცდეთ თემატური ხაზის მდინარებას.

ახლა კი გავხსნათ ანდრეზი, გავშალოთ და შეძლებისამებრ უფრო ღრმად ჩავიხედოთ შიგ.

ქაჯების გარეგნული იერის შესახებ რაიმე ცნობებს ანდრეზები არ იძლევა. ხანდახან ისინიც „კოჭუკულმართნია“ და გაიგივებულნია დევებთან და ეშმაკებთან (250). ქაჯები რასაც წაღმა ლაპარაკობენ, იმას უკუღმა აკეთებენ, ე.ი. იქცევიან ნათქვამის საპირისპიროდ. ცხოვრობენ გამოქვაბულებში, სახლების ნანგრევებში. ისინი ადამიანებს ერვენებიან ლამაზი ქალის სახით, „უჩინრად მიჰყვებიან კაცს და თავის სახელს მისძახიან. მათ შეუძლიათ გააგიჟონ კაცი ან კლდეზე გადააგდონ“ (247).

ზოგჯერ არც ქაჯები გაურბიან ადამიანებთან ნათესაური კავშირის დაჭერას. ერთხელ, ერთ ლუთხუბელ (გუდამაყარი) კაცს, ქაჯის ქალი თავად მოსვლია ცოლად, მერე კი თავისთან, ქაჯავეთში წაუყვანია ქმარიც. დევების მსგავსად ქაჯებსაც აქ სამჭედლო ჰქონიათ გამართული და მათი გაჭედილი ხმლით კაცმა ის დევი მოკლა, რომელიც მისი იქ ყოფნისას ლუთხუბს ავად შესჩვეოდა (345).

არის ანდრეზი (360), სადაც ქაჯები იმ ხალხთანაა (რომაელები) გაიგივებული, რომელმაც წმ. გიორგი აწამა. წმ. გიორგის ისინი ჯერ წისქვილის ბორბალზე მიაკრავენ, მერე კი საკირეში ჩააგდებენ, ბოლოს 363 ნაწილად დასჭრიან.

ქაჯები ბრძენია, მაგრამ ბოროტნი. მათს ქვეყანაში „ჩასვლაც“, შესაბამისად, მხოლოდ მას შეუძლია, ვისაც ამის საშუალებას აძლევს ძალა, სიბრძნე და გამოცდილება. ამის მოქმედი ადამიანებიდან მხოლოდ თორღვა ძაგანი ყოფილა (245).

საინტერესოა ანდრეზში ნახმარი სიტყვა „ჩასვლაც“. ეს მიწისქვეშეთს, ქვესკნელს არ უნდა ნიშნავდეს; ეს ის „ქვეყანა“ უნდა იყოს, რომელიც სადღაც ქვემოთაა, ტყიანი და კლდიანია, როგორც ანდრეზებში აღნიშნავენ. სწორედ ასეთი უნდა ყოფილიყო კავკასიონის ჩრდილოეთი და ჩასასვლელი იქ არის, ხოლო თუ საიდან ჩასასვლელი, აქ უკვე

თანამედროვე სახელწოდებით, დათვისჯვრის უღელტეხილი უნდა იგულისხმებოდეს. ამ საკითხს ქვემოთაც მივუბრუნდებით.

ქაჯებს (ქალებს) ერთი საქმე გამოსდით გამორჩეულად კარგად - ჯაჭვის პერანგების ქსოვა. ალბათ ძველი მეომრისთვის ჯაჭვის პერანგი თავისებური, ერთგვარი ფუფუნება იქნებოდა. ძვირი რომ ეღირებოდა და განსაკუთრებული ჩაკირკიტებით ასასხმელი იქნებოდა, ესეც ცხადია. მიუხედავად ამისა, ბარს რომ თავი დავანებოთ, ჯაჭვის პერანგი მთიელთა შიგნითადაც ერთ-ერთი აუცილებელი კომპონენტი იყო.

ჰოდა, ქაჯის ქალებს განსაკუთრებული „მეთოდით“ - „ნაღმა-უკუღმათი“ სცოდნიათ ჯაჭვის იმგვარი პერანგების ქსოვა, რომელიც თვალით არ ჩანდა და ობობას ქსელის კონფიგურაციებს იმეორებდა. ესეც მეტად საინტერესო ცნობაა. ამ პრინციპს, სხვათა შორის, წარმატებით იყენებენ თანამედროვე ჯავშანტექნიკის პირობებშიც კი. ის ქაჯავეთური ჯავშანი იგივე საფარველი იყო, რომელსაც ტყვია და ისარი არ ეკარებოდა, თანაც მზინვარე ყოფილა, გველის პერანგით. ასეთი პერანგი კი ნამდვილი მეომრული ფუფუნება იქნებოდა; ქაჯები მას ყველას როდი აძლევდნენ, მსგავსი პატივი მხოლოდ ღვთაებასთან ნიღნაყარ (ნაწილიან) ვაჟკაცებს ჰქონდათ (246).

სწორედ ასეთი ყოფილა თორღვა ძაგანი, რომლის ბეჭებზეც „მარჯვნივ მზე წერებულებიყო, მარცხნისკე - მთვარის ნალიო“. იგი ყველა პირობას აკმაყოფილებდა საიმისოდ, რომ ქაჯებთანაც ევლო და უძვირფასესი საჩუქარიც მიეღო მათგან.

სხვა მხრივ კიდევ, ისიცაა საფიქრალი, ხომ არ იყო თოღვა ძაგანი მეფის ხელისუფლების მიერ ფხოვისა და დიდოეთის მმართველად და დამცველად დასამუღ-დანიშნული მოხელე? თორღვას ფოლკლორულ-მითოლოგიურ ბიოგრაფიას თუ ღრმად გავანალიზებთ, ამ მოსაზრების სასარგებლოდ ბევრი რამ მეტყველებს : უჩვეულოა მისი ამბიციები, მატერიალური მდგომარეობა, ხასიათი და გარეგნობა და სხვ. ამ მხრივ იგი გამორჩეული და მართლაც არაჩვეულებ-

რევია. სწორედ ასეთი პიროვნება იყო საჭირო სამეფოს საზღვრის ერთ-ერთ ყველაზე რთულ მონაკვეთზე სადგომად.

ზოგადად კი თორღვა ძაგანის მითი შესაძლოა, რომ იყოს გამოძახილი ფხოვის დაშლისა და მასზე სამეფო (საერისთაო) ხელისუფლების გავრცელების ანარეკლი და, მაშასადამე, მცდელობა სოციალური დიფერენციაციის გენეზისისა. მისი პორტრეტის სილუეტი ძალიან ჰგავს სამეფო კარის მიერ დასმული მოხელისას. ძალზე ნიშანდობლივია ის გარემოებაც, რომ იგი ადგილობრივი ნიადაგიდან ამოზრდილ თანამოძმეებზე გაბატონებულ ბუდაყს ნაკლებად ჰგავს; ერთი ვარიანტით საქართველოს სამეფო დინასტიას უკავშირდება, ესაც ძალიან ნიშანდობლივია. მიუხედავად ამ ყველაფრისა, მისი წარმომავლობა მაინც ბუნდოვანია, მაგრამ ნათელია დანარჩენი ცხოვრების დრამატული ეპიზოდები.

ისე ჩანს, თორღვას კარგი ურთიერთობა ჰქონია ქაჯებთან, ამდენად იგი არ უნდა იყოს ქაჯავეთური ლაშქრობის მონაწილე. ის ფაქტი, რომ თორღვა ხევსურია, ხევსურეთში ცხოვრობს (წარმოშვებას ამ შემთხვევაში მნიშვნელობა არ აქვს), ხოლო მისი მკვლელი ფშაველია და რომ ხევსური ფშაველს ბეგარას ადებს, იმის მიმთითებელი უნდა იყოს, რომ თორღვას ეპოქაში ფხოვი უკვე დაშლილია, ან დაშლის გზაზე შემდგარი. ქრონოლოგიურად კი ეს XIV საუკუნემდე უნდა ხდებოდეს. მიუხედავად იმისა, ეს თორღვა ის თორღვაა, პანკელი, თუ ვინმე სულ სხვა თორღვა, ჩვენის ვარაუდით, XIII ს. აქეთ ცხოვრობდა. მანამდელი რომ იყოს, ფხოვის ერთიანობიმდელი, ნუთუ ანდრეზებში და პოეტურ ფოლკლორში მისი, როგორც ცნობილი პიროვნების, ფხოველობა არსად გაიელვებდა? ძნელი სათქმელია. თუმცა ხალხურ გადმოცემებში ფხოვი და ვინმეს ფხოველობა, ძალზე იშვიათად, რომ გამოკრთეს.

ქაჯები მაინც ადამიანებთან დაპირისპირებულ „ხალხად“ რჩებიან, ისინი დევებთან უფრო ახლოობლობენ, გარეგნობითაც წაჰგვანან და მაშინ, როდესაც კოპალა დევებთან ლოდების ტყორცნაში ასპარეზობდა, ქაჯები არბიტრებად გამოდიოდნენ, მაგრამ ობიექტურობა აკლდათ; ისინი დევების სასარგებლოდ მოქმედებდნენ.

ქაჯების ქალები ლამაზები კი ყოფილან, მაგრამ ერთი უცნაური ზნე ჰქონიათ - კაცებს იტაცებდნენ. ჯერ ის ლუთ-ხუბელი გუდამაყრელი ხომ წაიყვანა ქაჯის ქალმა ზესიძედ, ახლა, აგერ, თუში წაუყვანია. ასე და ამ გზით მოხვედრილა ის თუში ღვთის კარზე, სადაც ერთი დღე, „მზის დაბრუნვის დროს“, ქაჯებისა ყოფილა. ხედავს თუში, რომ ეს ყოვლის-შემძლე ღვთისშვილნი ერთ კუთხეში არიან „მიჭუჭკვილნი“ და შეძრწუნებულნი; ქაჯები კი თამამად, მასპინძლებივით იქცევიან. თურმე ნუ იტყვი და იქვე სადღაც იმდენი ქაჯი მანდილოსანი მოგროვილა, რომ ერთი მინდორი მთლიანად დაუჭერია. ღვთისშვილნიც ამას შეუშფოთებია და მტყობიეს მტყობიეზე აგზავნიან კოპალასთან - გვიშველე, უწმინდურ-თაგან წალეკვის საფრთხე გვემუქრებაო. როგორც იქნა, კოპალაც მოვიდა და ქაჯები სულ აირივ-დაირივნენ, მან ქაჯის ქალები ცეცხლის აღმურში გაახვია და იქაურობა ნაცარტუ-ტად აქცია (88). ასე რომ, ქაჯებს ღვთის კარზე კი მიესვლებათ, ისინიც „ხითთ არიან“, არც სიბრძნე და გონიერება აკლიათ, მაგრამ კოპალასთვის ეს საკმარისი პირობა არაა, შეიძლება, უარესიცაა და მათაც ისე უსწორდება, როგორც დევებს.

აი, ასეთი ზნისა და ხასიათის „ხალხთან“ მიემართება საბრძოლად და „გასატეხად“ ხახმატის ჯვარი, გიორგი ნალვარმშვენიერი, დიდი დიდოეთის გამტეხი და გამბეგრავი ღვთისშვილთა ლაშქრით, რომელთაც ერთი „კაციც“ ახლავთ - ხევსურეთის სოფელ ჭორმეშავში მცხოვრები (ჭორმეშოიონი) გახუა, მეგრელაურთა გვარ - ძვალის ნატეში. ამ კონტექსტში ძალზე ნიშანდობლივია ეპითეტი - დიდი დიდოეთის გამტეხი და გამბეგრავი, როგორც იგი ანდრეზებში მოიხსენიება.

ჩვენ გვაქვს არცთუ უსაფუძვლო ეჭვი შესახებ იმისა, რომ ეს ლაშქრობა, რომლის შესახებაც მოგვითხრობენ მეანდრეზენი, არის ათინათი ივანე ათაბაგის ლაშქრობისა ფხოვსა და დიდოეთში, უფრო კი, ცხადია, ამ უკანასკნელში. მივყვეთ ანდრეზებში გადმოცემულ მოვლენათა მსვლელობას და შევეცადოთ, გონების მზერით შევალნიოთ საუკუნეთა ნყვდიადში.

ლაშქრობა იწყება ხევსურეთის (ფხოვის) ს. ხახმატიდან, აქაა საბრძანისი გიორგი ნაღვარმშვენიერისა. ეს უძველესი რელიგიური (არამარტო) ტრადიციების სოფელია, რომელსაც ფხოვში სხვამხრივაც სერიოზული დატვირთვა უნდა ჰქონოდა.

მას მერე, რაც თამარ მეფის სპასალარმა პროგრამა მიწიმი კარგად შეასრულა, ჩანაფიქრის ბოლომდე მიყვანის მიზნით, კარავს, ალბათ, ხახმატში დასცემდა და ლაშქრობის ჩრდილოეთისკენ გაგრძელებისთვის იქაურობას პლაცდარმად გამოიყენებდა.

მაგრამ ლაშქრობას კავკასიონს გადაღმა თავისი მიზეზები უნდა ჰქონოდა და ჰქონდა კიდევ: დიდოეთს, რომლის საზღვრებიც მაშინ ფხოვს მოუდგებოდა ჩრდილოეთიდან, თავი ფხოვზე თავისუფლად და დამოუკიდებლად ეჭირა. ამის განმსაზღვრელი, უპირველეს ყოვლისა, გეოგრაფიული გარემო იქნებოდა. საქართველოს სახელმწიფოს მზარდი ამბიციები კი ამას ვეღარ დაუშვებდა და, როგორც ჩანს, თამარის სამეფო კარმა გადაწყვიტა, რომ პოლიტიკური სიტუაცია აღმოსავლეთ კავკასიონზე შინაურისთვისაც და გარეულისთვისაც მკაფიო და გასაგები გაეხადა. ამის განსახორციელებლად საზღვარი კავკასიონს გადაღმა რაც შეიძლება შორს უნდა გადაენია, ჩრდილოეთისკენ გამავალი ხეობები საიმედოდ გადაეკეცა და, რაც მთავარია, იქაური „კლიტენი“ ჩაებარებინა მორჩილი და ერთგული ხალხისთვის, რის მაგიერშიც ამ ხალხს იქ თავისუფლად მოქმედებისა და განსახლების ნება ექნებოდა. ეს უნდა ყოფილიყო ფხოვი - დიდოეთის სამხედრო ექსპედიციის უმთავრესი მიზანი.

მიზნის რა მოგახსენოთ, მაგრამ მიზეზი გიორგი ნაღვრისპირისასაც ჰქონდა ქაჯავეთში სალაშქროდ - ვალი ჰქონია ასაღები! მკითხველს, სამწუხაროდ, ალბათ პირზე ღიმილი მოადგება - ჩვენთვის კარგად ნაცნობი ვალის გადაუხდელობა ქაჯებსაც სცოდნიათო და ჯერ კიდევ როდის!.. მაგრამ აქ, რასაკვირველია, ფულად ვალზე კი არ უნდა იყოს ლაპარაკი, არამედ ქაჯთა მიერ წმ. გიორგის წინააღმდეგ ჩადენილ ისეთ დანაშაულზე, რომელსაც მხოლოდ სისხლი ზღავს:

„ქაჯავეთ რად იარები, გიორგივ, მგელთა ფერაო?

ვალი მიკიდავ, ვალსა ვთხოვ, რას მკითხავ ქრისტის დედაო.“

ცოტა არ იყოს უკმეხად პასუხობს კითხული.

ხახმატის ჯვარი, რომელიც ამ მომენტისთვის ჯერ კიდევ არაა დიდოეთის გამტეხი და გამბეგრავი, ამ ლაშქრობის მთავარსარდალია. რალა ის და რალა ივანე მხარგრძელი. რაკი გოირგი ნაღვარმშვენიერის ლაშქარში მხოლოდ ღვთიშვილნი მონაწილეობენ, შესაძლებლად მიგვანჩნია სავარაუდო იდენტიფიკაცია სამეფო ლაშქართან, მით უფრო, რომ, ერთი ანდრეზის თანახმად (47), გიორგის ქაჯეთი „კაცობაში“ დაულაშქრავს; თუმცაღა, ანდრეზთა უმრავლესობა ადასტურებს, რომ გიორგი ამ დროს უკვე „კაცობაზე“ ამაღლებულია.

ხახმატის ჯვარს საბრძოლველად მიჰყავს ერთი „კაცი“ - გახუა მეგრელაური, რომელსაც იმ ლაშქრობაში რაიმე განსაკუთრებული როლი არ შეუსრულებია. აბა, რალაზე მიყავდათ? თავისთავად დაიბადება ასეთი კითხვა. რაზე და ანდრეზების გაცნობისას ისეთი შთაბეჭდილება გრჩება, თითქოს გახუა მთავარსარდლის მემატინანე ყოფილიყოს, თითქოს მას ევალეზობდა შეექმნა და შთამომავლობისთვის გადაეცა („გახუამ თქვისავ“) ქაჯავეთური ლაშქრობის ეპოპეა, რომელიც ანდრეზებში ისე ცოცხლადაა გადმოცემული, ისე ხელშესახებად და გროტესკულად, ანდრეზთა მთხრობელებს ალბათ ეჭვიც არ ეპარებოდათ ამბის სინამდვილეში. მეორე მხრივ, გახუა მეგრელაურის პერსონა უნდა იყოს სახე და გამოხატულება ფხოველთა მოკრძალებული ნვლილისა ათაბაგის კოალიციურ ლაშქარში.

დამორჩილებულ ფხოველებს ათაბაგი დიდოთა წინააღმდეგ რალაცნაირი ფორმით აუცილებლად გამოიყენებდა. არც ის უნდა დაგვაგინწყდეს, რომ რაც უფრო დამაჯერებლად გადაამტკრევედა წელში ფხოვს, მით უფრო თავისუფლად იმოქმედებდა დიდოეთში. მიუხედავად ყველაფრისა, მთავარსარდალს ფხოველთა შედარებით დიდ სოფლებში (ხეობებში) გარკვეული სიმძლავრის გარნიზონის დატოვება მაინც მოუხდებოდა. ასეთ ვითარებაში კი ფხოველთა თუნდაც მცირერიცხოვანი მეგზური ლაშქარი, რაც არ უნდა უნ-

დობლობა ყოფილიყო მათ შორის, ზედმეტი ნამდვილად არ მოუვიდოდა.

სიმბოლურად კი გახუას მონანილეობა ღვთიშვილთა ლაშქარში ადამიანის როლისა და ადგილის განსაზღვრას უნდა ნიშნავდეს სამყაროს ღვთაებრივი წესრიგის ფონზე; მისი შესაძლებლობებისა და მოვალეობების წარმოჩენას უნდა უსვამდეს ხაზს, ხორციელის წარმავლობასა და, რაც მთავარია, გამოუსადეგრობას, რომ ხორციელი სხეული და ვნებანი ხელისშემშლელიც კია იმ დიად საქმეთა აღსრულებისას, სული და სულიერება რისკენაც მიისწრაფვის. ამდენად, გახუას მითიდან ინტერპრეტირებული ქრისტიანიზმიც კი შეიძლება მოჟონავდეს.

ქაჯავეთური ლაშქრობა პრომეთე - ამირანის მითსაც ეხმაურება და ეგებ უფრო მნიშვნელოვანიც იყოს იმ მხრივ, რომ მეომარ ღვთაებებს ადამიანთა საზოგადოებისთვის ქაჯეთიდან მოაქვთ არა ცეცხლი, არამედ რკინის დამუშავების ტექნოლოგიის ცოდნა და მისი სიმბოლო - ქურთემული (გრდემლი), რომელიც თავისთავადაა ცეცხლისა და რკინის „მოთვინიერებასთან“ დაკავშირებული რიტუალური საგანი. გამარჯვებულ ღვთიშვილთა ნადავლში ყოველი ნივთი სიმბოლურ - ალეგორიულ გააზრებას მოითხოვს. აქ მხოლოდ ერთ გარემოებას მინდა გავუსვა კიდევ ხაზი: ნადავლშია ცხრაძალიანი ოქროს ფანდურიც. ეს უნდა ეხმაურებოდეს ქართულ სასულიერო (გნებავთ - საერო) პოლიფონიას. ასე რომ, მრავალ სამხედრო, რელიგიური და ყოფითი აქცენტების ამსახველ სიმბოლოებთან ერთად, არც ესთეტიური მოთხოვნილებანია უცხო მაშინდელ კაცთა და ღვთაებათათვის და რაც მთავარია, სინმინდეა ამაღლებული, უნმინდურება და ბოროტებაა დათრგუნული. ღვთიშვილთ ყველაფერი მოაქვთ საყმოსათვის . თემურ ღვთაებებს თავისი წილხვედრი ნადავლი თავიანთ საყმოში მიაქვთ და გამოდის, რომ ლაშქრობის მიზანიც ეს იყო - უცხო ცოდნისა და გამოცდილების მოტანა და გადაცემა კაცთათვის, ბრძოლა პროგრესისათვის...

კი, მაგრამ სად მდებარეობს ეს ქაჯეთი? რა მარშრუტი უნდა გაიაროს ხამატის ჯვარის ლაშქარმა, რომ თავისი მისია შეასრულოს? ჩვენ უკვე ვიცით ივანე მხარგრძელის მოძრაო-

ბის სავარაუდო სქემა. საინტერესო ისაა, რომ ორ-სამ მომენტში ღვთიშვილთა ლაშქრის მოძრაობის მიმართულება, მართლაც ემთხვევა ათაბაგის ლაშქრისას, რომელმაც, უპირველეს ყოვლისა, უღელტეხილები შეკრა. ამ გეგმაში ერთ-ერთი მთავარი პუნქტი იქნებოდა ხახმატის ხეობის სათავეში გამავალი უღელტეხილი. ამ მონაკვეთს აუცილებლად გაივლიდა ხახმატის ჯვარი. დათვისჯვრიდან, როგორც ხსენებულ უღელტეხილს დღეს ჰქვია, „წვერინვერ“, ნყალგამყოფი ქედის გასწვრივ, აღმოსავლეთით თუ ვივლით, სადღაც იორალაზნის სათავეებთან, დიდი ბორბალოს მთასთან მივალთ. ეს კი საკვანძო პუნქტი უნდა ყოფილიყო ივანე სპასალარის მარშრუტში. შემთხვევითი არ უნდა იყოს ის ამბავი, რომ ერთ ანდრეზში, რომელიც, სხვათა შორის, ვაჟა - ფშაველას ჩაუნერია, „ბორბლის მთა“ ხსენდება (46). ეს, ცხადია, სხვა არაფერი იქნება, თუ არა - ბორბალო. აქ წარმატებული ქაჯავეთური ლაშქრობიდან დაბრუნებულ მეომრებს „პარტიზანი“ ქაჯების მიერ მონყობილი უკანასკნელი დაბრკოლების დაძლევა მოუხდათ.

და კიდევ ერთი: ქაჯთა ქვეყანა მიუდგება ზღვას, რომლის ნაპირზეც ვეშაპისთვის „თითო შვილი უვლევავ“. აქ წასწყდომია ხახმატის ჯვარი - ასკაისძე (კაცობინდელი გვარი ან სახელი?) ხელ სამძიმარს, რომელიც განწირული იყო ვეშაპის შესაჭმელად. ხახმატის ჯვარმა ავსული შუბით განგმირა და სამძიმარი დაიხსნა. ეს გახლავთ, ამავე დროს, ანდრეზული ვერსია ნმ. გიორგის საყოველთაოდ ცნობილი ხატწერული გამოსახულებისა.

გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას, რომ აქ მოხმობილი მომენტები დასტურია იმისა, რომ თქმულებებში დაფიქსირებული ქაჯეთი ჩრდილოეთ კავკასიის რომელიღაც ტომი თუ ტომთა კავშირია. იმ ზღვაში კასპიის ზღვა უნდა ვიგულისხმოთ, მაგრამ იქამდე გადაჭიმული ქაჯეთი მხოლოდ მითოლოგიური თვალთახედვითაა წარმოსადგენი. ფანტაზიას რომ ცოტა ლაგამი ამოვდოთ, ხელთ ის ტერიტორია შეგვრჩება, რომელსაც არღუნისა და ანდაქის წყლების აუზები მოიცავს. ასეთ „ქვეყანაში“ ლაშქრობას უნდა ნიშნავდეს ზემოთნახსენები „ჩასვლაც“, სადაც არც ტყე აკლია, არც -

ლრე და არც - გამოქვაბულები, რომლებშიც ქაჯები თავს უდრტვინველად გრძნობენ.

მაინც რა ვიცი კიდევ ქაჯების შესახებ? ვიცი, რომ ჰყავთ ხელმწიფე; სამძიმარი, ტყვედ წამოყვანილი ქალი, სწორედ ხელმწიფის შვილია (44). ეს მას, ეტყობა, გარკვეულ პრივილეგიებზე მდგომარეობაშიც აყენებს, რამდენადაც ქაჯავთელ ტყვე ქალებს შორის ყველაზე გავლენიანი ფიგურაა. ტყვეები კი სხვა ქალებიც არიან: მზექალი, აშექალი, სიმენქალი, ამენქალი, შუქია, განძა (ყველა ეს სახელი დღესაც ცოცხალია ხევსურულ სინამდვილეში)... ესენი თავიდან ყველანი მოუნათლავნი იყვნენ. ტყვეობაში მოინათლნენ და ღვთაებრივი ბუნება მიიღეს სამძიმარმა, მზექალმა და აშექალმა, დანარჩენებმა იქაც „ არა ნათელ იღეს“. ხანმატის ჯვარი რომ რჯულიან - ურჯულოთ სალოცავი იყო, ამაში ზემოთ ჩამოთვლილ ქალებსაც გარკვეული წვლილი უნდა მიუძღოდეთ. ამ ამბებიდან კიდევ ერთხელ ჩანს, რომ ქაჯები რომელიღაც არაქართული, ან განსხვავებული რწმენისა და წარმოშობის ტომია, რომელთაც განსხვავებული რელიგია აქვთ და განსხვავებული აქვთ აგრეთვე ენაც. გიორგი ნაღვარმშვენიერი რომ მათ და-ძმურ ურთიერთობას და ღვთაებრივ ხელდასხმას შესთავაზებს, ქაჯი ქალები შეფიქრიანდებიან - ჩვენს ენაზე ნაქადაგარს ეს ხალხი რანაირად გაიგებო. სიმენქალი და ამენქალი ქართულის სწავლაზეც უარს განაცხადებენ, სხვები კი ისწავლიან და იქადაგებენ კიდევ. ამ გადმოცემათა გამოძახილი უნდა იყოს ისიც, რომ ხევსურეთში ქალთა ეს სახელები: სამძიმარი, მზექალი, აშექალი... დღემდის არის გამორჩევით პოპულარული. ცალკერძ კიდევ, ისიც ნიშანდობლივია, რომ „ქადაგობას“ აქაც, მე-4 საუკუნის საქართველოსა არ იყოს, ქალები ახორციელებენ.

სამძიმარს საფარველი ადევს, იგი ლამაზი ქალის „ალით“ (სახით) ეცხადება მეგრელაურს და ესეც ცოლად შერთვას უპირებს, მაგრამ დროულად მიხვდება, რომ ღვთივკურთხეული ქალი ესწორფრება და ჩანაფიქრზე უარს იტყვის (50). თვით ეს დღემდის ამოუხსნელი და თავისი არსით უცნაური წესი სწორფრობა-წაწლობისა და ძმობილობისა, აგრეთვე ძმადნაფიცობისა, რომლის სიღრმისეუ-

ლი ანალიზი ჯერჯერობით ვერაზინ გაბედა, სწორედ ქაჯავეთელი ტყვე ქალებისაგან მოტანილი, იქაური ჩვეულება უნდა იყოს.

ქაჯეთიდან ნადავლის სახით წამოსხმულ ხვასტაგს ტყვე ქალები მოერეკებოდნენ; საქონლის მოვლის გარდა „ნაჭრელის კერვაც“ სცოდნიათ, ჯაჭვის პერანგების ქსოვა ხომ ეცოდინებოდათ და ეცოდინებოდათ. აქ ფხოვური ხელოვნების კიდევ ერთი მაღალმხატვრული და დამახასიათებელი დარგი უკავშირდება ქაჯავეთს - ქარგვის ხელოვნება.

ქაჯებიც, მსგავსად დევებისა, დახელოვნებული მჭედლებია, აქვთ საფიხვნოც (42) (შატილის საფიხვნოსი არ იყო). მჭედლობა და ძვირფას ლითონებზე მუშაობა ჩრდილოკავკასიელთათვის ყოველთვის ტრადიციული საქმიანობა იყო. ლეკური ხანჯლები და ხმლები საქართველოს მთაში დიდი პოპულარობით სარგებლობდა. ესაც კიდევ ერთი დამახასიათებელი შტრიხია და შემთხვევითი არ უნდა იყოს საიმისოდ, რომ ქაჯებში ჩრდილოკავკასიელი ტომები უნდა ვივარაუდოთ. რომელთაც ივანე ათაბაგმა პოზიციები დაათმობინა. ერთ მოხეურ ლქსში კი („დაიბადა თამარ ქალი“), სადაც თამარ მეფის ღვანღზეა ლაპარაკი, მის პირად და წარმატებულ სახელმწიფო საქმეთა შორის მოხსენიებულია ქაჯავეთური ლაშქრობაც: „ისპანს აილა იჯარა, ქაჯეთს დაადვა ბეგარა“. არც ეს ნათქვამია ყურადღების მიღმა დასატოვებელი...

ქაჯავეთის ლაშქრობაში ესკაისძეს კოპალაც თან ახლდა, ცხადია, საფარველდადებული, რომელსაც ღვთიშვილთა მთავარსარდალი განსაკუთრებულად უნუგეშო მდგომარეობის დროს მოუხმობდა.

საომრად აღჭურვილი ლაშქარი გიორგი ნაღვარმშვენიერისა უღელტეხილს მიადგა, მაგრამ გახუა მეგრელაური აქედან კაცის აღით ველარ ივლის, სულმა უნდა გააგრძელოს სვლა, ხორცი იქ უნდა დატოვოს. ხახმატის ჯვარმა თავის „მემატთანეს“ სული ამოაცალა, „ხოლო გვამ დაუგდავ მთაზე“ (43). ე.ი. მთხრობელი მთის იქით („მთასიქით“) უკვე ქაჯავეთს გულისხმობს. აქედან უნდა იწყებოდეს ივანე მხარგრძელის ბრძოლა დიდოეთის წინააღმდეგ, რომლის უკიდუ-

რეს სამხრეთს, ან სამხრეთ - დასავლეთსაც არღუნისა და ანდაქ - არჭილოს ხეობები ქმნიდა, ვიდრე მათ შეერთებამდე. აქვე უნდა ითქვას, რომ დიდოეთის „საზღვრები“ მეტად არამყარი და ცვალებადი იყო და მის ლოკალიზაციას სპეცი-ალისტები (სინ,ტ. III) სწორედ ფხოვის ჩრდილოეთით ახდენდნენ. ამ საზღვარმა შემდეგ უფრო აღმოსავლეთით გადაინია, ხოლო ზემოთ ნახსენები ორი ხეობა ფხოვის შემადგენ-ლობაში შევიდა და, ცხადია, მათვე დაევალებოდათ იქ მდებარე სტრატეგიული პუნქტებისა და შემოსასვლელების დაცვაც და გადაკეტვაც. უფრო კი იმის ვარაუდი გვაქვს, რომ კავკასიონს გადაღმა ფხოველები და დიდოები მშვიდობიანად თანაარსებობდნენ, ყოველ შემთხვევაში მანამდე მაინც, სანამ იქ მაჰმადის რჯულის გავრცელება დაიწყებოდა.

ის ფაქტი, რომ თამარის ლაშქარმა ფხოვსა და დიდოეთში მთელი ზაფხული დაჰყო (თანაც ამას მემატიანე ხაზგასმით აღნიშნავს), მრავალმხრივაა საგულისხმო. აქ ლაპარაკი უნდა იყოს რამდენიმე ათას კაცზე. თუ არ სერიოზული საქმე და სამხედრო ძალა, ხელისუფლება ქვეყნის უპირველეს სამხედრო პირს ისე არ მოაცდენდა. კითხვა კი არა და არ ცხრება და კვლავ და კვლავ წამოჰყოფს თავს: რას აკეთებდა ეს ხალხი სამი თვე იმ მხარეში? იქ რომ ბრძოლები ამდენ ხანს გაგრძელებულიყო, მემატიანე მშრალი ინფორმაციით, ცხადია, არ დაკმაყოფილდებოდა, პირიქით... და, თანაც, საამისოდ ძალა არც ფხოვს ეყოფოდა და არც დიდოეთს. საფიქრალია, რომ ივანე მხარგრძელის ლაშქარი პარალელურად დაკავებული იყო საფორტიკაციო საქმიანობით. მან მტკიცედ მოხვია ხელი ჩრდილოეთის საზღვარს და წამოინყო (დასრულებით, ცხადია, ვერც ერთ და ვერც ათ ზაფხულში დასრულდებოდა) სტრატეგიული პუნქტების მშენებლობა, აღდგენა და გაფართოება-გამაგრება, რომელსაც ქვეყნის ჩრდილოეთის საზღვარზე მტკიცე ფორპოსტი უნდა შეექმნა. მხედველობაში აქ უფრო ისეთი ციხე - ქალაქები გვაქვს, როგორებიც არის შატილი, მუცო და არდოტი. შატილის თავდაცვითი კომპლექსი მოიცავდა ქაჩუსაც და ამ ფონზე ხეობა ფაქტიურად შეუვალი ხდებოდა, სადაც მცირერიცხოვან გარნიზონს სერიოზული სამხედრო შენაერთის შეჩერება შეეძლო. გარდა ამისა, იქ, სადაც ახლა ანატორის აკ-

ლდამებია, აუცილებლად იქნებოდა თუნდაც საკონტროლო - სათვალთვალო რამ პუნქტი, სიმაგრე, და მოგვიანებით იგი, ალბათ, სხვა დანიშნულების ნაგებობად გადააკეთეს.

აღნიშნული ციხე - ქალაქები, განსაკუთრებით შატილი და მუცო (ფხოვეური მაჩუ - პიქჩუ), რომელთა სოფლებად მოხსენიება უხერხულად მეჩვენება, უდავოდ შორსმჭვრეტელი სამხედრო პირის მიერ უნდა იყოს ჩაფიქრებული. აუცილებლად უნდა მივათვალოთ მათ რიცხვს თუშეთის სიმაგრეები: დიკლო, შენაქო, დართლო, კვავლო, ფარსმა... ასეთი შთამბეჭდავი ანსამბლები საქართველოში ბევრი როდი მოგვეპოვება. ისინი თვალსა და ხელს შუა გვეცლებიან... არა და მათი მაღალპროფესიული რესტავრაცია რეგიონის სოციალურ - ეკონომიკურ და დემოგრაფიულ სიტუაციას საერთოდ შეცვლიდა.

დავუშვათ და ივანე მხარგრძელს ფხოვეში არავითარი სამშენებლო სამუშაოები არ ჩაუტარებია და მისი საქმიანობა იქ მხოლოდ სამხედრო მიზანდასახულობით ამოიწურებოდა, მით უმეტეს იმ ფონზე, როცა მსგავსი სტილისა და დანიშნულების ნაგებობები მრავლადაა კავკასიონის ქედის გასწვრივ, მაშ, ვიმეორებ, რას აკეთებდა მხარგრძელი ამდენ ხანს იქ? ბოლოს და ბოლოს, ფხოვესა და დიდოეთს რომ თავი დავანებოთ, თუშეთში და მის გადაღმაც ეს ათაბაგი ხომ არ ააშენებდა ციხე-სიმაგრეებს? ამა თუ იმ მოსაზრების დაშვება აქ ისევ ვარაუდის დონეზე შეიძლება (ცხადია - გამორიცხვებიც), მკაფიო პასუხის პოვნა ისტორიულ წყაროებზე დაყრდნობით, ძნელია. სინამდვილესთან ყველაზე ახლო მისვლა, როგორც ჩანს, მომავლის საქმეა და იგი მხოლოდ არქეოლოგებს ხელენიფებათ.

ივანე ათაბაგს აღნიშნული სიმაგრეების ნაწილი იქ არ უნდა დახვედროდა, ყოველ შემთხვევაში იმ სახით, როგორადაც ჩვენამდე შემორჩა. ჩრდილოელი ტომებისთვის სამხრეთიდან საშიშროება ნაკლები იყო, კავკასიონის გადაღმიდან კი ასეთი ისტორიულად არსებობდა: სკვითები, კიმერიელები, ხაზარები და ა.შ. ასე რომ, ზღუდე ქართველებს უფრო სჭირდებოდა და რაც უფრო შორს გაივლიდა იგი ჩრდილოეთით, სტრატეგიულად მით უფრო მომგებიანი იქნებოდა.

ახლა ჩვენს ვარაუდებში (და ფიქრებში...) ბევრი რამ შეიძლება გადაჭარბებულად მოგეჩვენოთ, მათ შორის ისიც, რასაც ახლა მოგახსენებთ, და ეს სრულიად გასაგებია. პესიმიზმი არ გვჩვევია, მაგრამ თუ სინამდვილეს თვალს ჯიქურ გავუხსნორებთ (მოყვარეს პირში უძრახეო), მკაფიოდ გამოჩინდება, რომ ახლა ჩვენ ვართ დეგრადაციის გზაზე მდგომი ერი, რომელსაც, მართალია, ეტირება, მაგრამ მტრის გულის გასახეტად ვარჰალალოს გაჰკივის და რომელსაც გლობალიზაციის ოკეანე შთანთქმით ემუქრება, თუ ქვეყანას ეროვნული სულითა და სისხლით გაჟღენთილი პატრონი არ გამოუჩნდა.

ჰოდა, მაშინ, წინააზიის (და ეგებ ევროპისაც) ერთ-ერთი უძლიერესი სახელმწიფოს შვილები თავიანთი ქვეყნის მომავალს, თავისი შუქ-ჩრდილებით, ნათლად ჭვრეტდნენ. ამ ჭვრეტის შედეგი იყო სწორედ ტრაპიზონის იმპერიის შექმნა. ეს - ქვეყნის სამხრეთ-დასავლეთში. რატომ უნდა გამოვრიცხოთ, რომ „მეორე ტრაპიზონის“ შექმნაც სურდათ, ახლა უკვე - ჩრდილო-აღმოსავლეთით. დარიალი, ჯარიახის ხეობა, პირიქითა ხევსურეთი და თუშეთი. ეს ტერიტორიები მოფენილია მტკიცე და შეუვალი თავდაცვითი ნაგებობებით. ეს გახლავთ ჩრდილო - აღმოსავლეთი კავკასია. ვითომ ყოველივე ეს შემთხვევითია? ის გრანდიოზული ნაგებობები მხოლოდ და მხოლოდ ადგილობრივ მეთემეთა ნაღვანია? გამოკვლევაა საჭირო. თუ იქაურ ციხე-ქალაქებში (გნებავთ - ციხე-სოფლებში) წინასწარ დაგეგმარებული, პროექტირებული არქიტექტურის კვალი ჩანს, თუკი არქიტექტურული ანსამბლი ისეა შექმნილი, რომ არა მარტო ყოფით და თავდაცვით ფუნქციებს ასრულებს, არამედ სტრატეგიულ მიზნებსაც პასუხობს, მაშინ სავარაუდო უნდა იყოს, რომ ეს ყველაფერი შორს გამიზნული ჩანაფიქრის დასაწყისი და დასაყრდენი იქნებოდა, რომელიც ქვეყანას ჩრდილოურ საშიშროებათაგან დაიცავდა. ამის საპირისპიროდ მხოლოდ ერთი რამ ლაპარაკობს: მაშინ რატომ არ შექმნა თამარმა „მეორე ტრაპიზონი“ სამხრეთ - აღმოსავლეთით? რა ედგა წინ? იქიდან უფრო მეტი საშიშროება არ იყო მოსალოდნელი? XXI საუკუნიდან XIII საუკუნემდე ძალზე შორია, ვინ იცის, ვინ იცის...

შატილი ის აღარ არის, რაც 1813 წლამდე იყო. ქაჩუ ხომ აუღებელი სიმაგრე იქნებოდა. მცირედი ფანტაზიის უნარია საჭირო, რომ მუცო-არდოტის „ზეობა“ წარმოვიდგინოთ. ვფიქრობთ, რომ ეს არქიტექტურული ანსამბლები ერთიანი გენერალური გეგმის ცალკეული დეტალები და კომპონენტებია. ციხე-კოშკების განლაგება, გალავნების მოხაზულობა და ადგილობრივი რელიეფის მაქსიმალურად ეფექტური დატვირთვა წინასწარ უნდა ყოფილიყო გათვლილი, ასეთი კომპლექსები ჰაიჰარად არ შენდებოდა და მის ნიუანსებზეც კი იმაზე გაცილებით მეტს ფიქრობდნენ, ვიდრე ჩვენ გვგონია. აქ ყველგან ჩანს ნიჭიერ სპეციალისტთა ხელი. საამისოდრო, ძალა და საშუალება კი თამარ მეფეზე მეტი არავის ჰქონია. რა თქმა უნდა, ადგილობრივი პატრიარქალური ოჯახებიც აშენებდნენ თავიანთი საჭიროებისათვის კოშკებს, გვარებიც აშენებდნენ, მაგრამ ეს ალბათ დროში განვლილი პროცესი იქნებოდა. ივანე ათაბაგის ათასობით მოლაშქრეს კი სამი თვის განმავლობაში სწორედ ეს საქმე უნდა ეკეთებინა. სხვაგვარად ძნელია ამდენი ხნით მთაში მათი შეყოვნების ახსნა.

„მოქცევაი ქართლისაი“ მოგვითხრობს, რომ სპარსელებმაო „კარნი აიგნეს“ ოსეთში, დვალეთში და „ერთი პარჭუანს დორძოკეთისასაო“. ეს IX საუკუნის წყაროა და გვიამბობს VI ს. 30-იან წლებზე. ბ-ნ გ.რჩეულიშვილის გამოკვლევაში „ფშავის არაგვის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები“, მოაქვს პროფ. რ.რამიშვილის ზეპირი მოსაზრება იმის შესახებ, რომ პარჭუანი ხახმატ-დათვისჯვრის კარი უნდა იყოსო. აკად. ს. ჯანაშიას იგი სადღაც არღუნის ხეობაში ეგულებოდა. გავკადნიერდებით და ჩვენი მხრით დავძენთ, რომ პარჭუანის კარი უნდა ყოფილიყო ქაჩუ - ძველი შატილი, როგორც მას ადგილობრივები უწოდებენ (ქაჩუ = პარჭუ?). დვალეთის რა მოგახსენოთ და დარიალზე არანაკლებ ხელსაყრელი ბუნებრივი პირობებია აქ „კარის“ ჩასადგმელად (პირდაპირი მნიშვნელობითაც შეიძლება გავიგოთ) თუ ასაგებად. სტრატეგოსის თვალით თუ დავაკვირდებით, ძველი და ახალი შატილის ერთიანი კომპლექსი სწორედაც რომ შეუვალი კარი იქნებოდა. ამ მხრივაც შესასწავლია შატილის, მუცოს და არდოტის ის-

ტორია. ხსენებულ წყაროში მითითებული „დორძოკეთის“ კარი ორიდან ერთი უნდა იყოს: ან ქაჩუ-შატილის, ან - არხოტის, ასას ხეობაში. პრაქტიკული თვალსაზრისით უპირატესობა პირველს უნდა მინიჭებოდა. თუ „მოქცევა-ის“ ცნობას ზემოთ აღნიშნული სიმაგრეების არქიტექტურულ-არქეოლოგიური გამოკვლევები მხარს დაუჭერდა, მაშინ მათი ასაკი შორს გადაინევდა.

კიდევ ერთხელ გაგვეცა სიტყვა!..

დგანან, მაშასადამე, უღელტეხილზე დიდი დიდოეთის გასაბეგრავად შემართული გიორგი ნაღვარმშვენიერი და მისი ლაშქარი. აქვია გახუაც, რომელსაც წინამძღოლი გვერდინადან არ იშორებს.

„სულ ამამაძვრინესავ, - თქვისავ გახუამაო, - დ გვამივ ქვიშაში ჩალმარხესავ“ (34) წერია ანდრეზში. აქ ამბავს მესამე პირში მოგვითხრობს ინფორმატორი და ისეთი რწმენა გამოსჭვივის გახუას სიტყვისა, ნათქვამისა, თითქოს ბიბლიურ ტექსტს იმონმებდეს - „წერილ არს...“

ერთი სიტყვით, მეგრელაურმა სხეულებრივი ფორმა და იერი დაკარგა და ის აღე შეიძინა, რაც დამაკმაყოფილებელი იყო ღვთიშვილთათვის. მართალია, წმინდა კაცი იყო, ცოლ-შვილიანობის ნებაც კი არ ჰქონდა, მაგრამ მაინც თავისებური, ხორციელისათვის დამახასიათებელი სუნი უდიოდა. ამის გამო ღვთიშვილნი ვერ იტანდნენ. ზრდილი და მოკრძალებული გახუა მათთან ურთიერთობაში დისტანციას იცავდა (36).

გახუას სუნით შენუხებულ ღვთიშვილთ უთქვამთ მისთვის, ორი დღე მაინც ემარხულა, იქნებ სუნი მოშორებოდა. ამან ერთი დღე კი გასძლო მშვიერმა, მაგრამ მეორე დღეს თვალი და გული ავად გაექცა იქვე მდებარე „პურ-სატნისკენ“ და ველარ გაუძლო ცდუნებას, მცირედი ყოყმანის შემდეგ გემრიელად შეექცა პურ - ყველს (36). ამაზე, შემდეგ, ღვთიშვილნი სულ დასცინოდნენ და „მეპურსატნე გახუაც“ შეარქვეს; ამ სულწასულობის გამო იყო, რომ ჯვარიც კი განუდგა ერთი ხანობა. აქ, ამ ყველაფრით ხაზგასმული უნდა იყოს დიდოეთის ლაშქრობის განსაკუთრებულობა.

გიორგი ასკაისძემ ქაჯავეთის გზა და ადგილმდებარეობა კარგად იცის, ასე ვთქვათ - დაზვერვის მიზნითაც კი უვლია იქ, „ხან კაცის ალით მაშჩვენებოვ, ხან როგორც მუშა, ისე

მისულ“ (50), ბუზადაც კი გადაქცეულა, ღრუბლად და ირმად (40).

თავად ეპითეტი გუდანის ჯვრისა „დიდოეთის გამტეხი და გამბეგრავი“, როგორც სახუცო ტექსტებში მოიხსენიება და ჩვენც რამდენჯერმე ვახსენეთ, შემთხვევითი არ იქნება; აქ რომ დიდოეთის გატეხაზეა ლაპარაკი, ანდრეზში პირდაპირაა მითითებული (40) და ეს სხვა რა უნდა იყოს, თუ არა ექო მხარგრძელის ლაშქრობისა?! ან, იქნებ, მანამდეც განახორციელეს ფხოველებმა შედეგიანი სამხედრო მანევრი დიდოეთის მიმართულებით? აქაც არაფერია მოულოდნელი, მათ ამის ძალა შესწევდათ.

ქაჯთა სოფელს თუ ციხეს თუ ქალაქს რომ მიუახლოვდნენ, ტყეში დაიმაღლნენ. ხახმატის ჯვარს კოპალა გვერდიდან არ სცილდება. ქაჯებმა დაინახეს საშიშროება და გამოუხტნენ ღვთიშვილთ. ფიცხელ ბრძოლაში ქაჯებმა უკან დაიხიეს და ის იყო, ციხე-სიმაგრე უნდა დაცემულიყო, რომ მოულოდნელად იქიდან კატის თავ - ფეხები დაუშინეს. უნმინდურობამ ღვთიშვილნი შეაძრწუნა და უკან გამობრუნდნენ; გარკვეული დროის შემდეგ მეორედ შეუტიეს, კვლავ „ციცის თავ-ფეხით“ მოიგერიეს იერიში ქაჯებმა. უკანდახევისას გახუა ჩამორჩათ, მაგრამ „ცხენის ღრუში“, სტომაქში დამალეს ღვთიშვილებმა, რომელთაც მესამე იერიშის დროს გამოიყვანეს მეგრელაური და ისევ თან იახლეს (ისევ გაელვება „ილიადას“ ცნობილი ეპიზოდისა). ეს ერთგვარი რეპეტიცია თუ ექსპერიმენტი იყო. მესამე იერიშზეც რომ უკანდახევა მოუხდათ, ახლა უკვე ხახმატის ჯვარი შეძვრა ცხენის ღრუში და იქ დაიმალა. ბერძენ-ტროელთა ომისა არ იყოს, ცხენი აქაც გადამწყვეტ მომენტში ფიგურირებს, საოცარი თანხვედრაა! მოიერიშეებმა ფანდს მიმართეს. ქაჯები რომ უკანდახეულ ღვთიშვილთ გაეკიდნენ, ესკაისძემ დრო იხელთა და ქაჯთა სიმაგრეში უბრძოლველად შევიდა. პირველად სამჭედლოს მიაშურა. ეს ქაჯების უმთავრესი „დანესებულება“ იყო. პირდაპირ ცხენზე ამხედრებული შეიჭრა, რა თქმა უნდა - საფარველდადებული. ქაჯებმა აქაც იყნოსეს საშიშროება, მაგრამ ხახმატურმა აღარ დააყოვნა, ჯერ ნისლის მსგავსი რამ ჯალი გააჩინა, მერე კი ცეცხლის ლახვარი ჰკრა იქაურო-

ბას, ქაჯებიცა და მათი სამჭედლოც ცეცხლის ალში გაახვია. მათრახის შემოკვრით აიტაცა ქაჯთა რიტუალური იარაღები - ქურთემული (გრდემლი) და ჩაქური. (საინტერესოა, რომ არც აქ იხმარება მჭრელი იარაღი, არამედ მათრახითა თუ ლახტით იბრძვიან ღვთიშვილნი). ეს უკვე გამარჯვებას და ბრძოლის დასასრულს ნიშნავდა. იქაურობა ნაცარტუტად აქციეს და ალაფის შეგროვებას შეუდგნენ. „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, სწორედ ასე მოიქცა ივანე მხარგრძელი ფხოვსა და დიდოეთში.

ქაჯეტიდან (გინდაც - ქაჯავეტიდან) წამოსხმულ ტყვეთა შორის არიან ის ქალები, რომელთა შესახებ ზემოთ ვისაუბრეთ და რომლებიც მიუჩინეს იქიდან გამორეკილ უამრავ საქონელს მომვლელებად. რეალურად ის არემარე, რომელზედაც ჩვენ გვაქვს ლაპარაკი, მართლაც საუკეთესოა მესაქონლეობისათვის, შესაბამისად - არც ეს პირუტყვი უნდა იყოს შემთხვევით ნახსენები ანდრეზებში.

გარდა საქონლისა, ღვთიშვილებმა ქაჯავეტიდან წამოიღეს საკრალური შინაარსის სხვა და სხვა ნივთი. ესენია : სასრევ-სამართებელი, ბრიშა (43), თას - განძი, თეფშები, საკიდელი, ძროხის რქა (46), ცხრაენიანი ზარი, ცხრაძალიანი ოქროს ფანდური (47), ქურთემული, ჩაქური, ოქროს მშვილდისარი (48) და ოქროსავე საცერი (49). ამ ნივთებს ყველას თავისი სიმბოლური დატვირთვა აქვს, რაც კიდევ ცალკე საუბრის საგანია.

გზად, უკან რომ ბრუნდებოდნენ, ქაჯები პარტიზანულად ესხმოდნენ თავს ღვთიშვილთ, მაგრამ მშვიდობით გამოაღწიეს და შემოდგნენ ულელტეხილზე, სადაც გახუას თავისი გვამი ჰქონდა დატოვებული. აქ ანდრეზში ნაზი იუმორი შემოცურდება. განსაცდელი გამოვლილი ჰქონდათ, საფარველი უნდა ახდილიყო და გახუასაც თავისი ხორცი შეემოსა, მაგრამ დახედა თუ არა მან თავის მძორს, რომელსაც მატლები ჭამდნენ, მხარზე კიდევ თავისი ნაჭამი ჰქონდა, აღარ მოენონა იგი, განზე გადგა და იქიდან გაცლა და თავის დაღწევა დააპირა. ღვთიშვილთ რას გამოაპარებდა და არსადაც არ გაუშვეს, მიიყვანეს თავის გვამთან და უბრძანეს - ჩაძვერი, მეპურსატნე გახუაო! ისევ ის პურ - ყველი წამოაყვედრეს (34). მეგრელაურს ძალიანაც არ უნდოდა, მაგრამ ღვთიშ-

ვით ძალით ჩააძვრინეს გვამში პირიდან და „აისეთ კაცივ“
წამოდგა.

სხვა ანდრეზის (37) მიხედვით კი ღვთიშვილებმა დახედეს გახუას აყროლებულ გვამს და ნიშნისმიგებით თქვეს - „მეპურყველე გახუასავ მატლ ასჩენიავ“, მერე აიღეს გვამი, გაუბერეს, გამოუბერეს, ჩააძვრინეს შიგ გახუას სული და „აისეთივ კაც იქნა“. როგორ ჰგავს ეს ყველაფერი და არც ჰგავს უძველეს აღმოსავლურ რელიგიებში ჩადებულ ერთ-ერთ უმთავრეს პრინციპს სულის რეინკარნაციისა, ოღონდ ეს განსხვავებული, უცხო და ახალია (თუ ძველი?). იქ სული სხვა, ახალი ხორციტ შეიმოსება, აქ კი - ისევ იმ სხეულში ბრუნდება, საიდანაც გავიდა.

ქაჯავეთური ლაშქრობის ამბავი გახუამ „შემოუნახა“ შთამომავლობას, თვითონ კი მაინც ცოდვაში გაეხვია, ცოლი შეერთო და გუდანის ჯვარმაც მიატოვა იგი.

დიდი დიდოეთის გამტეხი და გამბეგრავი ხახმატის ჯვარი - გიორგი ნაღვარმშვენიერი, ესკაისძე, დიდებით, ძღვევამოსილი შემობრუნდა ხახმატში და რაკი ქაჯავეთის გატეხისას ცხენის „ღრუში“ დაიმაღა და წარმატებას ამ გზით მიაღწია, თავის საუფლო კარზე, ამ ცხოველისადმი მაღლიერების ნიშნად, ცხენების დაკვლა აკრძალა. ისინი აქ, ამიერიდან, მხოლოდ ინათლებოდნენ და ღვთაებას ებარებოდნენ (40). სწორედ ამ მოვლენის გამოძახილი უნდა იყოს და აქედან უნდა იღებდეს სათავეს ფხოველთა ტრადიციული რიტუალიც - დოღი.

ქაჯავეთური განძიც ღვთიშვილებმა გაინაწილეს: გრდემლი, ჩაქუჩი და ძროხის რქა (რომელსაც შემდგომ მარცვლეულის სანყავად ხმარობდნენ), ხახმატის ჯვარს დარჩა; სასრევ - სამართებელი და ბრიშა (ლითონის სამკუთხა ნივთი) - არხოტის ჯვარს; ერთი ცნობით ხადუს ჯვარს (40); ხადუს სანებას წაუღია მშვილდ - ისარიც და ა.შ. მარტო კვირიას არ აუღია წილი.

ქაჯთა ქალებიც მოინათლნენ - ცხრაჯერ განიბანნენ, სამ-სამი საკლავი დაკლეს და ხახმატის წმინდა გიორგის მოდენი, დადნაფიცები გახდნენ. დადნაფიცობისა და ძმადნაფიცობის წესი და ტრადიციაც, როგორც ითქვა, აქედან უნდა იღებდეს სათავეს.

დასრულდა ქაჯავეთური ლაშქრობა.

დასრულდა ფხოვურ - დიდოური ლაშქრობა.

როგორც მემატიანე გვიამბობს, ივანე მხარგრძელმა ზემოდან ქვემოთ აწარმოა საბრძოლო მოქმედებები. მთებიდან და უღელტეხილებიდან დაეშვა ხეობებში. მაშინ, სავარაუდოდ, ჭაბუკი გიორგიც თან ახლდა მთავარსარდალს - მეფის წული, რომელიც ჯერ კიდევ არ იყო ლაშა. ექსპედიციის ფინალურ ეტაპზე მაინც იახლებდა, ექსპედიციის, რომელიც ძლევით დაასრულა და ტრიუმფალური ფინალი ლაშარის გორზე თამარ მეფის ძის სახელობის სალოცავის დაფუძნებითა თუ სახეცვლით აღნიშნა, ერთგვარი მხედრული რევერანსი გაუკეთა სათაყვანებელ მეფეს.

არ არის გამორიცხული. ვარაუდებში... ივარაუდებს კაცი, ისტორია ხომ გარკვეულწილად მაინც ვარაუდია. გამოუვალ მდგომარეობაში ასეთი იარაღითაც ვცდილობთ საუკუნოვანი წყვედიადის გაფანტვას, ეგეც არ იყოს, არსებობის უფლება ხომ ვარაუდსაც გააჩნია.

მაინც რიბირაბოა და მკაფიოდ არაფერი ჩანს? რა გაენყობა, წარსული ეგებ სწორედ ამითია საინტერესო.

გამომცემლობა „უნივერსალი“

თბილისი, 0179, ი. ჯავახიშვილის გამზ. 19, ☎: 2 22 36 09, 5(99) 17 22 30
E-mail: universal@internet.ge